

Україна:

події,
факти,
коментарі

2011 № 7

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

Для керівників та працівників інформаційних структур на місцях

Засновник

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Головний редактор

О. Онищенко, академік НАН України

Редакційна колегія

В. Горвий, заступник головного редактора

Л. Чуприна, заввідділу оперативної інформації

Т. Гранчак, заввідділу політологічного аналізу

Н. Вітушко, заввідділу електронних технологій обробки інформації

Т. Дубас, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів

Комп'ютерний дизайн Г. Булахова

Видається з 01.01.1998 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію

КВ № 5358 від 03.08.2001 р.

Виходить двічі на місяць

Матеріали друкуються українською та російською мовами

Редакція залишає за собою право редагувати та скорочувати тексти

Передрук – тільки з дозволу редакції

Адреса редакції:

НБУВ, просп. 40-річчя Жовтня, 3, Київ, 03039, Україна

Тел. (044) 524-25-48, (044) 525-61-03

E-mail: siaz@pochta.ru

www.nbu.gov.ua/siaz.html

ЗМІСТ

Коротко про головне

Кабінет Міністрів України має намір продати до 25 % акцій НАК «Нафтогаз України».....	4

Аналітика

С. Кулицький

Стан світових продовольчих ринків та проблеми розвитку продовольчого комплексу України.....	5

Н. Тарасенко

Продаж «Укртелекому»: перемога чи поразка?.....	29

Партійна позиція

Ю. Якименко

Перспективи альтернативного комуністического проекта Л. Грача в оцінках політиків и експертів.....	43

С. Горова

Актуальна прес-конференція

Суспільні протести в Україні очима соціологів.....	49

Консорціум громадських організацій про вдосконалення виборчого законодавства.....	61

Наука – суспільству

Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти.....	70
Діяльність науково-дослідних установ.....	71
Аерокосмічна і авіаційна галузі.....	72
Практичні впровадження науково-дослідних і проектно-технічних напрацювань.....	74
Інноваційні розробки та технології.....	76
Інформаційні технології.....	77

Освіта та кадрове забезпечення в Україні.....	78
Охорона здоров'я.....	79
Наука і влада.....	81

Проблеми інформатизації

В. Пальчук

Бібліотека як важливий інструмент соціокомунікативної діяльності українського суспільства.....	82

Кабінет Міністрів України має намір продати до 25 % акцій НАК «Нафтогаз України»

Україна продасть до 25 % акцій НАК «Нафтогаз України». Про це 2 квітня в ефірі телеканалу «Інтер» заявив міністр енергетики та вугільної промисловості України Ю. Бойко.

«У нас ухвалено принципове рішення про те, що до 25 % акцій «Нафтогазу» буде продано на фондовій біржі. І це абсолютно цивілізований шлях, цивілізований механізм, який запропонували наші консультанти – компанія Маккензі», – сказав міністр.

При цьому він додав, що реалізація цієї ідеї не буде швидкою. «Проект дуже масштабний, я не думаю, що ми його завершимо до кінця року. Але до середини наступного року це реально», – засвідчив Ю. Бойко.

За його словами, уряд розраховує одержати за міноритарний пакет акцій НАК «Нафтогаз України» щонайменше 5–6 млрд дол.

Водночас міністр відмовився оцінити точну вартість компанії. На його думку, «Нафтогаз України» коштує дорожче ніж 10–12 млрд дол., як оцінюють його деякі експерти. «Нафтогаз» коштує значно дорожче. Тому що лише один бізнес – транзит російського газу нашою територією дає доходу приблизно 3 млрд дол. на рік», – сказав він.

Крім того, Ю. Бойко спростував твердження про те, що продаж акцій «Нафтогазу» може означати втрату Україною газотранспортної системи.

Також, коментуючи твердження про те, що у випадку, якщо акції «Нафтогазу» будуть виставлені на продаж, їх може скупити російський «Газпром», міністр заявив: «Це неможливо».

«Я переконаний, що така масштабна операція, яка буде проводитись під консультації Світового банку, або того ж МВФ, або ще аналогічних організацій, буде абсолютно відкрита, прозора», – додав Ю. Бойко.

Крім того, міністр заявив, що «Нафтогаз» купив найсучаснішу бурову платформу в Сінгапурі, і за рахунок цього він швидко збільшить свій капітал. За його словами, ця платформа має бути встановлена на Суботинське родовище на Чорному морі.

Також, оцінюючи кредитний портфель «Нафтогазу», Ю. Бойко заявив: «У «Нафтогазу» кредитний портфель приблизно такий самий, як у Gaz de France чи Елі – 30 % від обороту компанії». Зазначимо, раніше Президент України В. Янукович не виключив можливості продажу частини НАК «Нафтогаз України».

Також повідомлялося з посиланням на голову НАК Є. Бакуліна про плани «Нафтогазу України» вийти на IPO у 2012–2013 рр.

Залучені кошти будуть спрямовані на розвиток компанії, збільшення видобутку газу, модернізацію газотранспортної системи (*Економічна правда* (www.epravda.com.ua), *Радіо Свобода* (www.radiosvoboda.org). – 2011. – 4.04).

Аналітика

С. Кулицький, канд. екон. наук, старш. наук. співроб.

Стан світових продовольчих ринків та проблеми розвитку продовольчого комплексу України

1. Проблемна ситуація на світовому ринку продовольства

З початку поточного року українські ЗМІ (в тому числі і з подачі закордонних інформаційних джерел) доволі дружно почали обговорювати загрозу глобальної продовольчої кризи та її ймовірні наслідки для України. Приводом для такого обговорення, причому не лише в Україні, стало стрімке зростання цін на продовольство у світі, що спостерігається останнім часом.

Статистичними показниками цінової динаміки продовольства в глобальному масштабі є індекси FAO (Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН), які обраховуються по 55 продовольчих товарах, що представляють такі основні види продовольства: молочні продукти, зернові, олії та жири і цукор. Середні ціни зважуються за середньосвітовою часткою в експортній торгівлі означеними товарами у 2002–2004 рр. Крім індексів FAO за означеними основними видами продовольства, за цією ж методикою обраховується ще й інтегральний індекс цін на продовольство FAO, що враховує цінову динаміку всіх 55 продовольчих товарів, що згадувалися вище.

Треба підкреслити, що розрахунок усіх індексів FAO спирається на статистичні дані саме міжнародної торгівлі продовольчими товарами. І тому вони відображають насамперед динаміку цін у сфері саме міжнародної торгівлі продовольством. Динаміка ж цін на продовольство на національних ринках, а також собівартість продовольства, що виробляється для власного споживання, при розрахунку індексів FAO не враховується. Хоча динаміка цін, принаймні частини, продовольчих товарів на національних ринках певною мірою, звичайно, корелює з динамікою цін міжнародної торгівлі

продовольством. Водночас статистика FAO однозначно демонструє, що нинішня динаміка цін міжнародної торгівлі продовольством може мати суттєво різні наслідки для країн-нето-імпортерів і країн-нето-експортерів продовольства.

Тим часом деякі ЗМІ звернули увагу, що в грудні 2010 р. інтегральний індекс цін на продовольство FAO сягнув 223 пунктів, а в січні 2011 р. – 231 пункт, тоді як у розпал попередньої продовольчої кризи в червні 2008 р. цей індекс становив 224 пункти. Зазначається, що в цілому за 2010 р. продовольство у світі подорожчало на 24,3 %. Утім, хронологія цього процесу була вельми нерівномірною.

Так, ще в середньому за 2009 р., тобто після продовольчої кризи 2008 р., інтегральний індекс цін на продовольство FAO (далі – індекс цін на продовольство FAO) становив 157 пункти. У січні – червні 2010 р. цей показник коливався в межах 168–180 пунктів. З другої половини 2010 р. ціни на продовольство почали зростати. Причому восени зростання прискорилось. На початку 2011 р. процес подорожчання продовольства продовжився, сягнувши в січні 231 пункта. Найбільше зросли ціни на цукор: у січні 2011 р. вони збільшилися порівняно з червнем 2010 р. у 1,9 раза. У цей же період світові ціни на олію та жири зросли на 65,5 %, а на зерно – на 62,3 %. М'ясо та молочні продукти хоча й також дорожчали, але значно менше – приблизно на 9 % протягом означеного періоду.

Стрімке зростання цін на продовольство на міжнародних ринках у ЗМІ пояснюється цілим рядом причин. Першопричину такого зростання більшість експертів виводять з дисбалансу попиту та пропозиції продовольства на світовому ринку. Так, згідно з прогнозами Національної розвідувальної ради США, до 2015 р. чисельність населення Землі збільшиться на 1 млрд осіб. Таким чином, приріст населення планети за перші 15 років XXI ст. становитиме близько 16 %, тоді як посівні площі пшениці в усьому світі за цей період збільшаться на 2,5–3 %, а посівні площі рису й зовсім скоротяться на 0,8–1 %. При цьому експерти наголошують, що в багатьох країнах, що розвиваються, подальше зростання перевищення попиту на продовольство над його пропозицією посилює загрозу голоду та голодних пунктів населення. Така загроза примушує уряди цих країн збільшувати закупівлі продовольства, що, у свою чергу, сприяє зростанню його ціни. Яскравим прикладом такої ситуації є п'ятикратне підвищення ціни на рис, після того як Індонезія придбала 820 тис. т цього виду продовольства (*Аграрний сектор України // <http://www.jagraid.net>. – 2011. – 10.02*).

Водночас у Китаї, Індії, Бразилії, Туреччині, ряді країн Близького Сходу та Південно-Східної Азії попит на продовольство зростає не лише внаслідок збільшення чисельності населення, а й завдяки зростанню його доходів. І, як наслідок, підвищенню в харчових раціонах населення частки продуктів тваринного походження. У результаті, приміром, тільки в Китаї ціни на

свинину збільшуються в середньому на 40–50 % на рік (*Дзеркало тижня. – 2011. – № 7. – С. 8*). До того ж підвищення попиту на харчові продукти тваринного походження вимагає збільшення обсягів виробництва рослинницької продукції, що йде на корм худобі та птиці, і, зокрема, фуражного зерна.

Ще одним потужним чинником зростання попиту на сільськогосподарську продукцію є використання агросировини для виробництва біопалива. За деякими оцінками з цією метою у світі використовується понад 100 млн т зерна на рік.

Вплив зазначених вище чинників призвів до прискореного зростання попиту на продукцію рослинництва (в тому числі і як на джерело кормів). Саме тому темпи зростання цін на продукцію рослинництва (зерно, цукор, олію) у світі були вище, ніж темпи зростання цін на продовольство тваринного походження, що й підтверджується згадуваною вище динамікою відповідних індексів FAO.

Експерти також звертають увагу на той негативний вплив, який останнім часом справляє зміна погодно-кліматичних умов на ситуацію на світовому ринку продовольства. Так, на думку нобелівського лауреата з економіки П. Кругмана, причиною неврожаїв у світі та зростання цін на продовольство є глобальне потепління. Він вважає, що погодні катаклізми, аномалії, що останнім часом завдали значної шкоди сільгоспвиробництву, як-то небувала спека в Росії, посуха в Бразилії та повені у Австралії, є наслідками змін клімату через збільшення концентрації парникових газів у атмосфері. І значне скорочення обсягів сільськогосподарського виробництва в ряді країн-експортерів продовольства у 2010 р. є лише «першою пробою тих проблем, економічних і політичних, що стоять перед нами за умов глобального потепління» (*ALLRetail // <http://allretail.com.ua>. – 2011. – 10.02*).

Водночас треба зазначити, що П. Кругман – не єдиний науковець, який звернув увагу на загрозу, що несе глобальне потепління для виробництва продовольства у світі. Хоча, як правило, більшість експертів відносять імовірний негативний вплив кліматичних факторів на світове агровиробництво на більш пізній період. З іншого боку, однозначно встановити, чи є згадані вище погодні катаклізми ознакою початку процесу саме глобального потепління, чи вони становлять хоч і потужні, але все-таки епізодичні погодні коливання, а не стійку тенденцію глобальної зміни клімату, неможливо. Така невизначеність ускладнює прогнозування впливу погодно-кліматичних чинників на розвиток світового ринку продовольства.

Зростанню цін на продовольство сприяла також заборона на експорт деякими державами. Так, через аномальну спеку влітку 2010 р. Росія замість очікуваних 98 млн т зерна зібрала лише 60 млн т, перетворившись з його експортера на імпортера. З цієї причини сукупні світові експортні резерви недотримали, як мінімум, 10 млн т зерна порівняно з 2009 р., тоді як попит на

зерно зріс. Водночас запровадила квоти на експорт зерна Україна. Хоча, як стверджують деякі ЗМІ, Українська держава попри торішній урожай на рівні 40 млн т фактично заблокувала вивезення зерна за кордон (*Український тиждень*. – 2011. – № 9. – С. 17).

Зазначені події не лише вплинули на реальний баланс попиту й пропозиції на світовому ринку зерна, а й слугували зручним інформаційним приводом для розкручування спекулятивної спіралі цін на зерно. У такій атмосфері навіть розголошення інформації французького уряду про можливість запровадження квот на експорт зерна (що в подальшому, до речі, на практиці реалізовано не було) стало приводом для стрімкого зростання цін на пшеницю в США, куди цей товар постачається з Франції.

Водночас, на думку ряду експертів, спекулятивному зростанню цін на продовольство багато в чому сприяє надмірна емісія долара Федеральною резервною системою (ФРС) США. У результаті суттєва частина спекулятивного фінансового капіталу, номінованого в американських доларах, була спрямована на міжнародні сировинні ринки, включаючи ринки продовольчих товарів. Унаслідок цього стрімко зросли котирування ф'ючерсів на кукурудзу, інші зернові (крім кукурудзи) та рапс. Оскільки США, очевидно, і надалі налаштовані вирішувати значну частину своїх внутрішніх проблем за рахунок емісії своєї національної валюти, що виконує функцію світових грошей, то чинник спекулятивного попиту та спекулятивних цін на світових продовольчих ринках, найімовірніше, діятиме і в найближчому майбутньому.

Нарешті, не можна відкидати й того, що зростання цін на продовольство на світовому ринку певною мірою пов'язане з лобіюванням інтересів певних суб'єктів міжнародних економічних політичних відносин. Перш за все, це – транснаціональні компанії (ТНК), що діють у сфері агробізнесу. Зазначене стосується не лише виробників сільськогосподарської продукції та трейдерів. У зростанні цін на продовольство опосередковано зацікавлені й виробники мінеральних добрив, засобів захисту рослин тощо.

У зростанні світових цін на продовольство певною мірою зацікавлені й уряди деяких держав-експортерів продовольства. Насамперед це стосується розвинутих країн, де частка витрат населення на продукти харчування відносно невелика порівняно з іншими напрямками витрат, а податкові надходження від торгівлі продовольством доволі значні, як і значний внутрішній соціально-політичний ефект від нарощування обсягів зовнішньої торгівлі продовольством у цих країнах-експортерах продовольства.

У роздмухуванні проблеми глобальної продовольчої кризи, нарешті, можуть проглядатися й корпоративні інтереси деяких міжнародних організацій, для яких наявність цієї проблеми, як такої, означає наявність певної кількості високооплачуваних робочих місць.

Таким чином, проведений вище аналіз дає підстави припускати, що світова продовольча криза протягом найближчого десятиріччя матиме перманентний

характер. Адже в цей проміжок часу навряд чи послабиться дія чинників, що її обумовлюють. Так, демографічні прогнози передбачають подальше значне зростання населення в країнах, що розвиваються. А відтак – зростатиме й попит на продукти харчування. Причому в Китаї, Індії, Бразилії, деяких інших країнах, економіка яких у найближчому майбутньому розвиватиметься прискореними темпами, населення, як і сьогодні, прагнучиме поліпшити свої раціони харчування. А це, у свою чергу, посилюватиме попит і на продукти тваринництва, і на продукцію рослинництва, необхідну для виробництва кормів для худоби та птиці.

Через високі ціни на нафту і в подальшому зберігатимуться стимули для виробництва біопалива із сільськогосподарських культур.

Та і яким чином обмежити прискорену емісію долара США та приборкати міжнародні валютні війни світовій спільноті поки невідомо.

Тобто дія глобальних чинників, що сприяють зростанню попиту на продовольство та сільськогосподарських культур для його виробництва у світі протягом найближчого десятиріччя зберігатиметься, а можливо – і посилюватиметься. Тоді як радикально поліпшити за цей проміжок часу культуру сільськогосподарського виробництва в глобальних масштабах навряд чи вдасться. І справа не лише в необхідних для цього обсягах інвестицій. Потрібен ще й певний час на освоєння цих інвестицій, доки вони даватимуть належну віддачу.

Тому протягом найближчого десятиріччя на світовому ринку час від часу виникатимуть кризи перевищення попиту на продовольство над його пропозицією. Поштовхом для цього, найімовірніше, будуть глобальні погодні катаклізми, що охоплюватимуть ряд основних макрорегіонів-виробників продовольства.

Також доволі чітким індикатором наближення продовольчих криз, крім погодних катаклізмів, можуть бути зміни параметрів балансу виробництва та споживання основних сільськогосподарських культур у глобальному масштабі. Так, продовольчій кризі 2008 р. передував період, коли, наприклад, споживання пшениці перевищувало обсяги його виробництва, що, у свою чергу, поступово призводило до виснаження накопичених запасів цієї культури. Зокрема, у 2006/2007 маркетинговому році світове споживання пшениці становило 610 млн т, тоді як її виробництво – лише 598 млн т. У 2007/2008 маркетинговому році (тобто в другій половині 2007 р. і першій половині 2008 р.) ситуація повторилась: світове споживання пшениці становило 613 млн т, а її виробництво – 609 млн т (*Український тиждень. – 2011. – № 9. – С. 19*). І саме в червні 2008 р. (тобто насамперед 2007/2008 маркетингового року), як зазначалося вище, спостерігався найвищий рівень цін на продовольство на міжнародних ринках під час світової продовольчої кризи.

Слід зауважити, що згідно з прогнозами у 2010/2011 маркетинговому році обсяг світового споживання на 4 млн т перевищить обсяг її виробництва.

Утім, протягом 2008/2009 і 2009/2010 маркетингових років світове виробництво пшениці було, відповідно, на 47 і 29 млн т більшим за її споживання. І тому є підстави припускати, що у світі цього року не стільки назріває реальний дефіцит продовольства, скільки розгортається глобальна інформаційно-психологічна операція, в якій зацікавлені суб'єкти переслідують свої економічні та політичні цілі.

Отже, у процесі обговорення у вітчизняних ЗМІ загрози світової продовольчої кризи регулярно висловлюються думки про її можливий вплив на розвиток вітчизняного аграрного сектору та соціально-політичної ситуації в Україні в цілому. Тому окремо розглянемо потенційні канали та механізми впливу світових продовольчих ринків на ситуацію в Україні.

2. Канали та механізми впливу світових продовольчих ринків на ситуацію в Україні

У ЗМІ наводяться дані, що аграрний потенціал України достатній, щоб прогодувати 200 млн людей. Уже сьогодні продовольство вітчизняного виробництва достатньо, щоб нагодувати населення вдвічі більше, ніж проживає в Українській державі. Дійсно, голод в африканських традиціях, як фізична нестача харчів для населення, Україні не загрожує. Утім, це зовсім не означає, що, навіть за умови потенційного збільшення обсягів виробництва у вітчизняному аграрному секторі, кризова ситуація на світовому ринку продовольства не впливатиме на економічну й соціальну ситуацію в Україні в майбутньому.

Внутрішні ціни на сільськогосподарську продукцію в Україні нижчі, ніж на відповідних міжнародних ринках. А внаслідок зростання світових цін на продовольство та сільськогосподарську сировину для його виробництва зростають й ціни на відповідну сільськогосподарську продукцію та продовольство в Україні, оскільки ринкові механізми стимулюють вітчизняний експорт, зменшуючи пропозицію зазначених товарів на внутрішньому українському ринку. Сила впливу чинника світових цін на продовольство на ситуацію в Україні залежить від величини «ножиць цін» на продовольство між світовими українськими ринками.

Утім, виходячи з нинішніх українських реалій, можна припустити, що величина зазначених «ножиць цін» протягом майбутніх 5–7 років буде доволі значною. Причому в споживчому кошику середнього українця частка витрат на продукти харчування становить близько 50 %. (Для порівняння: у розвинутих країнах цей показник становить приблизно 10–15 %). Звичайно за таких обставин жоден український уряд (незалежно від його політичної належності) протягом зазначеного вище періоду не піде шляхом стимулювання радикального наближення внутрішніх українських цін на сільськогосподарську продукцію до світового рівня.

Регулювати цінову ситуацію на українському продовольчому ринку уряд потенційно може через інтервенції відповідних товарів, квотування експорту товарів чи шляхом адміністративного контролю за цінами. Як правило, всі українські уряди періоду незалежності вдавалися насамперед до двох останніх методів регулювання цін на продовольство. Це пов'язано з тим, що для проведення товарних інтервенцій уряд спочатку повинен мати належні суми коштів для закупівлі значних партій відповідних продуктів, які в подальшому можуть бути використані для здійснення товарних конкуренцій. Утім, за хронічної дефіцитності державного бюджету саме нестача коштів є основною перешкодою на шляху формування необхідних державних запасів для майбутніх товарних інтервенцій на українському продовольчому ринку. І це при тому, що в ринковому середовищі саме великі та своєчасні товарні інтервенції є найбільш гнучким та ефективним методом регулювання цінової ситуації. Однак, враховуючи те, що, згідно з прогнозами експертів, протягом найближчого десятиріччя ціни на продовольство на міжнародних ринках очікуються на доволі високому рівні, українському уряду, мабуть, доведеться вносити суттєві корективи у свою регуляторну політику на ринку продовольства.

З іншого боку, зростання цін та попиту на продовольство на міжнародних ринках тягне за собою потенційно доволі значне підвищення прибутковості аграрно-продовольчого бізнесу в Україні.

У цьому контексті вельми симптоматично, що у вітчизняних ЗМІ останнім часом почастишали висловлювання щодо необхідності якнайшвидшого запровадження в Україні ринку земель сільськогосподарського призначення. Тобто саме стрімке зростання світових цін на сільськогосподарську продукцію та продовольство і обумовлене цим підвищення прибутковості агробізнесу стають каталізатором активності прибічників якнайшвидшого запровадження такого ринку. Враховуючи зростаючу активність доволі впливових зацікавлених суб'єктів, цілком імовірно, що Верховній Раді та Президентові у 2011 р. доведеться приймати рішення з цього приводу в доволі складних умовах.

Зростання цін на світовому продовольчому ринку впливає не лише на експорт сільськогосподарської продукції та продовольства з України, а й на імпорт відповідних товарів в Україну. Зростання цін на продукти, що не виробляються в Україні, як-то чай, кава, прянощі, екзотичні фрукти (цитрусові, банани тощо), какао та його похідні, деякі інші товари, може бути обмежене, хіба що, обсягами споживчого попиту. Останній напрям залежатиме від реальних доходів населення України. Якщо реальні доходи населення України не зростатимуть, чи навіть знижуватимуться, то зростання цін на зазначені види імпортованих продуктів може відбуватись одночасно зі скороченням обсягів їх імпорту.

Що ж стосується імпорту сільськогосподарських продуктів і продовольства, аналоги яких виробляються в Україні, як-то м'ясо, молочні

продукти, деякі види овочів і фруктів, деякі інші товари, то в цьому сегменті вітчизняного продовольчого ринку цілком імовірно загострення конкуренції. Наслідком такого загострення конкуренції можуть бути як обмеження темпів зростання цін на продовольство в Україні, так і певні зрушення в галузевій структурі аграрного сектору вітчизняної економіки.

3. Проблеми розвитку продовольчого комплексу України в контексті загострення ситуації на світовому ринку продовольства

Вище ми проаналізували канали та механізми впливу світових продовольчих ринків на ситуацію в Україні. Утім, конкретні прояви такого впливу можуть бути доволі різноманітними залежно від обставин. Тому розглянемо деякі ймовірні сценарії перебігу подій у деяких ключових галузях вітчизняного продовольчого комплексу.

Згідно з розрахунками ділового тижневика «Контракти», проведеними на підставі попередніх даних Держкомстату, на зерно припадало 26,3 % із сукупного продовольчого експорту України у 2010 р., який сягнув 9 млрд дол. Тобто за кордон було продано українського зерна на суму близько 2,5 млрд дол. США. Причому минулий рік був далеко не найкращий за обсягами експорту вітчизняного зерна на світовий ринок.

Узагалі, Україна є одним з визнаних у світі провідних експортерів зерна. Виняток становлять нечасті, вкрай несприятливі за погодними умовами неврожайні роки. Утім, від чинника негативного погодного впливу втрат зазнають у ті чи ті роки всі експортери сільськогосподарської продукції міжнародного рівня. Так, у 2009–2010 рр. Україна, за даними МВФ, експортувала 9,33 млн т пшениці, поступившись США, Європейському Союзу (у цілому), Канаді, Росії та Австралії. А за обсягом ячменю в цей період Україна посіла перше місце у світі – 6,2 млн *(Український тиждень. – 2011. – № 9. – С. 19)*. У цілому доволі стабільно Україна експортує і значні обсяги кукурудзи, деякі інші зернові.

Утім, як підкреслюють оглядачі деяких ділових видань, нинішнього рівня експорту зерна в Україні досягнуто на тлі зниження врожайності зернових культур порівняно з радянським періодом. Вітчизняні вчені стверджують, що «українські чорноземи дають змогу збирати врожаї вдвічі-втричі більші за нинішні 25-30 ц/га. За словами директора Інституту фізіології рослин і генетики НАН України В. Моргуна, кілька вітчизняних господарств досягли врожайності пшениці на рівні 80-100 ц/га. Тільки використання селекційних сортів пшениці може вдвічі збільшити нинішню врожайність – до 50-60 ц/га» *(Контракти. – 2011. – № 7. – С. 7)*. Мабуть, саме такі дані вітчизняних учених дали підстави Прем'єр-міністру М. Азарову на зустрічі з віцепрезидентом Світового банку І. Андерсен заявити, що Україна потенційно здатна виробляти понад 100 млн т зерна.

Утім, для радикального збільшення врожайності вітчизняного зернового лану необхідні значні інвестиції. Як стверджує директор Асоціації «Український клуб аграрного бізнесу» В. Лапа, в один гектар для підвищення врожайності зернових на 25–30 % і більше треба інвестувати близько 1 тис. дол. США. За три-чотири роки ці інвестиції окупляться. Проблема в тому, що вітчизняні аграрники потерпають від хронічної нестачі коштів, які можна було б інвестувати в зростання продуктивності сільськогосподарських культур і тварин.

Однак навіть за нинішнього рівня врожайності рентабельність вирощування пшениці, зазначає начальник аналітичного департаменту консалтингового агентства «ААА» М. Колесник, сягає 50 % (*Контракти. – 2011. – № 7. – С. 7*). Якщо до цього додати ще й «ножиці цін» на зерно між світовим і внутрішнім українським ринками, то стає цілком зрозумілим, чому експорт зерна з України стає тією сферою бізнесу, що приваблює великих «гравців», у тому числі й транснаціональних. Останнім часом це відгукнулось у ЗМІ скандалами навколо квотування експорту зерна в Україні. Так, за розрахунками Української зернової асоціації, від політики квотування експорту зерна реальний сектор вітчизняної економіки зазнав втрат (а, мабуть, точніше: недоотримав потенційних доходів. – Авт.) на суму 10 млрд грн (*Український тиждень. – 2011. – № 9. – С. 20*).

Започаткувавши минулого року квотування експорту зерна з України, після того як Росія наклала ембарго на експорт свого зерна, а світовий ринок зерна почало лихоманити, Українська держава на міжнародному рівні почала зазнавати тиску, метою якого було скасування квот на експорт зерна. Утім, вітчизняний уряд свого рішення не скасував. І тоді комерційні структури, у тому числі і з іноземним капіталом, почали боротьбу за квоти на експорт зерна з України. Це змагання – непублічне й непрозоре. Тому немає нічого дивного, що в ЗМІ з'явилися повідомлення, де діюча українська влада звинувачується в лобіюванні інтересів певних комерційних структур, наближених до неї.

Зокрема, наводиться приклад компанії ТОВ «Хліб Інвестбуд», 49 % статутного капіталу належить ДАК «Хліб України», а 51 % – ТОВ «Каламар». В останньому по 50 % належать підприємцю О. В. Козиреву та Genetechma Finance Limited (Кіпр). Співвласником кіпрської компанії є Bellevue Industries Sarl (Люксембург). А цією компанією, через ОАО «ВЭБ-Лизинг» (Росія), володіє Державна корпорація «Внешэкономбанк» (Росія). Головою ж наглядової ради цього одного з найбільших російських банків є прем'єр-міністр Російської Федерації В. Путін (*Український тиждень. – 2011. – № 9. – С. 16–17*). Висловлюється також припущення, що з української сторони за маловідомим підприємцем О. В. Козиревим стоять впливові представники українського бізнесу та політикуму.

Причому оглядачі ЗМІ наголошують на тому, що Українська держава перетворилась на міноритарного акціонера ТОВ «Хліб Інвестбуд» влітку

2010 р., незадовго до запровадження в Україні квот на експорт зерна. У стислі строки ця компанія стала провідним експортером українського зерна. Так, якщо в листопаді 2010 р. найбільшими експортерами пшениці з України були підприємство з іноземними інвестиціями «Серна» разом з ТОВ СП «Нібулон», ТОВ «Корнел-Трейд» і ТОВ «Сан-трейд» із квотами, відповідно, на 117,4 тис. т, 104,3 тис. т і 65,05 тис. т, то в січні 2011 р. трійка найбільших експортерів пшениці мала такий вигляд: ТОВ «Хліб Інвестбуд» (квота – 221,3 тис. т), підприємство з іноземними інвестиціями «Серна» (55,3 тис. т) і ТОВ «Кернер-Трейд» (46,1 тис. т). Стосовно кукурудзи квоти на експорт змінювались таким чином. Станом на листопад 2010 р.: ТОВ СП «Нібулон» – 307,4 тис. т, ТОВ «Кернер-Трейд» – 276,08 тис. т, підприємство з іноземними інвестиціями «Серна» – 169 тис. т. Станом же на січень 2011 р. найбільші квоти на експорт кукурудзи розподілялись таким чином: ТОВ «Хліб Інвестбуд» – 543,5 тис. т; ТОВ «Кернер-Трейд» і ТОВ «КЛОВ» – по 135,9 тис. т.

Утім, проти ТОВ «Хліб Інвестбуд» у першій половині березня 2011 р. у пресі було висунуто звинувачення в маніпулюванні цінами під час експорту зерна з України через, по суті, підставні та офшорні компанії. Одна з таких компаній, наприклад Victoria Alliance, зареєстрована у Великобританії з розміром статутного капіталу 1 фунт стерлінгів (приблизно 1,5 дол.), інша – невелика компанія Alteron Limited – зареєстрована у Новій Зеландії, а її основна діяльність – торгівля електронікою. І, нарешті, найбільший із посередників ТОВ «Хліб Інвестбуд» – суто офшорна компанія, зареєстрована у Британській Вест-Індії, в основному, для захисту активів і забезпечення фінансових секретів. Вона ніколи не послугоувалась кредитами для торгівлі зерном. І це при тому, що одна суднова партія збіжжя коштує від 5 до 15 млн дол.

Як стверджує кореспондент «Дзеркала тижня», внаслідок заниження цін при експорті зерна через згадані компанії ТОВ «Хліб Інвестбуд» недоотримало від них коштів на суму 56 млн дол. «Лише на різниці внутрішніх цін на пшеницю та кукурудзу на час укладання контрактів і нині діючих Україні завдано прямих збитків на 24,5 млн дол.»

Також наводиться вердикт за підсумками перевірки Рахункової палати про те, що Аграрний фонд України, «у 2020 р. не сприяв ані створенню конкурентного середовища у сфері державних закупівель, ані розвиткові добросовісної конкуренції та забезпеченню раціонального й ефективного використання коштів держбюджету». Так, «незважаючи на неврожай зерна у Росії та заборону його вивозити, очікуваний дефіцит зерна на світових ринках і стрімке зростання світових цін на продовольство, керівники Аграрного фонду без проведення біржових торгів, на неконкурентних засадах у липні 2010 р. спродали за відверто заниженими цінами вузькому колу зернотрейдерів увесь недоторканний запас продовольного зерна – 1,137 млн т». А після цього Аграрний фонд «без проведення тендерів визнав ТОВ “Хліб Інвестбуд” переможцем на поставку Аграрному фонду зерна за ціною на 250 грн вищою, ніж сам продав кілька

тижнів тому» (*Дзеркало тижня*. – 2011. – № 9. – С. 8). Зазначимо, що належних спростувань наведених вище фактів у ЗМІ поки не було.

Те, що український експорт зерна перебуває у сфері інтересів транснаціональних компаній та міжнародного фінансового капіталу, продемонструвало й інтерв'ю директора департаменту агробізнесу Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) газеті «Дзеркало тижня». Задекларувавши своєю метою створення механізму, який би дав змогу бізнесу «належним чином спілкуватись з владою», ЄБРР, в особі Ж. Меттеталія, виступив по-суті, перш за все, проти широкої та поглибленої участі держави в операціях з експорту зерна.

Представник ЄБРР критикував досвід Канадської пшеничної ради й Австралійської пшеничної ради, що здійснюють експортні операції головним чином в інтересах місцевих фермерів. Водночас він фактично захищав інтереси транснаціональних продовольчих компаній, стверджуючи, що «приватний бізнес перевершує державні монополії у ринковій ефективності» (*Дзеркало тижня*. – 2011. – № 11. – С. 1,7).

Однак і критика діяльності держави на міжнародному зерновому ринку, і демонстрація вищої ефективності на цьому ж ринку приватних трейдерів, особливо транснаціональних компаній, що прозвучали з вуст представника ЄБРР, були далеко не бездоганними з точки зору аргументації. По суті, і позиція критики, і позиція захисту мали фрагментарний та доволі вибіркового характеру.

При цьому треба враховувати, що ЄБРР зацікавлений у діяльності на зерновому ринку саме приватних, особливо транснаціональних компаній. Адже він саме їх кредитує і отримує з того свої доходи. Цим фактично і визначається позиція ЄБРР у питанні квот на експорт зерна в Україні.

З іншого боку, ані позиція ЄБРР та підтримуваних ним транснаціональних зернотрейдерів, ані висвітлювана у ЗМІ діяльність «Хліб Інвестбуду» поки не продемонстрували своїх переваг один перед одним щодо радикального покращення фінансового стану сільгоспвиробників і створення умов для збалансованого та прискореного розвитку аграрного сектору української економіки.

Деякі оглядачі вважають, що «так чи інакше виробництво зерна в Україні приречено зростати, але темпи зростання залежатимуть від уряду. Це може бути приріст на 2–5 % на рік, а може й на 15–20 %. Перший варіант імовірний у разі продовження політики квотування. Другий – за відкриття кордонів для експорту та відмови від регулювання цін на внутрішньому ринку.

Швидше за все, уряд піде третім шляхом, обмежившись напівзаходами: збільшить квоти, зробить їх видачу прозорою, що дасть змогу залучити інвестиції українських і російських бізнесменів, яким не звикати працювати за таких умов, але продовжить у ручному режимі регулювати ціни на продукти харчування на внутрішньому ринку. Підсумком такої політики буде

збільшення обсягів виробництва зерна до 2015–2016 рр. на 20–30 %, а експорту – на 40–60 %. А це – плюс 3–4 млрд» (*Контракти. – 2011. – № 7. – С. 7*).

Утім, реалізація цього прогнозу в будь-якому його варіанті передбачає вирішення питання інвестиційного забезпечення розвитку вітчизняного зернового господарства. Доволі значний потенціал відповідних інвестиційних коштів приховано в існуючих нині «ножицях цін» на зерно на міжнародних і внутрішньому українському ринках. Додаткові кошти, утримані від експорту українського зерна, коли ціни на цей товар на світовому ринку стрімко зростають, можна було б спрямувати на розвиток зернового господарства в Україні, починаючи з селекції рослин та поліпшення технологій їх вирощування і закінчуючи реконструкцією та нарощуванням потужностей із зберігання зерна та інфраструктури його транспортування. Але, як демонструють наведені вище повідомлення ЗМІ про міжнародну торгівлю українським зерном за участі сумнівних посередників, значні суми коштів, отримані від продажу українського зерна, можуть йти не на інвестиції у вітчизняний продовольчий комплекс, а до посередників, які, по суті, є зайвими з позицій оптимізації експорту українського зерна.

Україна є експортером соняшникової олії № 1 у світі. У 2010 р. держава експортувала цього продукту на 2,3 млрд дол. США. За кордон надходять також значні обсяги вітчизняного насіння соняшнику, рапсу, насіння та плодів інших олійних культур на загальну суму 1,1 млрд дол. США (2010 р.). У структурі експорту українського продовольства на олію та рослинну сировину для її виробництва припадало у 2010 р. трохи менше 40 % від загальної вартості продовольчого експорту.

Правда, динаміка експорту соняшникової олії, насіння соняшнику, рапсу тощо ще більш залежні від погодних умов, ніж експорт зерна. Наприклад, саме завдяки сприятливим для вирощування соняшнику погодним умовам обсяги експорту соняшникової олії з України у 2010 р. зросли порівняно з 2009 р. приблизно в півтора рази. І хоча коливання обсягів українського експорту олії та насіння олійних культур з року в рік доволі значні, однак це аж ніяк не означає зниження статусу України, як одного з ключових продавців зазначеного сегмента світового продовольчого ринку. Стосовно ж місця в національній економіці, то в цілому соняшникова олія, насіння та плоди олійних рослин (соняшнику, рапсу тощо) є другою за значущістю статтею українського продовольчого експорту, трохи поступаючись у цьому плані зерну та продукції борошномельно-круп'яної промисловості.

Як і в торгівлі зерном, у торгівлі соняшниковою олією та насінням олійних культур існують доволі значні «ножиці цін» світового та внутрішнього українського ринків. Правда, співвідношення обсягів продажу вітчизняної соняшникової олії на внутрішньому українському ринку на експорт не порівнянні з аналогічними показниками в торгівлі українським зерном. Адже

потреби внутрішнього українського ринку в соняшниковій олії в рази менші за обсяги її експорту. Та й місце насіння соняшнику в технологічних ланцюжках продовольчого комплексу не йде ні в яке порівняння з аналогічною роллю зерна.

Усе це полегшує державні завдання регулювання олійно-жирового сегмента продовольчого комплексу порівняно з зерновим господарством. Тому на порядку денному перед цією галуззю вітчизняного комплексу, на відміну від зернового господарства, не стоїть проблема квотування експорту її продукції. Експерти, наприклад, звертають увагу на те, що українські селяни накопичили значні запаси насіння соняшнику й очікують на зростання цін на цю продукцію на світовому ринку. Для українських аграрних підприємств соняшник і рапс - одні з найприбутковіших сільськогосподарських культур, обсяги виробництва яких вони прагнуть нарощувати, у тому числі й за рахунок збільшення площі їх посівів.

Однак високий попит на світовому ринку на насіння соняшнику, рапсу та олію тягне за собою економічні проблеми для українського сільського господарства. Ідеться про надмірно високу частку цих технологічних культур у сівозмінах на полях сільськогосподарських підприємств. Урешті-решт це призводить до виснаження ґрунтів, особливо за умов нестачі органічних добрив.

Для запобігання виснаженню ґрунтів, основного багатства аграрного сектору української економіки, та виконання функцій одного з провідних світових експортерів продовольства на тривалій основі, в Україні треба налагодити культуру введення сільського господарства відповідно до вимог підвищення родючості ґрунтів, підтримання збалансованості та стійкості екологічної системи сільського господарства. Це, у свою чергу, потребує збільшення частки кормових культур, особливо багаторічних трав, у сівозмінах і широкого розвитку скотарства, як основного постачальника органічних добрив для землеробства.

Недотримання зазначених екологічних вимог у вітчизняному сільському господарстві може призвести, причому не в такому вже й віддаленому майбутньому, до гострої кризи в аграрному секторі вітчизняної економіки, значного послаблення позицій України на світовому продовольчому ринку та внутрішніх соціальних потрясінь, пов'язаних з функціонуванням національного продовольчого комплексу.

Тим часом державна статистика показує, що вітчизняне товариство, особливо скотарство за часів незалежності зазнало значного спаду. Строго кажучи, спад у тваринництві України розпочався ще в радянський період. Утім, він значно посилюється в 90-ті роки і в деяких галузях тваринництва триває й понині. Зокрема, виробництво молока у 2010 р. скоротилось удвічі порівняно з 1991 р. І хоча на початку 2000-х років спостерігалася короткотермінова тенденція до зростання обсягів виробництва молока, але вона виявилася нестійкою, і спад виробництва цього продовольчого продукту триває в Україні й понині.

Так само вдвічі протягом згаданого вище періоду скоротилось в Україні й виробництво м'яса. Правда, «пік» скорочення виробництва цього продукту минув уже у 2001 р. Тоді обсяги виробництва м'яса в Україні становили лише 37,7 % порівняно з показником 1991 р. Після ж 2001 р. обсяги виробництва м'яса в Українській державі поступово зростають. Хоча зростання це вельми повільне, і відстає від збільшення попиту населення на цей продукт. У результаті Україна перетворилась на нетто-імпортера м'яса. У 2010 р. імпорт м'яса та харчових субпродуктів в Україні на 367,8 млн дол. перевищував експорт цих товарів.

Кращі справи у вітчизняному птахівництві. Національний спад у цій галузі спостерігався у 1997 р., коли обсяги виробництва яєць становили лише 54,3 % від рівня 1991 р. Але після того відбувалося поновлення цієї галузі. У результаті у 2010 р. обсяги виробництва яєць в Україні на 11,7 % перевищили рівень 1991 р. Зазначені тенденції знайшли своє відображення і у вітчизняній зовнішній торгівлі. У 2010 р. експорт з України яєць, меду та деяких молочних продуктів (тверді сири, сухе молоко тощо) на 513,4 млн дол. США перевищив їх імпорт.

Таким чином, як показують наведені вище дані, стан і тенденції розвитку різних галузей тваринництва в Україні вельми різняться між собою. Якщо птахівництво, особливо яєчне, не лише поновилося, а й перебуває на підйомі, то стан інших галузей не такий уже й однозначний. По суті в українському тваринництві нині відбуваються істотні структурні зрушення.

За останні два десятиріччя в аграрному секторі відбувалось повсюдне скорочення поголів'я худоби та птиці. Але особливо активно цей процес проходив у скотарстві. Так, станом на 1 березня 2011 р. чисельність усього поголів'я великої рогатої худоби в Україні становила лише 20,1 % від рівня аналогічного показника на 1 січня 1992 р., у тому числі поголів'я корів – 32,0 %. Порівняно з початком 1990 р. скорочення поголів'я великої рогатої худоби і, зокрема, корів було ще більшим. Відповідно, 18,9 % і 31,0 % становлять нині згадані вище показники до рівня 1 січня 1990 р. У результаті разом із згаданим вище скороченням обсягів виробництва молока відбувалось ще інтенсивніше скорочення обсягів виробництва яловичини.

Водночас у свинарстві та особливо у птахівництві ситуація поступово поліпшується. І хоча поголів'я свиней та птиці станом на 1 березня 2011 р. становило лише, відповідно, 44,7 % і 78,9 % від рівня цих показників на 1 січня 1992 р., утім, схоже, що період найбільшого спаду в цих галузях, насамперед у птахівництві, уже позаду. Нині поголів'я свиней в Україні на 23,3 % перевищує їх мінімальний рівень (у 2005 р.) за період незалежності. У птахівництві поголів'я птиці нині майже в 1,6 раза перевищує мінімальний рівень 1997 р.

Результатом згаданих змін у вітчизняному тваринництві стало не лише, як зазначалося вище, скорочення обсягів виробництва м'яса в Україні, а й істотні зрушення в структурі його виробництва. Зокрема, значно підвищилася частка м'яса птиці і меншою мірою – свинини, а скоротилася частка яловичини.

По суті, вітчизняне скотарство перебуває в стані перманентної кризи. Розведення великої рогатої худоби потребує від населення значно більших витрат праці та інших ресурсів, ніж утримання свиней і, особливо, птахівництво. Враховуючи, що сільське населення України старітиме й надалі, не варто розраховувати на стрімке збільшення поголів'я великої рогатої худоби, включаючи корів, у підсобних господарствах населення, навіть у разі істотного поліпшення умов державної підтримки цього сегмента вітчизняного скотарства.

З іншого боку, за словами голови ради директорів Союзу молочних підприємств України В. Чагаровського, для створення одного місця для худоби у великому товарному молочному комплексі необхідно витратити 10 тис. дол. США (в еквіваленті). Таким чином, для товарно-молочного комплексу на 1 тис. корів треба здійснити інвестиції в обсязі 10 млн дол. Термін окупності цих інвестицій в умовах України, як стверджує В. Чагаровський, – до 10 років від початку будівництва.

Питомі капітальні вкладення на створення скотарських комплектів м'ясної спеціалізації (у розрахунку на одне місце для великої рогатої худоби) дещо менші, ніж на молочно-товарних комплексах, утім – не набагато.

Таким чином, варіант розвитку українського скотарства шляхом створення великих сучасних тваринницьких ферм і комплексів вельми капіталомісткий, потребує великих інвестицій. За умов хронічної дефіцитності державного бюджету не варто розраховувати на таке фінансування інвестицій в українське скотарство з боку держави, яке б забезпечило радикальну зміну нинішнього негативного тренду розвитку цієї галузі на позитивний.

На думку В. Чагаровського, в умовах України перспективним напрямком є створення селянських кооперативів, таких як об'єднання власників селянських подвір'їв, з метою забезпечення сировиною підприємств молочної промисловості. Такий шлях дав би змогу забезпечити збільшення поставок молока на молокопереробні підприємства з відносно меншими витратами. Допомога, яку б саме об'єднані в кооператив селяни могли б отримувати від молокопереробних компаній, компаній із надання сервісних послуг у тваринництві та, нарешті, держави, сприяла б нарощуванню обсягів виробництва молока.

Зауважимо, що кооперація дрібних фермерів – це поширений напрям розвитку аграрного сектору в розвинутих країнах. Але в Україні такий шлях розвитку вітчизняного скотарства найбільше обмежуватимуть, очевидно, два чинники: несприятлива демографічна ситуація на селі та відсутність необхідного досвіду в селян. Дія першого чинника пов'язана з високою часткою людей похилого віку у структурі сільського населення, яким така кооперація, у принципі, не потрібна. Тому, так би мовити, густота потенційних учасників таких кооперативів на одиницю території може виявитись недостатньо високою. А це, у свою чергу, збільшить витрати на доставку їх

продукції на переробні підприємства та інші комунікації. Відсутність у селян та інших суб'єктів продовольчого ринку належного досвіду згаданої кооперації може зумовити збільшення фінансових, матеріальних витрат, витрат часу тощо.

Водночас перспективи зростання світових цін та прибутковості, наприклад, молочного бізнесу притягує в ці сфери великі комерційні структури. Ця тенденція має свій прояв і в Україні. Наприклад, за оцінками експертів, у вітчизняному сегменті виробництва сирів три компанії – «Молочний альянс», «Пальміра», «Мілкі ленд» – контролює більше половини цього ринку. У сегменті ж цільномолочної продукції чотири мультинаціональні (Wimm – Bill – Dann – PepsiCo, Lactalis, Danone, Unimilk) та одна українська компанія («Галичина») контролюють трохи менше 40 % цього ринку.

Тому цілком імовірно, що, з одного боку, великий бізнес у недалекому майбутньому все-таки інвестуватиме певні кошти в розвиток сировинної бази молочної промисловості, тобто в молочне скотарство. Можливо, навіть дійде до створення відносно невеликої кількості сучасних молочних ферм за участю капіталів компаній-переробників молока. Імовірність такого перебігу подій зростає в разі підвищення ступеня експортної орієнтації української молочної промисловості, оскільки експорт продукції молочної промисловості вигідніше за її поставки на внутрішній український ринок.

З іншого, і це найімовірніше, найближчим часом посиляться лобістська діяльність зацікавлених підприємницьких кіл, як аграрників, так і промисловців, що намагатимуться отримати від держави різноманітні преференції (дотації, податкові пільги тощо) для розвитку молочного скотарства. Адже, за визнанням фахівців, саме сировинна база нині є найвужчою ланкою вітчизняного молочно-молочного комплексу.

Як зазначалося вище, загострення ситуації на міжнародних ринках продовольства і пов'язані з цим перспективи зростання прибутковості аграрного сектору української економіки активізували обговорення у вітчизняних ЗМІ й у суспільстві в цілому необхідності зняття мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. Доволі часто це питання спрощується. Суспільству, зокрема, нав'язується думка, що вільна торгівля землею сільськогосподарського призначення ледь не автоматично призведе до стрімкого зростання обсягів у аграрному секторі вітчизняної економіки.

Іноді питання ставиться, принаймні формально, дещо ширше – про необхідність земельної реформи в Україні. Хоча при цьому далеко не завжди розкривається її суть, ключові положення та механізми реалізації. Так, директор департаменту розвитку аграрного ринку Міністерства аграрної політики і продовольства України А. Розгон вважає, що «Україна може протягом п'яти років виробити від 70 до 80 млн т зерна, 4 млн т м'яса. Щоб досягти цих показників, потрібно щорічно інвестувати по 100 млрд грн, з них

державний бюджет може дати максимум лише 15–20 млрд грн. Решту можуть забезпечити кошти від проведення розумної системної земельної реформи».

З невідкладністю земельної реформи не згоден директор Інституту аграрної економіки Академії аграрних наук України П. Саблук. Першочерговим завданням, на його думку, є визнання землі активом. Лише тоді, коли держава у своїй розподільчій функції почне рахуватися з цим ресурсом – у системі ціноутворення, оподаткування, страхування тощо, земельна реформа дасть належний ефект. «Якщо ми найближчим часом цього (визнання землі активом. – Ред.) не зробимо і почнемо земельну реформу знизу, тобто з купівлі та продажу землі, то зробимо ще гірше» – зазначає П. Саблук (*Аграрний сектор України (<http://www.agroua.net>) – 2011. – 10.02*).

Дійсно, у разі визнання землі активом відбудуться істотні зрушення в аграрних відносинах та й у суспільстві в цілому. Наприклад, визнання сільськогосподарської землі активом тягне за собою необхідність впровадження щорічних амортизаційних відрахувань на вартість земельних ділянок, які треба буде витратити на відновлення родючості ґрунтів. З іншого боку, зазначені витрати треба буде включати в собівартість сільськогосподарської продукції. Ці витрати товаровиробники повинні будуть відшкодувати або за рахунок зростання ціни сільськогосподарської продукції, або за рахунок підвищення продуктивності праці в аграрному секторі до такого рівня, щоб за рахунок збільшення обсягів виробництва аграрної продукції знизити її собівартість у розрахунку на одиницю цієї продукції. Враховуючи вітчизняні традиції, більше ймовірним наслідком законодавчого визначення сільськогосподарських земель в Україні активом, принаймні спочатку, буде зростання цін на сільськогосподарську продукцію, а відтак – і продовольства. З іншого боку, відновлення родючості земель та вихід аграрного сектору України із хронічного передкризового стану можливе лише за умов реформування земельних відносин в Україні, включаючи визнання сільськогосподарських земель активом.

У ЗМІ нині активно пропагується іде, що саме запровадження ринку землі в Україні слугуватиме вирішальним імпульсом для прискорення розвитку вітчизняного аграрного сектору. Утім, доктор економічних наук О. Попова (Інститут економіки та прогнозування НАН України) аргументовано доводить хибність такої позиції, стверджуючи, що одночасна модернізація українського сільського господарства через залучення значних обсягів інвестицій для його розвитку та форсоване запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні є несумісними між собою цілями.

О. Попова підкреслює, що «одним із найголовніших аргументів на користь запровадження ринку землі вважають можливість залучення кредитних ресурсів під її заставу. Логіка тут сумнівна, адже спочатку треба вкласти чималі інвестиції в купівлю землі. Разові (за наявності необхідних коштів) вкладення в купівлю гектарів і тим більше залучені для цих цілей кредитні

ресурси відчутно обмежать сільгоспвиробників у витратах на виробничі цілі і, таким чином, відтер мінують модернізацію техніко-технологічних процесів.

Економічні показники ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств протягом останніх трьох років, а саме – прибутковість 70 % і збитковість 30 % з них за загальної рентабельності 8–15 %, можуть говорити про те, що можливості купувати землю в них незначні. Чи, може, ставка робиться на великомасштабних інвесторів, які мають кошти і для купівлі землі, і для модернізації? Така орієнтація тільки на “великих” формує доволі непривабливе середовище для значної маси малих і середніх сільгоспвиробників. Тим більше що системи фінансової підтримки купівлі землі в Україні практично не створено».

«Приватні інвестиції в різні сегменти продовольчого ланцюга, у контрактні схеми з сільгоспвиробниками різного розміру здатні забезпечити інвесторам гарантовані поставки сільськогосподарської продукції та прибутки, однак при цьому перехід прав власності на землю аж ніяк не є обов’язковим. У Франції на орендній основі обробляється понад 50 % посівних площ, у Бельгії – 68; Ізраїлі – 90 %; у США в державній власності перебувають 40 % землі, у Голландії – всі сільськогосподарські землі. У США 27 % фермерів є повними власниками землі ферми, а 60 % – частковими, і це не заважає фермерам ефективно інвестувати та господарювати. ... Брак капіталу у фермерських господарствах покривається за рахунок системи кредитування з помірними відсотковими ставками, державної допомоги тощо.

В Україні вітчизняні інвестиції в основний капітал у сільське господарство, мисливство (у порівняних цінах) в останні три роки перед 2009-м зростали щорічно в середньому на 32 %, прями іноземні – на 39 %, перевищуючи відповідні індекси по загальних інвестиціях за видами економічної діяльності. На тлі регулярних спалахів продовольчої кризи не залишається підстав сумніватися в справжньому прагненні – купити українські чорноземи. Мотивів для цього багато: бажання викупити найкращі ділянки родючої землі, підвищення капіталізації, диверсифікація інвестиційного портфеля за рахунок вкладень у привабливий нині сектор за зниження віддачі від інших секторів тощо. Інтерес до українських чорноземів іноземних інвесторів ще більше стимулюватиме купівлю землі вітчизняними бізнесменами у тому числі як об’єкта подальшого перепродажу за вищою ціною.

Пошук інвестора будь-якою ціною, у тому числі зовнішнього, якого часто не асоціюють з сільськогосподарським виробником, загрожує посиленням процесів концентрації землі у великих власників-латифундистів, власників-абсентеїстів, тобто тих, хто живе постійно поза своїм землеволодінням за рахунок ренти зі своєї земельної власності.

Скорочення земельного ресурсу в громадян, у тому числі через його продаж, означатиме подальше обмеження місць докладання праці в сільському господарстві і загалом на селі. Однак, підтримуючи загалом

позитивний процес скорочення зайнятості в аграрному виробництві, необхідно враховувати, що запровадження ринку землі може значно його активізувати. За відсутності інших сфер працевлаштування загострюватимуться проблеми та посилюватиметься тиск на державу щодо створення робочих місць для сільського населення» (*Дзеркало тижня*. – 2011. – № 11. – С. 8).

До речі, на загрозі масштабних земельних спекуляцій та інших соціально-економічних катаклізмах, що можуть бути наслідком прискореного запровадження в Україні ринку земель сільськогосподарського призначення, наголошують й інші, крім О. Попової, фахівці.

Водночас сама по собі купівля-продаж сільськогосподарської землі (без визнання її активом) економічно не стимулюватиме її нового власника до впровадження заходів з підвищення родючості ґрунтів. Тут дуже вигідними можуть стати спекуляції земельними ділянками. За умов, коли обсяги міжнародного спекулятивного капіталу зростають, насамперед завдяки величезній емісії доларів США, запровадження в Україні без належної підготовки інституту купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення може призвести до формування величезного спекулятивного пузиря. Економічні та соціально-політичні наслідки українського суспільства від того, що цей пузир лусне, як це врешті-решт буває з усіма спекулятивними пузирями, будуть надзвичайно тяжкими. Доречно згадати, що саме спекулятивний капітал, як зазначалося вище, деякі експерти вважають одним з чинників нинішнього стрімкого зростання цін на продовольство у світі.

Проведений же свого часу в Службі інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) Національної бібліотеки України імені В. Вернадського аналіз іноземного досвіду та вітчизняних реалій стану земельних відносин показав, що впровадження в Україні ринку земель сільськогосподарського призначення потребує підготовки детальної законодавчої, нормативної бази, створення відповідної інфраструктури для економічної оцінки землі та її купівлі-продажу, включаючи земельні банки тощо. Утім, деякі фахівці вважають, що вітчизняна система земельного кадастру може бути створена до червня 2012 р., а повноцінний офіційний ринок сільськогосподарських земель в Україні може з'явитися не раніше 2014 р. (*див. матеріал СІАЗ в "Україна: події, факти, коментарі"*. – 2010. – № 9. – С. 12–28; № 10. – С. 18–31).

4. Питання державного регулювання продовольчої сфери в Україні з погляду вимог продовольчої безпеки

Проведений вище аналіз демонструє актуальність пошуку шляхів удосконалення державного регулювання розвитку продовольчого комплексу України, особливо у зв'язку з загостренням ситуації у світі з продовольством.

За таких обставин загострюється потреба у своєчасній реакції органів влади, насамперед державної, на зміни ситуації на продовольчих ринках як в Україні, так і у світі. Це ж, у свою чергу, значно підвищує вимоги до відповідної інформаційно-аналітичної діяльності.

Класичним негативним прикладом у цьому плані можна вважати нинішню ситуацію з гречаною крупою в Україні. Цей продукт харчування є традиційним, ледь не символічним для України, а рівень його річного споживання в розрахунку на душу населення останнім часом у цілому стабільний. Тобто валова потреба України в гречаній крупі відповідає кількості її населення, яка з року в рік змінюється не набагато. Таким чином, щорічна валова потреба України в гречаній крупі цілком прогнозована.

З іншого боку, гречка, як така, є маловрожайною культурою, а її посіви останніми роками постійно з року в рік скорочувалися. Так, якщо у 2005 р. площа посівів гречки в Україні становила 425 тис. га, то у 2009 р. – 273 тис. га, а у 2010 р. – 215 тис. га. Відповідно змінювалися й валові врожаї цієї культури: з 275 тис. т у 2005 р. – до 134 тис. т у 2010 р.

До речі, нарікання на посуху – як на вирішальний чинник її дефіциту в магазинах – некоректні. Дійсно, валовий збір гречки у 2010 р. в Україні був на 29 % менший, ніж у 2009 р., а врожайність (6,2 ц/га) відповідно на 10 % менша, ніж у попередньому році (6,9 ц/га). Утім, урожайність гречки у 2010 р. була така ж, як і у 2007 р. – 6,2 ц/га, а у 2006 р. вона була навіть нижча – 5,8 ц/га. Таким чином, зниження рівня врожайності гречки у 2010 р. перебувало в межах звичайних багаторічних коливань, а вирішальне значення для нинішньої кризи на ринку гречаної крупі мало поступове з року в рік скорочення посівів цієї культури. Утім, зазначене зменшення площі посівів гречки було усталеним, поступовим і тому легко передбачуваним.

З наведеного випливає, що саме прорахунки відповідних органів управління, особливо Міністерства аграрної політики і продовольства, мали вирішальне значення для виникнення нинішньої «гречаної кризи». На думку заступника генерального директора Української аграрної конфедерації О. Ярославського, подорожчання гречки могло бути не таким різким, якби в Україні скасували ввізне мито на цю культуру та зробили належні запаси в Аграрному фонді (*Фокус*. – 2011. – № 8. – С. 20–22).

У цьому плані вельми симптоматично, що у 2005–2010 рр., коли поступово формувалися умови нинішньої «гречаної кризи», український уряд очолювали представники найбільших політичних сил: БЮТ, «Нашої України» та Партії регіонів. Це зайвий раз показує, що нинішні проблеми керування українським продовольчим комплексом мають глибинний соціально-економічний характер і їх неможливо пов'язати якимись косметичними політичними заходами. Як показав проведений вище аналіз, вибухонебезпечною є ситуація в українському скотарстві. Латентна, хронічна передкризова ситуація в цій галузі проявляється в усталеному скороченні поголів'я худоби, включаючи корів, та періодичному

підвищенні цін на молочні продукти. Вітчизняна ж молочна промисловість працює за умов хронічного дефіциту сировини. Причому, за словами згаданого вище голови ради директорів Союзу молочних підприємств України В. Чагаровського, методика обліку виробництва молока сільським населенням через його опитування, якою користується Державний комітет статистики України, недосконала, а результати її завищені. З цього В. Чагаровський робить висновок, що в Україні немає тих ресурсів молочної сировини, на які вказують дані державної статистики.

Не виключено, що В. Чагаровський має рацію. Адже згаданий вище метод опитування не накладає на респондентів-виробників молока і навіть на інтерв'юєрів, що збирають інформацію, якихось фінансових зобов'язань. Порівняно невеликі приписки у звітності з цієї причини цілком можливі, як і ненавмисне завищення оцінок надоїв. Тому підсумкові дані державної статистики щодо валових надоїв молока в сільському господарстві України можуть виявитися дещо завищеними.

Непрямим чином на таку ймовірність вказує й зіставлення даних державної статистики, згідно з якими за період державної незалежності України поголів'я корів (до речі, показник, який дуже легко перевірити) у вітчизняному сільському господарстві скоротилося втричі, а виробництво молока – лише удвічі. Із цих самих даних випливає, що середні річні надої молока в Україні за 1992–2010 рр. у розрахунку на одну корову зросли не менше як у 1,5 разі, а то і більше. І це – за умов хронічного фінансового та інвестиційного голоду аграрного сектору вітчизняної економіки та подальшого старіння сільського населення, а відтак – й об'єктивного зниження продуктивності його праці.

На що ж невідповідальність звертає увагу й кореспондент «Дзеркала тижня», зазначаючи, що «саме на обійстях селян відбуваються дива. 1990 р. “подвірні” корови дали 5,8 млн т молока, а 2009 р. – уже 9,4 млн. Повторюю: поголів'я не змінилося» (*Дзеркало тижня. – 2011. – № 3. – С. 8*).

Якщо ж офіційна інформація про обсяги виробництва молока у вітчизняному сільському господарстві є завищеною, то це лише збільшує ймовірність виникнення кризи на ринку молочної продукції України. Поштовхом для цього може виявитися дія тих самих «ножиць цін» на молочні продукти на внутрішньому українському та міжнародних ринках. Зростаюча ж експансія іноземного капіталу у вітчизняну молочну промисловість лише загострить потенційну кризову ситуацію. Адже цілком імовірно, що тоді на захист інтересів іноземних підприємців стануть уряди відповідних держав.

Узагалі для ефективного державного регулювання багатьох аспектів розвитку вітчизняного продовольчого комплексу, включаючи експорт його продукції, надзвичайно велике значення має складання правильних балансів виробництва на споживання основних видів сільськогосподарської продукції. У цих балансах враховується рух сільськогосподарської продукції з різних

статей (напрямів), як-то запаси на початок року, виробництво, експорт-імпорт, споживання, запаси на кінець року тощо.

Утім, експерти називають кілька причин, що зумовлюють значні перекоси під час формування зазначених балансів. «По-перше, чиновники на місцях за звичкою “прикрашають” дані, коли надають інформацію про сільгосппродукцію вищому керівництву: за різними товарними категоріями погрішність даних коливається від 5 до 50 %. Частина аграрних господарств статзвіту не підлягають, тому практично неможливо підрахувати, скільки вони зібрали врожаю. Іноді виглядає абсурдним, коли зі звітів обласних управлінь статистики раптом випливає, що населення якимось виробляє майже 17-20 % зернових. Насправді цього може й не бути, однак наявність посібних перекручувань дає можливість маніпулювати цифрами», – пояснив Г. Новиков, голова Аграрного союзу України.

«По-друге, у балансах урахується пряме споживання населенням конкретного сільгосппродукту, без його похідних, одержуваних у результаті промислового перероблення. Наприклад, споживання цукру кондитерами виводиться на основі того, скільки кондитерських виробів придбає населення. При цьому інформація про те, скільки насправді цукру необхідно для потреб кондитерської галузі, узагалі відсутня. Аналогічна ситуація щодо молочної продукції. Самі переробники про справжні потреби в різних видах сільгоспсировини не поспішають повідомляти, інакше для них можуть виявитися закритими “сірі” канали закупівлі», – пояснює керівник аналітичного департаменту консалтингової компанії ААА М. Колесник.

По-третє, під час розрахунку внутрішнього споживання за основу беруться усереднені норми, які протягом багатьох років залишаються незмінними. Хоча насправді ці величини не є константами. Продуктивний кошик населення змінюється щороку залежно від економічної ситуації і купівельної платоспроможності. Так, за даними компанії «Інфагро», якщо ще 2007 р. середньостатистичний українець спожив 225 л на рік молокопродуктів (у перерахуванні на молоко), то вже 2009 р. цей показник знизився до 213 л на людину.

«На викривлення балансів впливає ситуація з експортом. На сьогодні уряд намагається домогтися від профільних міністерств об’єктивних показників зернового балансу. Для цього необхідна ретельна інвентаризація запасів у резерві, у мірошників і пекарів, і в аграріїв... Однак на це потрібні кошти, які держава не виділяє» (*Коментарі*. – 2010. – № 39. – С. 4–5).

Для ефективного розвитку продовольчого комплексу надзвичайно велике значення має здатність держави проводити адекватну цінову політику в цьому секторі вітчизняної економіки. Це ж значною мірою залежить від інформаційно-методичних, організаційних та фінансово-економічних заходів, що вживаються органами державної та місцевої влади.

Зокрема, в експертів є зауваження щодо офіційно обчисленого Держкомстатом показника інфляції, який вони вважають заниженим на догоду Міжнародному валютному фонду. Однією з вимог останнього є утримання показника інфляції в Україні в межах 10 %. На думку аналітика компанії Eavex Capital А. Патіота, показники реальної (13 %), а не офіційної (9,1 %) інфляції вищі, тому що державна статистика у своїх розрахунках орієнтується на найдешевші продукти, що споживаються найменш забезпеченими верствами населення України (**Фокус. – 2011. – № 5 // <http://www.focus.ua/magazine>**). І хоча подорожчання продуктів харчування в Україні минулого року було дещо вищим (10,6 %) від загального рівня інфляції, однак це не спростовує згаданих зауважень аналітика по суті.

У ЗМІ наводяться й інші зауваження експертів щодо обрахунку індексу інфляції, пов'язані, зокрема, зі структурою споживчого кошика. Так, якщо в середньому по Україні на продукти харчування витрачається 50 % доходу домогосподарств, то в бюджеті типових домогосподарств м. Київ у 2010 р., за даними Української торговельної гільдії, витрати на харчування становлять 35,5 % (**Коментарі. – 2011. – № 9. – С. 4**). Реакція різних за рівнем достатку верств населення на подорожчання продуктів харчування різна. І для ефективного державного регулювання розвитку продовольчого комплексу цей факт необхідно враховувати, тим більше, що зазначені відмінності доволі чітко проявляються на регіональному та місцевому рівнях.

Це підтвердив і нещодавній скандал з тимчасовим дефіцитом хліба в містах Свердловськ та Ровеньки Луганської області. Нинішня практика державного регулювання цін на хлібобулочну продукцію полягає в обмеженні цін на деякі, так звані, соціальні сорти хліба. Низькі доходи чи навіть збитки від продажу зазначених сортів хлібопекарські підприємства надолужують за рахунок інших видів продукції, ціна на які державою не обмежується. Така практика цілком придатна для великих міст, де більша частка заможнішого населення далеко не завжди ефективна для невеликих міст, де більшість населення має відносно нижчі доходи. Нинішнє зростання цін на борошно в Україні, спровоковане зростанням світових цін на зерно, лише загостило цю ситуацію. Яскравим проявом її став хлібний скандал на Луганщині. Таким чином, високі ціни на світовому продовольчому ринку підвищують вимоги до гнучкості державної цінової політики в Україні. Як зазначалося вище, зростання цін на світовому продовольчому ринку створює сприятливі умови для збільшення доходів вітчизняного продовольчого комплексу та накопичення інвестиційних ресурсів для його розвитку. За повідомленнями ЗМІ, нині відпрацьовується механізм державно-приватного партнерства, до якого залучені згадуваний вище зернотрейдер «Хліб Інвестбуд», українські підприємства з виробництва мінеральних добрив («Рівне Азот», горлівський «Стірол», черкаський і сіверськодонецький «Азот»), що входять до бізнес-групи Д. Фірташа, а також Шебелинське відділення ДК «УкрГазвидобуток».

З одного боку, аграріям пропонують продавати зерно майбутнього врожаю за цінами на рівні так званого інтервенційного мінімуму. Тобто мінімум на 500 грн менше від сьогоднішньої ринкової ціни й на 100 дол. нижче за прогнози на наступний маркетинговий рік. З іншого боку, аграріям можуть надати знижку на 20–25 % від ціни мінеральних добрив на внутрішньому ринку. Знижка ж на пальне пропонується на рівні 5–6 % нижчої за ринкову ціну (*Коментарі*. – 2011. – № 11. – С. 13). Зазначимо, що така практика форвардних закупівель майбутнього врожаю та зустрічних продаж необхідних аграріям засобів виробництва цілком притаманна економікам розвинутих країн. Її успішність в Україні залежатиме від правильності обраних організаторами зазначеної схеми цінових пропорцій і від довіри аграріїв до нового зернотрейдера, що витіснив з ринку їхніх колишніх партнерів.

Утім, зростання світових цін на продовольство змушує вдосконалювати не лише оперативне державне регулювання розвитку вітчизняного продовольчого комплексу, а й визначати також стратегічні проблеми більш віддаленого майбутнього. Наприклад, цілком очевидно, що держава повинна бути одним з ключових суб'єктів на ринку земель сільськогосподарського призначення, що впроваджуватиметься в Україні в недалекому майбутньому. Однак уже тепер треба передбачити збалансовану, у тому числі і фінансово, систему заходів, що може виникнути у зв'язку зі зміною демографічної структури власників земельних паїв. Адже на сьогодні власниками паїв є, в основному, пенсіонери (44,3 %) та люди передпенсійного віку (24,7 %).

Таким чином, проведений вище аналіз показав, що зростання світових цін на продовольство активізувало процеси розвитку українського продовольчого комплексу. Причому процеси далеко не завжди позитивні. Це ж, у свою чергу, поставило нові вимоги до якості державного регулювання розвитку вітчизняного продовольчого комплексу (*Під час підготовки матеріалу були використані такі джерела інформації: Дзеркало тижня*. – 2010. – № 31; 2011. – № 3, 5, 7, 9; *Інвестгазета*. – 2011. – № 5; *Коментарі*. – 2009. – № 22; 2010. – № 39; 2011. – № 6, 9, 11; *Контракти*. – 2011. – № 7; *Корреспондент*. – 2011. – № 6; *Український тиждень*. – 2011. – № 9; *Фокус*. – 2011. – № 5, 8; *Державний комітет статистики України* (<http://www.ukrstat.gov.ua>); *Міністерство аграрної політики та продовольства України* (<http://www.minagro.gov.ua>); *Аграрний сектор України* (<http://www.agroua.net>); *Аналитическое агентство AGR/CULTURE* (<http://www.agriagency.com.ua>); *Информационное агентство «Каззах-ЗЕРНО»* (<http://www.kazakh-xerno.kz>); *Недвижимость 5000* (<http://realt5000.com.ua>); *Послезавтра* (<http://poslezavtra.com.ua>); *Свинарство в Україні* (<http://svynarstvo.in.ua>); *Украинская зерновая ассоциация* (<http://ugaport.org.ua>); *Цензор НЕТ* (<http://censor.net.ua>); *ALLRetail* (<http://allretali>); *FINANCE.UA* (<http://news.finance.ua>); *MIGnews.com.ua* (<http://mignews.com.ua>); *Newslang* (<http://www.newslang.ru>); *RetailStudio.org* (<http://retailstudio.org>); *Tvernedra.ru* (<http://tvernedra.ru>).

Н. Тарасенко, мол. наук. співроб.

Продаж «Укртелекому»: перемога чи поразка?

Продаж національного оператора зв'язку ВАТ «Укртелеком» став першою великою приватизацією в Україні за президентства В. Януковича. «Укртелеком» – одне із стратегічних українських підприємств – дехто з провладних політиків називав «надією» бюджету 2011-го року, одним з основних джерел наповнення якого, за розрахунками уряду, мають стати кошти від приватизації. «Укртелеком» займає лідируючі позиції на ринку фіксованого телефонного зв'язку України, охоплюючи близько 71 % ринку послуг місцевого телефонного зв'язку (обслуговує понад 10 млн телефонних ліній) і 83 % ринку послуг міжміського та міжнародного телефонного зв'язку. Обслуговує більше 1 млн інтернет-користувачів, понад 400 тис. абонентів стільникового зв'язку.

Підприємство було зареєстровано у 1993 р. як Українське об'єднання електрозв'язку «Укрелектрозв'язок», у 1994-му перейменоване в «Укртелеком». У 1998 р. об'єднання було реорганізоване в єдине держпідприємство, у 2000-му, після проведення корпоратизації, перетворено у ВАТ.

Організаційна структура ВАТ «Укртелеком» сформована за вертикальним принципом управління фінансами, технологічними процесами, персоналом. До його складу входить 32 філії (у тому числі «Утел», що спеціалізується на послугах міжнародного зв'язку). «Укртелеком» є учасником (акціонером) ряду спільних підприємств та АТ, що функціонують на телекомунікаційному ринку України. Це:

- ТОВ «Інфоком» (документальний електрозв'язок, Інтернет, ІР-телефонія). Частина «Укртелекому» в статутному фонді становить 51 %;
- ЗАТ «Елсаком України» (мобільний супутниковий зв'язок у системі «Глобалстар»). «Укртелекому» належить 34 % акцій;
- СП «Українська хвиля» (фіксований абонентський радіодоступ). Частина «Укртелекому» в статутному фонді – 23,6 %;
- ВАТ «Телекомінвест» (розробка та впровадження автоматизованих систем документообігу). «Укртелеком» володіє 26 % акцій;
- ВАТ «Свемон-інвест». Частка «Укртелекому» – 1,12 %;
- ТОВ «Телесистеми України» (фіксований абонентський радіодоступ). Частина «Укртелекому» в статутному фонді – 2,47 %.

Компанія «Укртелеком» надає на всій території України практично всі види сучасних телекомунікаційних послуг, зокрема:

- міжнародний, міжміський та місцевий телефонний зв'язок;
- послуги передачі даних та побудови віртуальних приватних мереж;

- інтернет-послуги (у т. ч. комутований та широкосмуговий доступ в Інтернет для абонентів фіксованого телефонного зв'язку);
- постійне IP-з'єднання по виділеній лінії;
- апаратний і віртуальний хостінг;
- надання в користування виділених некомутованих каналів зв'язку;
- ISDN;
- відеоконференцзв'язок;
- проводове мовлення;
- телеграфний зв'язок;
- технічне обслуговування мереж ефірного теле- та радіомовлення.

Кількість абонентів фіксованого телефонного зв'язку, яких обслуговує «Укртелеком», становить 10,2 млн чоловік, абонентів мобільного зв'язку – більш як 600 тис. чоловік, доступу до Інтернету – більш як 1 млн. «Укртелеком» – єдиний український оператор, що володіє ліцензією на мобільний зв'язок третього покоління (3G) стандарту UMTS. Це набір послуг, який об'єднує як високошвидкісний мобільний доступ з послугами мережі Інтернет, так і технологію радіозв'язку, яка створює канал передачі даних. UMTS (Універсальна мобільна телекомунікаційна система) – технологія стільникового зв'язку, розроблена Європейським інститутом стандартів телекомунікацій.

У першому півріччі 2010 р. підприємство вийшло на прибуток на рівні 48 млн грн (за аналогічний період 2009 р. – збиток у розмірі 124,13 млн грн). За підсумками року прогнозувався прибуток у розмірі 109 млн грн. Як відзначають експерти, збільшення доходів компанії відбулося завдяки зростанню доходів від надання послуг доступу до Інтернету і мобільного зв'язку.

Перші спроби приватизації «Укртелекому» розпочалися ще десятиліття тому, і якийсь час це підприємство вважалось чи не найпривабливішим об'єктом української приватизації, на мільярди гривень від продажу якого розраховували чи не кожен український уряд. У 2004 і 2007 рр. (при Прем'єр-міністрові В. Януковичу) до продажу готувалися великі пакети акцій (42,86 % і 37,86 % відповідно), а в 2009-му (Прем'єр – Ю. Тимошенко) – контрольний пакет акцій (67,79 %), однак конкурс так і не відбувся. Донедавна у власності держави перебувало 92,79 % акцій підприємства.

Більшість експертів вважають, що «Укртелеком» необхідно було приватизувати саме в часи найсприятливішої кон'юнктури світового телекомунікаційного ринку, коли він був справді глобальним монополістом в усіх сегментах ринку зв'язку. Зокрема, заступник директора Інституту інформаційного суспільства Я. Павловський переконаний, що кінець 1990-х років був оптимальним періодом для приватизації таких об'єктів. Саме в період із 1992-го до 2000 рр. різними частками і навіть у кілька етапів були приватизовані національні телекомунікаційні компанії: Естонії, Латвії, Румунії, Німеччини, Угорщини, Іспанії, Чехії, Хорватії, Литви, Голландії, Сербії, Росії, Вірменії, Словенії, Македонії, Швеції, Норвегії й ін.

При цьому, безумовно, у кожному випадку була своя специфіка – різні умови приватизації, різні пакети, різні підходи. Деякі західні країни (Німеччина, Швеція, Норвегія) не пішли шляхом приватизації значної частини акцій – домінує положення в керуванні залишилося за державою. В Україні пішли іншим шляхом – корпоратизації. На думку експертів, того часу такі дії були виправдані. Адже тоді і уряд, і експерти жили в очікуванні великого попиту на об'єднане і корпоратизоване підприємство зв'язку. Очікування були цілком виправдані – в Україні в ті часи активно працювали такі західні телекомунікаційні бренди, як німецька Deutsche Telekom, голландська KPN, американські AT&T і «Моторола».

Буквально протягом двох років обласні підприємства зв'язку були об'єднані спочатку у Всеукраїнське об'єднання «Укртелеком», потім об'єднання перетворили в Державне підприємство зв'язку, а потім корпоратизували у ВАТ. У 2000 р. був ухвалений Закон «Про особливості приватизації ВАТ “Укртелеком”», у якому було закладене поняття стратегічного інвестора, здатного претендувати на приватизацію монополіста.

Проте з розвитком мобільної телефонії й Інтернету, з одного боку, та хронічною невизначеністю української влади щодо термінів та розміру пакету акцій, що його хоче продати держава, з іншого, охочих купити «Укртелеком» ставало дедалі менше. З українського ринку поступово йдуть потужні компанії зі світовим ім'ям, зокрема, Deutsche Telekom та France Telekom, які заявляли про бажання позмагатися за контроль над «Укртелекомом», а також американські компанії AT&T і «Моторола».

У 2007 р. Закон «Про особливості приватизації ВАТ “Укртелеком”» був скасований Верховною Радою. Формальною причиною для цього стала думка деяких експертів, буцімто підприємство перестало бути монополістом, а тому спеціальних законодавчих норм, які регулюють його продаж, не має бути. Однак на той час зацікавленість у його придбанні серед потенційних інвесторів істотно зменшилася. «Кілька років тому продаж “Укртелекому” міг вирішити всі проблеми. Минув час, і об'єкт подешевшав, – післякризовий період цілком змінив культуру світового попиту на активи», – пояснює директор економічних програм Центру Разумкова В. Юрчишин.

Знову про можливість приватизації заговорили після зміни влади в Україні. Приватизаційний конкурс був запланований на 28 грудня 2010 р., проте не відбувся, тому що заявку на участь у конкурсі подала лише одна компанія - ТОВ «ЕСУ» – «дочка» австрійського концерну Eric. ТОВ «ЕСУ» запропонувало за пакет акцій ВАТ «Укртелеком» 10 млрд 500 млн 10 грн, що всього на 10 грн більше стартової ціни.

Згідно з положенням про порядок проведення приватизаційних конкурсів, у випадку наявності тільки одного потенційного покупця пропонуваного об'єкта ФДМУ зобов'язаний запропонувати цій компанії викупити пакет акцій за ціною, встановленою за результатами незалежної експертної оцінки. Її на-

дало ТОВ «Консалтингова фірма “Острів”» – переможець конкурсу з відбору суб’єкта оціночної діяльності, який був проведений Фондом державного майна. Звіт про експертну оцінку акцій «Укртелекому» був наданий компаніїю 4 лютого 2011 р. За результатами цієї оцінки, вартість 92,79 % акцій Національного оператора зв’язку ВАТ «Укртелеком» становила 10 млрд 575 млн 100 тис. грн. Експертна оцінка перевищила стартову ціну акцій ВАТ «Укртелеком» на 75 млн грн.

Згідно з вимогами законодавства, Фонд державного майна України звернувся до ТОВ «ЕСУ» як єдиного учасника в конкурсі з продажу пакета акцій ВАТ «Укртелеком» з пропозицією придбати цей пакет саме за таку ціну.

17 лютого на засіданні спеціальної контрольної комісії Верховної Ради з питань приватизації голова ФДМУ О. Рябченко повідомив, що договір купівлі-продажу пакета акцій компанії «Укртелеком» буде підписаний не пізніше 25 лютого поточного року. «Я думаю, що договір буде підписаний не пізніше 25 лютого. І тоді протягом 30 днів покупець повинен сплатити половину вартості акцій “Укртелекому”, а протягом решти 35 днів – другу половину, і ці гроші надійдуть до державного бюджету. Тобто, ми вважаємо, що кінцевим терміном розрахунку з державним бюджетом по «Укртелекому» буде орієнтовно 25 квітня», – зазначив О. Рябченко. За його словами, після цього буде підписано акт про його передачу, а власникам «Укртелекому» буде передано пакет акцій компанії. За словами О. Рябченка, відкладати приватизацію «Укртелекому» було неможливо. Через рік компанію довелося б продавати ще дешевше.

18 лютого Фонд державного майна України одержав від ТОВ “ЕСУ”, дочірньої компанії австрійського концерну Еріс, письмову згоду на придбання пакета акцій ВАТ «Укртелеком» розміром 92,79 % статутного капіталу за ціною 10 млрд 575 млн 100 тис. грн.

Утім, ряд обставин, що супроводжували процес продажу «Укртелекому» за непокоїла експертів та політичних опонентів діючої влади. Зокрема, багато хто акцентував увагу на факті повного виключення конкурентної боротьби, стверджуючи, що тендерні умови було виписано з метою надати перевагу Еріс, єдиній компанії, що взяла участь у тендері. Такий незвичний спосіб приватизації викликав на ринку телекомунікацій підозру, що ВАТ «Укртелеком» приватизують в інтересах третіх осіб, а Еріс – це не більше, ніж посередник. Політики і експерти у зв’язку з цим припускають, що компанія Еріс тісно пов’язана з діючим менеджментом «Укртелекому», зокрема, з головою телекомунікаційного монополіста Г. Дзеконном, який очолює компанію з 2004 р.

На веб-сайті самого Еріс до останнього моменту щедро були представлені контакти Київського офісу компанії ESU, де гендиректором працює давній бізнес-партнер Г. Дзекона І. Солодовский. У самій же компанії не приховують, що голова Еріс П. Гольдшайдер детально консультувався з Г. Дзеконном з приводу приватизації «Укртелекому».

«Усім відомо, кому близька компанія Еріс, і що тут страшного? Ця ситуація не така вже й погана. Ніхто так добре не знає стан підприємства, як діючий менеджмент. Особисто я вважаю Георгія Дзекона талановитим менеджером», – прокоментував ситуацію депутат від Партії регіонів, голова парламентського підкомітету з питань телекомунікацій і поштового зв'язку Ю. Мороко.

Насправді взяти участь у тендері багатьом потенційним покупцям завадили його умови, зокрема, недопущення до конкурсу компаній з державною часткою власності більше 25 %. Це зачинило двері для декількох провідних телекомунікаційних компаній, які роками цікавились «Укртелекомом». Серед них німецька Deutsche Telekom, норвезька Telenor, російська Альфа-Групп, та пов'язана з нею компанія Vimpelkom. Усі ці компанії мають значну частку власності у держави, і всі вони придбали конкурсну документацію на купівлю 51 % акцій сербського телекомунікаційного держхолдингу Telekom Serbia, термін прийому заявок на приватизацію якого закінчувався 21 березня 2011 р.

«Норма щодо заборони на участь у приватизаційному конкурсі компаній, блокуючий пакет акцій яких належить іноземним державам, не нова. У минулому я зустрічав її в умовах приватизації ряду об'єктів. Однак це обмеження дуже неоднозначне і дає змогу ФДМУ трактувати цю заборону по-своєму, в залежності від контексту. У минулому ця заборона поширювалася виключно на українські компанії і не стосувалася іноземних публічних компаній», – прокоментував умови приватизації «Укртелекому» президент Центру економічного розвитку О. Пасхавер.

Іншою умовою, яка відсіяла потенційних покупців «Укртелекому», стала заборона на участь у тендері компаній, розмір доходу яких від реалізації послуг на території України за останній фінансовий рік, включаючи податки, перевищує 25 % таких доходів в Україні. Таким чином, зі списку претендентів автоматично «випали» такі компанії, як МТС і «Київстар». Щодо розмірів своєї ринкової частки компанія МТС посилається на дані аналітиків IKS-Consulting: станом на кінець листопада 2010 р. МТС належало 33,58 % телекомунікаційного ринку України. За даними «Київстару», компанія, до складу якої входить «Київстар» та «Білайн», є лідером у рейтингу операторів з найбільшою абонентською базою, у якого за підсумками листопада 2010 р. налічувалося понад 25 млн абонентів або 45 % від усієї абонентської бази мобільного зв'язку України.

Спочатку у ЗМІ було висунуто версію, що умови конкурсу, які утруднили доступ ключовим конкурентам, писалися або під Р. Ахметова, або під російську МТС, інформація про наміри яких купити «Укртелеком» активно мусувалась пресою напередодні. Однак, як зазначив голова ФДМУ, компанія, яка очевидно могла б представляти інтереси Р. Ахметова – «Альгана Капітал» - відмовилась від участі в конкурсі. Згодом представники Р. Ахметова заявили, що «компанія, яка бере участь у конкурсі, не має стосунку ні до Р. Ахметова, ні до групи СКМ». У МТС більш докладно поінформували, що платити

«більш як мільярд доларів» на сьогодні не готові. «Подача заявок на участь у конкурсі з приватизації «Укртелекому» закінчилась 20 грудня. Тоді компанію Р. Ахметова СКМ називали основним претендентом на купівлю цього активу поряд з такими компаніями, як МТС, яка належить російській АФК «Система», відзначив депутат від Партії регіонів, член економічного комітету ВР Ю. Воропаєв, який свого часу керував компанією, що надавала юридичні послуги компанії СКМ.

Він також наголосив на тому, що ані СКМ, ані інші компанії, у тому числі світові телекомунікаційні лідери, так і не подали заявку на участь у конкурсі в умовах кризи.

За словами депутата, основні фонди «Укртелекому» застарілі й не цікавлять світових гравців, а стартова ціна, пропонована за об'єкт – 10,5 млрд грн – багатом здалася завищеною. Звідси – мінімальний попит на об'єкт. На думку Ю. Воропаєва, наявність одного учасника в приватизаційному конкурсі ще не означає, що результати приватизації будуть оскаржені, а конкурс не відбудеться: «Зверніть увагу – навколо об'єкта не розгорнулася інформаційна війна, ніхто з можливих покупців не пред'явив претензій, початок приватизації пройшов тихо і без бою».

«Ми бездарно та непрозоро продали останній державний актив, який міг би потенційно залучити потужного іноземного інвестора», – висловився про приватизацію «Укртелекому» народний депутат та колишній голова Фонду державного майна України О. Бондар. За його словами, приватизація була проведена без порушень чинного законодавства, проте для інвесторів були виставлені дискримінаційні умови.

У свою чергу представник Президента в парламенті, народний депутат від Партії регіонів Ю. Мірошніченко зазначив, що той факт, що ніхто з потенційних інвесторів не опротестував кваліфікаційні умови в суді, демонструє те, що «черга за акціями “Укртелекому” не стояла».

Продаж «Укртелекому» виглядає суперечливим і з огляду на те, що вперше в Україні стратегічний об'єкт приватизовано без розуміння, хто саме є його новим кінцевим власником. Одразу після підписання договору голова Фонду держмайна О. Рябченко не зміг відповісти на питання про нових кінцевих власників компанії. «Ви думаєте, ми можемо залізти до Австрії та розвідати, хто за ким стоїть?» – сказав він 11 березня.

Разом з тим у ЗМІ потрапила інформація, що за декілька днів до подачі заявки на купівлю «Укртелекому» 100 % статутного фонду «ЕСУ» перейшло від фонду Eric Advisors Ltd, що належить австрійцям, у власність недавно створеної на Кіпрі фірми Eric Telecom Invest Ltd.

Австрійський концерн Eric заявив, що є 100-відсотковим засновником компанії. Водночас аналітики не виключали і варіант того, що реальним власником «Укртелекому» може виявитися зовсім не австрійський концерн Eric, як заявляли урядовці, а будь-яка з компаній, що виявляли цікавість до привати-

зації. «Коли австрійці йшли на подачу заявки, то могли наперед зважитися на подібну реструктуризацію. Це логічний крок з погляду оптимізації оподаткування і корпоративної структури. Такі транзакції з податкової точки зору набагато ефективніше проводити через кіпрську юрисдикцію, ніж через будь-яку іншу країну Євросоюзу. Звичайно ж, не виключений і варіант того, що Еріс вже не є реальним власником «ЕСУ», і, відповідно, “Укртелекому”», – вважає старший радник інвестиційно-банківського департаменту ІК Dragon Capital І. Макушенко.

Це дало привід українській опозиції виступити з гучними заявами щодо нечесності приватизації «Укртелекому». Колишній голова ФДМ, перший заступник голови Спеціальної контрольної комісії Верховної Ради з питань приватизації О. Бондар заявив, що замість очікуваного стратегічного інвестора країна отримала kota в мішку: «Якщо не буде офіційної інформації, хто купив, звідки гроші, ми будемо ініціювати звернення до прокуратури, до Президента, щоб нам пояснили, хто ж є реальним власником “Укртелекому”». Він упевнено заявив, що умови приватизаційного конкурсу були спрямовані на усунення тих компаній, які раніше вважалися найбільш привабливими інвесторами.

Цю думку підтримав колишній перший віце-прем’єр, заступник голови партії «Батьківщина» О. Турчинов, який припустив, що маловідома структура-покупець, якій влада створила привілейовані умови, насправді діяла в інтересах «когось із оточення діючих керівників України». З’ясування реального стану справ, за словами О. Турчинова, необхідно з тієї причини, що це впливає на національну безпеку.

Фахівці підтверджують думку політика: майже 90 % стаціонарних ліній зв’язку, які контролює «Укртелеком», – далеко не головне надбання компанії. Важливіше, що вона є власником унікальних каналів зв’язку – підземної мережі оптоволоконних кабелів, які можуть стати найбільш надійною основою для впровадження новітніх технологій. Крім того, компанія на сьогодні контролює так звану систему державного спецзв’язку. А новий власник, згідно з умовами конкурсу, повинен буде за свій рахунок заново створити подібну систему, вивівши її зі складу «Укртелекому». Тому експерти погоджуються, що державі важливо точно знати, хто і за чий рахунок буде забезпечувати спеціальним зв’язком держоргани.

Експерти також звернули увагу на інформаційне супроводження процесу приватизації «Укртелекому». Зокрема, «впала в око» відсутність у процесі продажу процедури road-show – публічної презентації компанії, яка є обов’язковою у випадку приватизації великої компанії. Міністерство фінансів в останній момент відмовилося виділяти кошти на цей захід. Тому чи не єдиним джерелом інформування інвесторів про конкурс із продажу «Укртелекому» була газета «Урядовий кур’єр», де було опубліковано оголошення про початок конкурсу.

Між тим, у світі приватизація телекомунікаційних монополістів – це справжнє шоу. «Подібний піар істотно завищує ціну об’єкта і прославляє дер-

жаву на весь світ, до того ж впливаючи на підвищення суверенних рейтингів. І навпаки. Продаж потужного монополіста в руки однієї компанії породжує недовіру. Європейський Союз суворо забороняє такі речі. ЄС уже двічі штрафував Deutsche Telekom за спроби монополізувати телекомунікаційний ринок», – підкреслює экс-голова ФДМУ В. Лановий.

На думку экс-голова ФДМУ О. Бондаря, ознаки приватизації вказують на те, що «Укртелеком» дістався надзвичайно впливовій у державі особі. «Ви пам'ятаєте, які скандали, які передачі на рейтингові канали транслювали, йшли дебати щодо повторного продажу “Криворіжсталі” і Одеського припортового заводу. Скрізь були дебати. Зараз мовчання повне. Тиждень пройшов як підписаний договір купівлі-продажу. Покупець був відомий іще 28 грудня. Уже пройшло майже 2,5 місяці – жодний канал не обговорює, мовчання повне. Перший раз, коли продається такий об'єкт з такими скандальними, дискримінаційними умовами, жодна людина, чи фізична, чи юридична особа не наважилась подати до суду. Після цього робляться висновки: хто може у нашій країні дозволити собі ці три чинники і придбати цей об'єкт?» – звернув увагу О. Бондар.

Водночас новий власник називає себе інвестиційною компанією, що переважно працює в Центральній та Південно-Східній Європі, Туреччині, Росії та СНД. Компанія стверджує, що брала активну участь у ваучерній приватизації 90-х років, та каже, що її дочірня компанія в Україні активно надавала послуги «Укртелекому».

Керівництво Еріс стверджує, що придбало «Укртелеком» за допомогою банківських позичок, однак відмовляється оприлюднити назви банків. П. Голдшайдер, керуючий партнер Еріс, відмовився оприлюднити будь-які деталі угоди до її остаточного закриття протягом двох місяців. В Еріс не приховують, що готові піти на серйозні інвестиції у розвиток компанії для того, щоб провести повномасштабну реструктуризацію діяльності оператора для його подальшого перепродажу. За словами керуючого партнера компанії П. Гольдшайдера, нинішні торги були чесними і Еріс планує продаж українського оператора через три-п'ять років.

Експерт Міжнародного центру перспективних досліджень І. Газізулін у цьому контексті висловив думку, що у самій практиці купівлі для перепродажу немає нічого поганого, якби не припущення, що у цьому випадку сама схема покликана зменшити вартість компанії, яка могла б бути дещо іншою у разі проведення конкурсу із багатьма учасниками: «Насправді, компанія Еріс, наскільки мені відомо, і не приховує планів перепродати “Укртелеком” після того, як вони проведуть реструктуризацію, покращать фінансові показники компанії. Це дійсно не є стратегічний інвестор, який планує професійно займатися зв'язком. У цьому, у принципі, нічого страшного немає, коли є посередники, які є інвестиційні компанії. Але особливості продажу саме цієї компанії, “Укртелекому”, цього разу були такими, що потенційних стратегічних інвесторів, тобто телекомунікаційні компанії, було якось відсунуто від конкуренції. Тобто в самому факті перепродажу немає нічого поганого, але погано, якщо від самого початку була мож-

лівість того, щоб держава отримала максимальну ціну, але схоже на те, що цієї максимальної ціни вона так і не отримала».

Водночас експерт нагадує, що за роки невдалої приватизації привабливість «Укртелекому» дуже потьмяніла, а сам ринок зв'язку в Україні є досить ризикованим. А тому наявність лише одного претендента на одне із останніх стратегічних українських підприємств, які все ще належать державі, не можна пояснювати лише якоюсь «змовою».

Старший аналітик ГІК Dragon Capital Т. Шепетко підтримує версію про те, що компанія Еріс може виявитися не кінцевим покупцем «Укртелекому». «Компанія Еріс раніше в основному виступала як радник у багатьох операціях зі злиття і поглинання, у неї навряд чи вистачить досвіду, щоб самій керувати такою великою компанією, як «Укртелеком». Можливо, що у даній ситуації через свою дочірню структуру вона представляє інтереси однієї з бізнес-груп (або їх консорціуму), які раніше висловлювали зацікавленість у придбанні монополіста», – сказала експерт.

Разом із тим вона зазначила, що в найближчі три роки зміна реального власника «Укртелекому» буде можлива лише шляхом продажу зацікавленій стороні контрольного пакета «ЕСУ». «Згідно з умовами конкурсу, переможець не має права (до повного виконання умов купівлі-продажу, тобто протягом приблизно трьох років) продавати активи підприємства, а також голосувати за збільшення статутного фонду без попередньої згоди ФДМУ», – сказала вона. Т. Шепетко також додала, що ексклюзивність ліцензії UMTS (3G) «Укртелекому» була однією з конкурентних переваг компанії перед її приватизацією.

Екс-голова Фонду державного майна України В. Семенюк-Самсоненко, коментуючи приватизацію «Укртелекому», у свою чергу заявила, що питання остаточного продажу компанії ще не вирішене. «Приватизація не закінчується ударом молотка і переведенням грошей на рахунок. Відповідно до закону про приватизацію державного майна, об'єкт продажу остаточно стає власністю покупця тільки після виконання ним усіх його інвестиційних зобов'язань», – сказала В. Семенюк-Самсоненко.

На її думку, багато що залежатиме від того, як держава контролюватиме виконання покупцем інвестиційних зобов'язань, і від того, як він їх виконуватиме. «Якщо інвестор не виконує узяті на себе зобов'язання, тоді можна звертатися до суду і повертати актив у власність держави», – сказала екс-голова ФДМУ.

Вона також нагадала про зобов'язання «Укртелекому» перед кредиторами: «У 2005 році «Укртелеком» узяв кредит. У кредитному договорі зафіксовано, що, якщо держава продаватиме контрольний пакет підприємства, умови продажу визначатиме кредитор. На сьогодні, як мені відомо, іде стадія узгодження», – повідомила В. Семенюк-Самсоненко.

Водночас народний депутат України від Партії регіонів, член парламентського Комітету з питань транспорту і зв'язку Ю. Мороко вважає, що приватизація

«Укртелекому» фактично відбулася. На його думку, після продажу підприємство може значно поліпшити свою роботу. «Світова тенденція економіки базується на тому, що приватна власність є більш ефективною, ніж державна. Більше того, “Укртелеком” працюватиме ефективніше тому, що заплачені серйозні гроші, залучаються серйозні експерти і серйозний бізнес», – сказав він.

Ю. Мороко нагадав, що «Укртелеком» – єдиний оператор в Україні, який має ліцензію на 3G-зв’язок. «Це той коник, який дасть змогу “Укртелекому” зробити великий ривок, оскільки основний приріст доходів у мобільних операторів йде не за рахунок голосу, а за рахунок Інтернету і ширококутового доступу. “Укртелекому” вигідно, щоб його конкурентна перевага збереглася якомога довше», – сказав експерт.

Разом із тим Ю. Мороко не виключає того, що після продажу «Укртелекому» ставлення до нього з боку держави може змінитися. Зокрема, урядом може бути розглянуте питання про залучення додаткових коштів шляхом продажу ліцензій на 3G-зв’язок іншим українським операторам мобільного зв’язку.

Народний депутат України від БЮТ, член парламентського Комітету з питань транспорту і зв’язку Б. Шиянов, навпаки, вважає, що після продажу «Укртелекому» держава жодним чином не втручатиметься у його діяльність. «Відбудуватиметься лише те, що вигідне власникам “Укртелекому”. Якщо хтось купує підприємство за 1,3 млрд долл., зрозуміло, що гроші необхідно відпрацьовувати», – сказав народний депутат.

Б. Шиянов також висловив думку, що після зміни влади в Україні може бути запущений процес націоналізації підприємства. «Цьому є прямі приклади», – зазначив народний депутат.

Лідер опозиції Ю. Тимошенко у свою чергу, заявила що, повернувшись до влади, вона неодмінно доб’ється реприватизації «Укртелекому». Вона переконана, що влада тінювим чином передала найбільший стратегічний об’єкт наближеним особам. «“Укртелеком” було продано за домовленістю, за ціну, значно нижчу від ринкової вартості. Україна втратила через цю тінюву приватизацію 3–4 мільярди доларів», – упевнена Ю. Тимошенко. Її соратники пояснюють, що навіть за балансовою оцінкою майна «Укртелеком», що володіє сотнями будівель у центральних і найпрестижніших районах усіх великих міст, об’єктами, розташованими на десятках гектарів землі, десятками баз відпочинку в курортних районах, коштує набагато дорожче від тієї суми, за яку його продано.

Деякі експерти також упевнені, що за умови ретельнішої підготовки до приватизації «Укртелеком» коштував би дорожче. Так, фінансовий експерт Е. Найман раніше заявляв, що підготовка до продажу об’єкта такого класу повинна була б зайняти у ФДМУ від 6 до 12 місяців, при цьому конкурс слід було б проводити без обмежувальних умов. У цьому випадку ціна на «Укртелеком» могла б бути вищою.

За інформацією тижневика «Дзеркало тижня», у 2008 р. державний пакет у 67,8 % акцій збиралися продавати за суму, еквівалентну 2,38 млрд дол. Нині на 25 % більший пакет виставили за 1,31 млрд дол. Тобто капіталізація компанії впала в 2,5 рази.

Експерт Міжнародного центру перспективних досліджень І. Газізулін погоджується, що політична ситуація і зміна влади в Україні традиційно впливають на процеси приватизації, однак з юридичної точки зору скасувати підсумки приватизаційного конкурсу можливо лише в тому випадку, якщо інвестор не виконує взяті на себе зобов'язання.

Керуючий партнер фінансової компанії «Капітал Таймс» Е. Найман припустив, що зміна власника «Укртелекому» можлива вже через кілька років. Хоча чиновники запевняють, що це не можна зробити до моменту повного виконання всіх інвестзобов'язань, експерт уточнює, що обхідні варіанти існують, наприклад, у вигляді купівлі зацікавленою структурою самої компанії – власника «Укртелекому». Таке в українській приватизаційній практиці вже було.

Депутати від опозиції підозрюють, що влада спробує довести цей процес до логічного завершення через кілька років, приблизно до наступних президентських виборів. Тому вони наполягають на створенні спеціальної комісії Верховної Ради з розслідування обставин приватизації «Укртелекому».

Цю ідею несподівано підтримав Голова Верховної Ради України В. Литвин. Він вважає можливим створення тимчасової слідчої комісії у парламенті України щодо приватизації «Укртелекому». Про це він сказав в інтерв'ю 5-му каналу. Відповідаючи на запитання щодо різної інформації, хто в дійсності купив «Укртелеком», оскільки є закиди, що це були люди, наближені до влади, В. Литвин сказав: «Коли говорять про те, що є сумніви, то, очевидно, варто було б піти на те, щоб парламентськими зусиллями, парламентськими можливостями встановити істину, а не говорити загадковими фразами. Якщо потрібно, то давайте створемо ТСК, яка б вивчила це питання, бо інакше ми породжуємо недовіру людей, або посилюємо недовіру людей і до влади, і до держави».

Він також зазначив, що виникають питання і щодо доцільності приватизації «Укртелекому» в той момент, коли ціна на нього впала у зв'язку з кризою. «Очевидно, можна було б почекати, поки знову ці об'єкти будуть в ціні, і тоді його продавати», – наголосив голова ВР. При цьому він підкреслив, що треба було цю дискусію проводити раніше, а нині важливо зробити все для того, щоб умови, які були передбачені під час приватизації, виконувались.

На протигагу опозиції свою точку зору оприлюднила газета «2000». Оглядачі видання констатують, що конкурс з продажу «Укртелекому» – єдиний успішний проект у сфері приватизації за останніх п'ять років. Знайти іноземного покупця, який після численних приватизаційних скандалів наважиться заплатити країні з вкрай підмоченою діловою репутацією майже 1,4 млрд дол., – це реальне досягнення, зазначає газета.

Щодо питання вартості «Укртелекому», яку багато хто з політиків та експертів назвали заниженою, видання нагадує, що «Укртелеком» – уже не той привабливий об'єкт, яким він був 10 років тому. Його час давно минув, обладнання та технології морально застаріли. Монополія на UMTS-технології, необхідні для впровадження 3G-зв'язку, за нинішніх темпів розвитку комунікацій через рік-два вже нічого не коштуватиме, бо з'являться більш просунуті новації. Тому, які б захмарні ціни не називалися, більше, ніж компанія реально коштує, за неї ніхто не дасть. А порахувати вартість «Укртелекому» досить просто. Досить взяти вартість однієї акції, якою вільно торгують на ринку, і помножити на 92,86 % (розмір держпакета)». На підтвердження цієї тези «2000» наводить слова голови правління «Укртелекому» Г. Дзекона, який неодноразово повторював, що, з урахуванням вартості акцій на міжнародних біржах, капіталізація компанії становить 9–9,5 млрд грн, і тому 10,5 млрд грн – це завищена, а не занижена ціна.

Видання звертає увагу також на соціальний аспект приватизації «Укртелекому», відзначаючи, що умови продажу компанії безпрецедентні в плані соціального захисту її працівників. Дві третини вимог присвячені саме цим питанням. Ні в одній попередній приватизації ФДМ так ретельно не випишував кожен пункт, що стосується заробітної плати, охорони праці, рекреаційної сфери, медичного забезпечення і навіть гарячого харчування.

Інвестор підписався під усіма соціальними вимогами ФДМ. Новий власник не зможе скорочувати робочі місця і розривати трудові договори зі своєї ініціативи протягом трьох років після переходу до нього права власності на пакет акцій. Протягом п'яти років «ЕСУ» повинна буде виплачувати всі додаткові трудові та соціальні пільги працівникам «Укртелекому».

Гучні заяви опозиції про те, що телекомунікаційний гігант був проданий за безцінь, обіцянки обов'язково реприватизувати його після зміни влади мають не тільки політичне підґрунтя, а є спробою зірвати угоду постфактум, вважає видання. Закон дає покупцю 60 днів на перерахування коштів до бюджету. Створюючи скандал, політики намагаються налякати інвесторів і вплинути на останній, завершальний етап конкурсу. Очевидно, що це було б чудовим реваншем для опозиції в руслі правила «чим гірше, тим краще».

Проте старший аналітик компанії BG Capital О. Парашій вважає, що справа обмежиться політичними заявами, оскільки «формально приватизація була проведена чисто – немає ніяких юридичних зачіпок, аби скасувати її підсумки». Він сумнівається, що дії і заяви опозиції відлякають іноземних інвесторів, які захочуть взяти участь в інших запланованих на поточний рік великих приватизаційних конкурсах. Зокрема, планується продаж Одеського припортового заводу, пакетів акцій енергогенеруючих компаній і обленерго.

І. Газізулін, навпаки, вважає, що події навколо продажу «Укртелекому» все ж таки здатні зробити негативний вплив: «На жаль, конкурс не був абсолютно відкритим, а про конкуренцію і говорити не варто». Але найбільше, на дум-

ку експертів, інвесторів лякає перспектива реприватизації, яка навряд чи може стати реальністю у випадку з «Укртелекомом».

Утім, непрозорість приватизації «Укртелекому», на думку експертів, уже завдала шкоди Україні. Президент київського Центру економічного розвитку О. Пасхавер вважає, що «фактично, це сигнал іноземним інвесторам, що їм в країні не раді. Багато з них замисляться, а навіщо приходити, якщо нас не хочуть бачити».

О. Бондар вважає, що, якщо майбутні приватизації відбуватимуться в такий же спосіб, країна не має жодних надій залучити вкрай необхідні іноземні інвестиції. «Щоб не виставлялось на продаж у майбутньому, серйозний інвестор не прийде, – каже О. Бондар. – Це просто сигнал для іноземних інвесторів триматися подалі від України, оскільки в країні все вже поділено».

Тим часом влада запевняє, що приватизація в Україні в 2011 р. повинна рухатися високими темпами і вона буде стосуватися як малих, так і великих стратегічних підприємств. Про це заявила перший заступник глави Адміністрації Президента України І. Акімова. «Нам потрібно позбавлятися тих підприємств, які, з одного боку, витрачають багато ресурсів, і з якими держава не може ефективно працювати. Приватизація в цьому році повинна рухатися високими темпами», – зазначила І. Акімова. Вона також зазначила, що приватизація має два важливі плюси – знаходження ефективного власника і надходження додаткових ресурсів до бюджету. За словами І. Акімової, приватизація буде стосуватися і маленьких, і стратегічних підприємств, пов'язаних з енергетичним сектором. Зокрема, І. Акімова повідомила, що будуть приватизовані шахти.

Варто зазначити, що 10 грудня 2010 р. Президент В. Янукович скасував заборону на приватизацію енергогенеруючих компаній. Згідно з документом, В. Янукович визнав таким, що втратив чинність, Указ Президента України від 16 травня 2008 р. № 449 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 травня 2008 року “Питання Фонду державного майна України”».

Крім того, Кабміну було доручено розробити та внести на розгляд Верховної Ради України проект закону про Державну програму приватизації, розробленого з додержанням концептуальних засад забезпечення реалізації національних інтересів у сфері приватизації, проект закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо скорочення термінів виготовлення земле-впорядної документації.

У 2011 р. почнуть приватизувати державні енергетичні компанії, заявив голова Фонду держмайна України О. Рябченко. Приватизація розпочнеться з енергогенеруючих компаній галузі – Дніпроенерго та Західенерго, наступними будуть обленерго. Наразі під приватизацію не підпадають підприємства, які виробляють енергообладнання, приміром «Турбоатом», бо і без приватного інвестора є успішними та прибутковими. Основними претендентами на акції компаній енергетичного сектору будуть російські, американські та українські компанії, прогнозують у ФДМУ. Фонд державного майна визначив перелік підприємств,

пакети акцій яких не менше 25 % статутного капіталу і будуть запропоновані до продажу в 2011 р. До орієнтовного переліку увійшло 162 підприємства.

Зокрема, пропонуються до продажу 50 %+1 акція АХК «Укрнафтопродукт», 74,62 % ВАТ «Росава», 100% ПАТ «Укрвуглепромтранс», 100 % «Костянтинівський металургійний завод», 90,8 % ВАТ «Азовкабель», 100 % ВАТ «Київський мотоциклетний завод», 100 % ВАТ «Кіровоградський ливарний завод», 100 % ВАТ «Гайворонський тепловозоремонтний завод», 100 % ПАТ «Завод “Маяк”», 100 % заводу «Красний Луч», 100 % Феодосійська суднобудівна компанія «Море», 94,9 % УДАХК «Укрпапірпром», 100 % авіакомпанії «Національні авіалінії України», 46 % ВАТ «Черкасиобленерго» та ін.

Директор Інституту фінансової політики І. Мітнюков вважає, що, крім приватизації енергосектору, Україна має зацікавити інвесторів прийнятим нещодавно дуже привабливим законодавством у сфері зеленої енергетики, яке зобов'язало державу купувати таку енергію в 100-відсотковому обсязі за високими тарифами.

Серед інших цікавих об'єктів для приватизації в Україні інвестори також назвали порти, які залишаються у власності держави, та низку великих машинобудівних підприємств.

Водночас приватизація ВАТ «Одеський припортовий завод» у 2011 р. може не відбутися, заявив О. Рябченко. За його словами, сьогодні може не виявитися достатнього рівня підтримки для ухвалення рішення про приватизацію ОПЗ.

ВАТ «Одеський припортовий завод» – другий за величиною виробник аміаку й карбаміду та третій за випуском азотних добрив в Україні. Спеціалізується на перевантаженні хімічної продукції, що надходить із країн СНД на експорт. Завод є монополістом на загальнодержавному ринку спеціалізованих послуг із прийому, охолодження і перевантаження аміаку.

За словами фахівців, держава навряд чи отримає надпланові надходження від приватизації цього року. І ситуація з приходом інвестиційних коштів не поліпшиться доги, доки влада не змінить правила гри. «В Україні на душу населення доводиться 900 дол. іноземних інвестицій. Якщо подивимося на наших сусідів, то там 4–5 тис. на душу населення. У нас є куди рухатися. Але якщо ми оберемо напрям – розділяй між своїми, тоді не потрібно це називати приватизацією. Це просто продаж об'єкта конкретному інвестору», – говорить директор економічних програм Центру ім. Разумкова В. Юрчишин.

Тим часом у влади вже є плани, куди витратити гроші від продажу «Укртелекому». Вони підуть на забезпечення видатків бюджету, заявив віце-прем'єр України С. Тігіпко: «Вони підуть на ті витрати, які робить держава. Частково підуть на мости і дороги, які ми побудуємо, а частково підуть на те, що, як ви кажете, їх з'їдять. Але з'їдять пенсіонери, з'їдять люди, які працюють в бюджетній сфері. Але це роль держави. Вони підуть на державні потреби».

Партійна позиція

Ю. Якименко, мол. наук. співроб.

Перспективы альтернативного коммунистического проекта Л. Грача в оценках политиков и экспертов

Конфликт лидера крымских коммунистов Л. Грача с руководством КПУ вылился в роспуск пленумом ЦК Компартии 14 районных и городских партийных организаций Крыма «за антипартийную деятельность» и «нарушение Устава Компартии». В итоге Л. Грач заявил о намерении создания новой коммунистической партии, а позже возглавил другой левый проект – довольно давно существующую, но относительно малоизвестную Коммунистическую партию рабочих и селян (КПРС). Свое решение возглавить «альтернативную» Компартию Л. Грач объясняет тем, что «коммунистическое движение в Украине оказалось в состоянии глубокого кризиса из-за предательской политики верхушки Компартии Украины, которая, опираясь на идейных оппортунистов, открыто перешла к обслуживанию интересов олигархов».

Напомним, что ранее Л. Грач был освобожден от должности первого секретаря Крымского республиканского комитета КПУ, а затем и вовсе исключен из партии. Реском также был распущен, а его полномочия возложены на оргкомитет, созданный постановлением Президиума ЦК для проведения в мае 2011 г. конференции Крымского республиканского комитета КПУ.

Поводом для решения о роспуске ряда крымских ячеек партии стало участие их представителей в конференции, которую в ЦК посчитали нелегитимной. Все эти организации поддерживали Л. Грача в его противостоянии с центральным руководством КПУ.

Как сообщила пресс-служба КПУ, рассмотрев информацию о ситуации в Крымской республиканской организации Компартии Украины, сложившейся в связи с проведением нелегитимной конференции 15 января 2011 г., пленум ЦК КПУ принял решение «за антипартийную деятельность, нарушение Устава Компартии Украины распустить следующие партийные организации: Алуштинскую, Бахчисарайскую, Евпаторийскую, Керченскую, Судакскую, Красноперекопскую, Нижнегорскую, Раздольненскую, Симферопольскую, Советскую, Черноморскую и Киевскую в г. Симферополь районные партийные организации». Пленум ЦК также поручил Президиуму провести работу

по восстановлению жизнедеятельности Крымской республиканской организации партии и перерегистрировать распущенные ячейки.

Представители ликвидированных пленумом ЦК КПУ организаций и другие сторонники Л. Грача приняли решение о создании нового политического объединения, которое должно «победить верхушку КПУ во главе с Симоненко». По словам Л. Грача, возглавившего Оргкомитет по созданию новой коммунистической партии, новая партия объединила бы коммунистов, недовольных нынешней КПУ, не только в Крыму, но и в других регионах. Представители КПУ, комментируя инициативу своего бывшего соратника, заявляли, что в ближайшие месяцы в Крыму будет вестись борьба двух компартий – существующей и создаваемой – за поддержку рядовых коммунистов. Как заявил член ЦК КПУ народный депутат А. Голуб, «собеседование будет проводиться практически с каждым членом партии. За каждой местной организацией закреплены члены ЦК, в том числе депутаты. Они лично будут выезжать в Крым». При этом А. Голуб выразил уверенность, что партийная инициатива Л. Грача не имеет перспектив. «У нас уже существует полдюжины псевдокоммунистических партий, и судьба их довольно печальна», – заявил политик.

В то же время, как отмечают некоторые эксперты, практика парламентских выборов свидетельствует, что даже в отсутствие сильных лидеров «альтернативные» компартии способны завладеть частью голосов коммунистов. (Напомним, в парламентских выборах 2002 г. принимали участие два «клона» КПУ – Коммунистическая партия Украины (обновленная) и Коммунистическая партия рабочих и селян. В многомандатном округе они суммарно набрали 1,8 % против 19,98 % у КПУ).

Несмотря на неоднозначные перспективы нового проекта, Л. Грач обратился к представителям других левых партий с предложением о сотрудничестве. В частности, были проведены переговоры с лидером ПСПУ Н. Витренко. «Это была партнерская встреча с координацией определенных совместных действий, но мы не собираемся растворяться друг в друге», – заявил по этому поводу член Оргкомитета по созданию новой партии Ю. Аксютин.

В свою очередь Н. Витренко заявила, что не поддерживает идею создания еще одной левой партии и пока с Л. Грачом не встречалась. «Относительно его намерения создать новую партию, желаю ему удачи, хотя, как видно, нужно создавать не новую партию, а партию объединенных левых, объединив силы, которые уже существуют на левом фронте. Будет желание у Л. Грача поговорить со мной на эту тему – значит, будет разговор», – заявила лидер ПСПУ.

В свою очередь председатель Крымской организации Союза левых сил Н. Коложа заявил, что Л. Грач к нему не обращался и пока блок «левых и левоцентристских партий (КПУ, СДПУ (о), партия «Справедливость», СЛС) не будет распущен, «входить в новую структуру несерьезно».

Говоря об инициативе Л. Грача создать новую левую политсилу, лидер Союза левых сил В. Волга напомнил, что СЛС был первой партией, которая во-

шла с экс-коммунистами в блок в Крыму. «И если бы не серьезные противоречия с Леонидом Ивановичем, то Блок Грача и сейчас бы продолжал существовать», – заявил политик. «Он уважаемый человек и очень многое сделал за свою жизнь, но при этом он совершенно не способен к командной работе. Верить в то, что Л. Грач сделает какую-то организацию, которая потом вырастет в новую партию, вряд ли можно. К сожалению, он не слышит никого, кроме себя, и взгляды его очень маргинальны», – считает В. Волга. По его словам, «существует большое количество личностных и идеологических проблем, не позволяющих СЛС говорить о каких-то совместных проектах с Л. Грачем».

Кроме того, он отметил, что существует Блок левых и левоцентристских сил и, согласно достигнутым между его участниками договоренностям, любые переговоры о любых объединениях возможны только при согласии всех участников блока. Вместе с тем В. Волга добавил, что, несмотря на то, что активизация различных движений на левом фланге совершенно бессистемна и представлена, в основном, «сбитыми летчиками», в ней есть рациональное зерно. «У меня есть ощущение, что все эти метания в результате должны привести к появлению новых людей, новых структур, переродятся в серьезный, современный социал-демократический проект», – прогнозирует лидер СЛС.

Таким образом, очевидно, переговоры Л. Грача с другими левыми лидерами о создании нового политического проекта оказались не вполне удачными. В итоге Л. Грач счел целесообразным не создавать новую Компартию, а возглавить уже существующую КППРС – Коммунистическую партию рабочих и селян, лидером которой долгое время был бывший член КПУ В. Моисеенко. «КППРС за все годы деятельности не запятнала себя, а все это время подерживала и отстаивала идеи марксизма-ленинизма», – объясняет свой выбор Л. Грач.

Это решение было принято 27 февраля на внеочередном съезде партии, который рассмотрел вопрос о задачах партии по реализации программных принципов в сложившихся в Украине политических и социальных условиях.

По прогнозам Л. Грача, около 70 % коммунистов Крыма перейдут в его новую политическую силу, покинув КПУ П. Симоненко. «Не менее 65–70 % тех, кто состоял в КПУ в Крыму, пойдут по пути КППРС», – сообщил Л. Грач, добавив, что «депутаты городских и районных советов, процентов 80 %, они остались с нами». «Из 10 тыс., которые были в рядах КПУ в Крыму, около 7 тыс. в эти дни переходят в КППРС. Поступают письма и звонки из Харькова, Донецка, Луганска, Днепропетровска. Молодежь хочет, пишет письма и говорит, что мы будем переходить. Молодое поколение “левет” на глазах», – заявляет Л. Грач. Кроме того, по словам политика, из пяти депутатов от КПУ в Верховной Раде Крыма только один пока что сохраняет верность П. Симоненко.

Комментируя это заявление, заместитель председателя фракции КПУ в крымском парламенте Г. Нараев заявил, что ни один из депутатов, избран-

ных от Компартии, не заявлял о своем выходе из фракции «Коммунисты». Большинство депутатов городских и районных советов, по словам Г. Нараева, также не собираются переходить в КПРС.

«Наши партийцы не будут переходить в КПРС. Поскольку так называемая КПРС – партия-фантом», – заявил член Президиума ЦК КПУ А. Голуб. Политик считает, что КПРС является политическим проектом, который давно себя дискредитировал и не заслуживает особого внимания.

В своем докладе на съезде КПРС Л. Грач отметил, что коммунистическое движение в Украине оказалось в состоянии глубокого кризиса из-за предательской политики верхушки КПУ.

«Вопреки базовым положениям марксистско-ленинской теории, указывающим на необходимость массового социального движения для смены капиталистического строя, верхушка КПУ сосредоточилась на парламентской работе, помогая правящей группировке создавать видимость политической демократии», – заявил он. «В этих условиях важнейшей задачей коммунистического движения в Украине становится борьба за умы коммунистов и беспартийных, которых необходимо вырвать из-под контроля ставленников олигархии и идейного влияния оппортунистов», – считает Л. Грач.

Тему «предательства» руководства КПУ Л. Грач также продолжил в своем докладе на конференции Крымской республиканской организации КПРС 12 марта, результатом которой стало избрание нового состава рескома КПРС (его председателем стал бывший секретарь Крымского рескома КПУ, экс-член Компартии Ю. Аксютин), а также формирование так называемого «оппозиционного Совета министров Крыма», действующего на общественных началах в качестве консультативно-совещательного органа Крымского республиканского комитета КПРС. Его основной задачей определен контроль за деятельностью Совета министров Крыма по выполнению конституционных полномочий Автономной Республики Крым и разработка альтернативных решений, способных «повысить уровень государственного управления, контроля отчетности» Совмина автономии. Этот орган возглавил В. Лысенко, ранее занимавший должность председателя рескомитета АРК по торговле и защите прав потребителей в крымском правительстве В. Джарты. Представители КПРС также назначили министров и глав республиканских комитетов «теневое» Совмина. В постановлении конференции говорится, что оппозиционному правительству поручено «осуществлять постоянный анализ деятельности и результатов работы действующей антинародной власти в Украине и в Крыму, наработать и вносить конкретные предложения, освещая их в средствах массовой информации».

В докладе «О задачах, стоящих перед КРО КПРС по очищению коммунистического движения Украины от оппортунизма и ее мобилизации на объединение трудящихся масс на борьбу против олигархии за социализм», Л. Грач подверг критике руководство Компартии за то, что оно сотрудничает с влас-

тью. «Коммунистическая партия Украины, используя марксистские идеи, отошла от принципов, встала на путь оппортунизма, спекуляции этими идеями и перешла, по сути, в открытую на обслуживание донецкого олигархического капитала», – заявил он.

Л. Грач заявляет, что П. Симоненко «обслуживает» Партию регионов и получает взятки, в том числе в виде должностей для детей представителей киевской верхушки КПУ. «Симоненко сотрудничает с олигархами 10–12 лет, поставил партию на путь служения крупному капиталу», – говорит Л. Грач. По его словам, представители Компартии за сотрудничество с В. Януковичем получают должности, на которые назначаются дети представителей киевской партийной «верхушки». В ответ Компартия обеспечивает голосования за решения, нужные Партии регионов.

По словам главы совета КПРС, у него есть доказательства коррупционных действий руководства КПУ и он готов к тому, что лидер КПУ П. Симоненко попытается решить возникший спор в судебном порядке.

Такая ситуация, по мнению Л. Грача, может поспособствовать росту рейтинга КПРС и приведет к победе КПРС на парламентских выборах 2012 г. «Сейчас стоит задача мобилизовать партию и выступить в 2012 г. на парламентских выборах. Выступить так, чтобы члены КПРС при любом сочетании – будь то пропорциональная система выборов, смешанная или мажоритарная – были в Верховной Раде», – заявляет Л. Грач.

В то же время он сомневается, что КПУ под руководством П. Симоненко пройдет в Верховную Раду на следующих парламентских выборах. «Нет, не пройдет. При таком раскладе, при таком личностном отторжении...она стала заложницей личного поведения и предательства П. Симоненко», – считает Л. Грач.

В свою очередь лидер Компартии П. Симоненко обвиняет Л. Грача в попытке расколоть КПУ. В то же время, по его словам, такая деятельность Л. Грача привела к обратному результату. «Как это не покажется парадоксальным, Компартия в организационном плане еще теснее стала. Проблема Л. Грача показала для многих партийных организаций, как коварно и подковожно осуществляется динамика раскола или попытки создать динамику раскола в Компартии... Это была технология, в которой Л. Грач был пешкой по расколу партии», – считает П. Симоненко. «Он в этой игре, являясь пешкой, вынужден работать и работает сегодня уже явно, если ранее скрыто, на интересы капитала и националистов», – комментирует деятельность Л. Грача П. Симоненко.

Лидер КПУ не считает угрозой для партии отток ее членов в новую политическую силу, о создании которой объявил Л. Грач. По его словам, Л. Грач контактирует в регионах «с теми, кого мы давно уже изгнали из нашей партии за серьезные преступления политического характера, и давно они вне партии находятся». По словам П. Симоненко, КПРС была создана еще десять лет на-

зад «некоторыми донецкими олигархами». «Она не является новой партией, она создавалась как маргинальная партия мощным капиталом по указанию Кучмы, для борьбы против Коммунистической партии Украины. Так же как украинская Коммунистическая партия (обновленная) – она создавалась другой группой капитала для борьбы против КПУ», – говорит П. Симоненко. Руководителями этой партии, по словам лидера КПУ, стали те, чью позицию коммунисты разоблачили как предательскую: «Мы их изъяли из партии и нашей фракции, а они и дальше продолжили обслуживать интересы крупного капитала, как в политической деятельности так и за ее пределами».

Член Президиума ЦК КПУ Е. Самойлик считает, что КПРС, которую возглавил Л. Грач, продолжит политику по оттягиванию голосов избирателей у Компартии Украины. По ее мнению, Л. Грач решил возглавить КПРС, так как не успевает создать собственную партию для участия в предстоящих выборах в Верховную Раду Украины. «Он пошел другим путем, которым идет большинство политиков, покупая партии или договариваясь», – заявила Е. Самойлик, напомнив, что КПРС создавалась при участии Администрации Президента Л. Кучмы, чтобы оттянуть голоса у КПУ. «Поэтому, конечно, эту линию, которая была произведена в стенах Администрации Кучмы, они будут и дальше реализовывать. Однако нынешняя власть вряд ли будет использовать Грача в личных целях», – считает политик.

Депутат Николаевского горсовета от КПУ Е. Свиначук также подчеркивает, что Л. Грач выполняет заказ правящих кругов, направленный на то, чтобы убрать с политической арены КПУ. «На сегодняшний день на политической арене, в левом движении, осталась одна коммунистическая партия. Поэтому задача правящего круга заключается в том, чтобы убрать КПУ... Л. Грач же выполняет этот заказ – сначала пустили то, что П. Симоненко женился, теперь то, что в партии раскол. Никакого раскола в партии практически нет. Я считаю, что это спецтехнология, направленная на то, чтобы убрать КПУ с политической арены», – заявляет представитель КПУ.

В то же время многие обозреватели сомневаются в том, что КПРС сможет составить реальную конкуренцию КПУ на выборах. «КПРС в целом по Украине и процент вряд ли наберет. Никакого будущего у них, безусловно, нет», – заявил сопредседатель Крымской ассоциации политологов А. Форманчук. – Это все можно рассматривать как бизнес-проект. Л. Грач пытается создать впечатление серьезности своего проекта в надежде на то, что его кто-то может серьезно купить, что могут пойти люди, которые будут платить деньги за место в списке, за выдвижение в мажоритарных округах». При этом А. Форманчук считает, что Л. Грач будет использовать критику в адрес крымского правительства для мобилизации своего электората. «Проект Л. Грача КПРС кем-то оплачивается, за ним стоят определенные группы и деньги. Цель – окончательно подорвать позиции КПУ и не допустить вхождение партии в украинский парламент на следующих выборах», – считает эксперт.

Политолог С. Таран, коментуючи складившуся ситуацію, заявляє, що «добить Компартию у Л. Грача может получиться. Но это не потому, что Л. Грач такой хороший, а потому, что в последнее время у Компартии вполне “буржуазное” голосование. Тем более в личной жизни товарищ П. Симоненко не идеален, его состояние не соответствует моральному образу строителя коммунизма. А для коммунистического избирателя это имеет огромное значение».

С. Горова, влас. кор. СІАЗ НБУВ

Актуальна прес-конференція

Суспільні протести в Україні очима соціологів

29 березня в приміщенні інформаційного агентства УНІАН відбулася прес-конференція, присвячена презентації результатів соціологічного моніторингу суспільних протестів в Україні за період з вересня 2009 р. по грудень 2010 р. «Дані, які ми представляємо, – це перший в Україні проект систематичного збору інформації про всі протестні події, що трапляються нині на всій території України незалежно від тематики та їх кількості. Ми збираємо ці дані шляхом моніторингу понад 100 національних, обласних медіа», – повідомив на прес-конференції соціолог, координатор моніторингу колективних протестів Центру дослідження суспільства, старший викладач кафедри соціології НАУКМА В. Іщенко.

За результатами дослідження, найбільший ріст протестної активності доводиться на період після президентських виборів 2010 р. – з березня по червень, з подальшим поступовим спадом. За цей час найбільша протестна активність мала місце в Київській, Одеській, Львівській, Харківській областях та в Криму. Найспокійнішими областями були Кіровоградська, Сумська, Закарпатська та Рівненська.

Переважна більшість згаданих у ЗМІ протестних дій пройшли в обласних центрах. Це може свідчити як про концентрацію конфліктів у великих містах, так і про те, що протести в містечках і селах рідше потрапляють навіть в обласні новини.

Сплески високої протестної активності в областях найчастіше пов'язані з довготривалими протестами: насамперед страйками і наметовими містечками. Одеська область характеризувалася високою протестною активністю до березня включно, але це зумовлено тривалим (понад півроку) наметовим

містечком проти виселення з гуртожитку заводу сільськогосподарського машинобудування «Одессільмаш».

Крим став гарячою точкою з жовтня по грудень у зв'язку з тримісячним наметовим містечком Центру з прав людини «Свобода» проти зловживань міліції та грудневим земельним конфліктом місцевих мешканців з агрофірмою «Крим», що поблизу села Новопавлівка. Харківська область відзначилася тривалим та особливо жорстким протистоянням з травня по серпень у зв'язку із побудовою траси в парку Горького.

У Тернопільській області мешканці декількох сіл перекривали дорогу в грудні – січні та в липні проти побудови сміттєзвалища в їхній місцевості. Полтавська область була особливо активною в листопаді та серпні (через «італійський страйк» робітників гірничо-збагачувального комбінату у м. Комсомольськ). Волинська область – у жовтні і травні – червні у зв'язку з багатоденними страйками водіїв тролейбусів Луцького підприємства електротранспорту через затримку виплати заробітної плати.

Луганська область активно протестувала в червні (через багатоденні протести мешканців Свердловська проти екологічного забруднення місцевою шахтою). Натомість сусідня Донецька область є відносно спокійною.

У Чернігівській області найбільшим протестом був травневий страйк робітників заводу «Білкозін», які вимагали покращення умов праці та виплати заборгованої заробітної плати. А у Черкаській області – місячний страйк водіїв та кондукторів Черкаселектротрансу з вимогами виплати заборгованостей у квітні.

Загалом протестна активність між регіонами за рік розподілена більш-менш рівномірно з менш активним східним та більш активним центральним регіоном, але помітні суттєві регіональні відмінності у період до та після виборів. Різко спала частота протестних дій у південному регіоні, але підвищилася в східному та центральному, що пов'язане з припиненням функціонування наметових містечок в Одесі проти виселення з гуртожитку та Центру захисту прав людини «Свобода» в Криму проти зловживань міліції.

«Найбільш частою тематикою протестних дій в Україні були саме соціально-економічні протести», – відзначив В. Іщенко. Переважна більшість протестів зосереджувалася навколо даної теми (55,8 % за рік): передусім йшлося про права робітників (особливо затримки зарплат), антизабудовні конфлікти, виселення з гуртожитків, екологічні протести та права дрібних підприємців.

Після виборів загострилися ідеологічні протести (19,3 %), що стосувалися передусім традиційних тем ставлення до радянської історії, ОУН – УПА та інших питань українського націоналізму.

Дещо зменшилася частка протестів за громадянські права (13,4 %), серед них третина протестів стосувалась громадянських свобод, а також незаконних дій посадовців, зловживань міліції та свободи слова. Найменшу частку протестних дій становлять протести, пов'язані з боротьбою за владу (11,9 %). Май-

же чверть із них стосувалася президентських виборів, а 20 % протестів – всеукраїнської кампанії проти нового міністра освіти Д. Табачника. Окрім того, значна частка протестних дій була спрямована проти В. Януковича та уряду загалом (8,9 % та 8,2 % відповідно), а в Одесі тривало протистояння противників та прихильників міського мера Е. Гурвіца (18 протестних дій).

Соціально-економічні протести та протести на захист громадянських прав у середньому були значно менш численними, ніж протестні дії, пов'язані з боротьбою за владу або ідеологічними конфліктами.

Дані моніторингу демонструють, що інституціоналізоване «громадянське суспільство» відірване від низових протестних ініціатив. Політичні партії або політики брали участь тільки в 24,4 % протестних дій, а неурядові організації [(НУО) з числа НУО виключалися політизовані/ідеологічні непартійні об'єднання (часто зареєстровані як громадські організації), у тому числі й екологічні] – у 16,4 %. З іншого боку, у 40,2 % протестних дій брали участь виключно представники груп, яких безпосередньо торкалася проблема. Вони організовані не більше ніж у неформальні ініціативи (це могли бути спонтанні зібрання громадян, робітників у випадку трудових конфліктів або мешканців сусідніх будинків в антизабудовних та екологічних протестах, студентів у випадку протестів через освітні проблеми тощо). У таких випадках не повідомлялося про участь жодних політичних партій, НУО, профспілок.

При тому що більшість протестних дій порушували соціально-економічні питання, менше ніж 20 % протестів за участі політиків або політичних партій були пов'язані насамперед із соціально-економічними проблемами. Протестні дії за участі НУО стосувалися соціально-економічних проблем удвічі частіше (40,3 %), тим не менше, значно рідше, ніж у середньому. Натомість переважна більшість протестів за участі виключно неформальних ініціатив (84,2 %) зосереджувались саме на соціально-економічних проблемах. У випадку ідеологічних конфліктів ситуація цілком протилежна: ці питання вдвічі частіше, ніж у середньому (35,9 % до 18,3 %), висувалися в протестних діях за участі політичних партій або політиків, водночас як для протестів за участі виключно неформальних ініціатив їх частка була надзвичайно малою.

Залежно від тематики протестів протестувальники можуть критикувати або апелювати до різних об'єктів протестів – організацій або осіб. Найчастіше, але далеко не в більшості випадків (25,2 %), серед цілей протестів були органи місцевої влади, особливо якщо тематика протестів була пов'язана з соціально-економічними проблемами (36,1 %). При цьому центральні органи державної влади були цілями лише 13,2 % соціально-економічних протестів, а конкретні політики або політичні партії ставали об'єктами протестів у поодиноких випадках. До центральних органів державної влади найчастіше зверталися, критикували їхні дії під час протестів на захист громадянських прав (34,5 %). Правоохоронні органи також ставали об'єктом протестів за громадянські права (39,4 %), оскільки значна кількість таких протестів стосува-

лася зловживань міліції. Особливістю ідеологічних конфліктів було те, що вони не мали конкретної цілі протесту в майже половині випадків (46,8 %), тобто були орієнтовані виключно на привернення уваги медіа. «Очікувано, що політики або партії є ціллю трохи більше ніж половини всіх протестів, пов'язаних із боротьбою за владу (53,4 %)», – говориться у дослідженні, наданому журналістам.

За результатами моніторингу, більшість протестних дій мали загальноприйнятні, конвенційні форми, при цьому насильницькі дії становлять менше 5 % від усіх протестів. Однак використання певного типу тактики відрізняється залежно від тематики протестів. Найчастіше до конфронтаційної тактики вдавалися під час соціально-економічних протестів і дещо рідше в протестах на захист громадянських прав, насамперед у формі страйків, перекривання руху та голодувань. Натомість в ідеологічних протестах та в протестах, пов'язаних з боротьбою за владу, була більша частка як конвенційних, так і насильницьких дій, переважно у формі бійок та актів вандалізму.

У середньому за весь час моніторингу на кожні 100 протестів доводилося 13,7 репресивних дій та 5,5 випадків задоволення вимог. Якщо порівнювати період до президентських виборів (жовтень 2009 р. – лютий 2010 р.) та після них (березень – вересень 2010 р.), можна спостерігати тенденцію до зростання кількості негативних реакцій влади у післявиборний період. До виборів на 100 протестів припадало в середньому 10,8 негативних реакцій, а після них – 15,2 негативних реакцій на 100 протестів.

«Негативна реакція за минулого та за діючого уряду спрямована на різних суб'єктів протестної активності, наприклад на політичних опонентів», – говориться в матеріалах, наданих журналістам. За результатами дослідження, зросла кількість відповідних дій влади щодо політичних партій (до виборів на 100 протестів припадало 14,4 випадків репресій, а після виборів їх відносна кількість зросла до 18,4). Якщо до виборів під негативні дії влади деколи підпадала Партія регіонів, то тепер уже Блок Юлії Тимошенко (БЮТ) та партія «Батьківщина», що з'явилися на протестній арені, «потрапили під приціл правоохоронних органів». Проте, повідомляється в дослідженні, основна увага влади, як і раніше, звертається до найактивнішої партії-протестувальника – ВО «Свобода».

За результатами проведеного моніторингу, ставлення влади до різних типів протестів багато в чому залишилось незмінним. Найбільше уваги, як і раніше, привертають конфлікти навколо ідеології та боротьби за владу, найменше – соціально-економічні. Влада частіше йде на поступки, коли конфлікт стосується саме економіки, державних послуг або власності. Соціально-економічні протести рідко коли ставлять питання системних змін і часто навіть не зачіпають позиції конкретних представників влади. Вимоги протестувальників переважно конкретні і локальні, щодо яких легко надати обіцянки та

піти на часткові поступки. У свою чергу, політичні та ідеологічні протести частіше супроводжуються пошкодженням майна та сутичками між опонентами, даючи правоохоронцям більше приводів для втручання. «Нарешті, не можна не враховувати тенденцію до зростання репресивних дій влади проти опозиції та у випадках, коли під сумнів ставляться її політичні рішення чи ідеологічний курс. Репресії у третині випадків відбуваються у формі арештів та затримань, вдвічі рідше це заборони на проведення протестних акцій», – говорить у дослідженні.

За рік в Україні відбулася 371 протестна дія, пов'язана з трудовими конфліктами, що становить 13,3 % від усіх протестних дій. Можна сказати, що в середньому в Україні щодня відбувалося більше однієї такої протестної дії. Найчастіше робітничі протести викликалися затримкою виплати заробітної плати (більше 71 % протестних дій). Проте спостерігається досить низька кількість протестів з вимогами підвищити заробітну плату (менше 1 % дій). Робітничі протести в Україні носять, переважно, реактивний, а не проактивний характер. Іншими словами, у більшості випадків робітники лише захищають свої існуючі права та життєвий рівень і не готові протестувати для покращення стану речей. Навіть якщо припустити, що в комплексному питанні «прав робітників», якого стосуються більше 21 % протестних дій, є певний відсоток протестів, що мали проактивний характер, під час яких робітники висували вимоги, наприклад, поліпшити умови праці, частка проактивних протестів ледь перевищить п'яту частину.

Найбільш численними робітничими протестами протягом року стали демонстрації. У Першотравневій демонстрації в Дніпропетровську взяло участь близько 3,5 тис. людей. Протест робітників Сумського заводу ім. Фрунзе налічував близько 3 тис. учасників, які виступали проти зменшення заробітної плати. А близько 2 тис. робітників заводу «Луганськтепловоз» протестували проти затримки виплат зарплати та відсутності обіцяних замовлень від Укрзалізниці. Наступним за кількістю учасників іде «італійський страйк» на Полтавському гірничо-збагачувальному комбінаті, на якому близько 1,3 тис. робітників почали навмисне дотримуватися всіх інструкцій та приписів на роботі, що значно зменшило прибутки компанії. Робітники вимагали повернення пільг та підвищення зарплати.

Варто підкреслити той факт, що майже у 75 % протестних дій беруть участь лише робітники – без будь-яких союзників.

Отже, як мінімум 62 % протестної активності відбувається на підприємствах державної або комунальної форм власності, і лише трохи більше 20 % протестних дій відбувається на підприємствах недержавної форми власності. Багато приватних підприємств перебувають у так званому «тіньовому секторі» економіки. У таких випадках наймані працівники часто працюють неофіційно, без будь-якого трудового договору, а отже, й без офіційних прав і фактичної можливості боротися за них. Однак якщо приват-

не підприємство є достатньо великим і помітним на ринку, то ситуація змінюється.

Окрім керівництва підприємств, найчастіше цілло робітничих протестів були органи місцевої влади (30,2 %), що можна співвіднести із загальною тенденцією соціально-економічних протестів, 36 % яких теж спрямовані до місцевих органів влади. Лише 11,1 % протестних дій робітників були спрямовані до центральних органів влади (порівняно з 13,2 % для соціально-економічних протестів і 16,4 % протестів загалом).

Найчастішою стратегією, якою керуються учасники робітничих протестів, є логіка завдання шкоди, яка охоплює майже 60 % протестних дій (для порівняння: 22,7 % щодо протестів загалом). Логіці кількості відповідають лише 34,0 % робітничих протестів (загалом – 43,9 %), а дві інші стратегії застосовувалися дуже рідко.

Хоча логіка завдання шкоди і домінує в робітничих протестах, цікавим є те, що лише незначний відсоток цих акцій носить насильницький характер і призводить до пошкодження майна чи завдання шкоди здоров'ю людей. Якщо точніше, то з жовтня 2009 р. дослідниками було зафіксовано лише 10 подібних акцій, що стосувалися трудових конфліктів (близько 2,7 %, що майже вдвічі менше, ніж щодо протестів загалом). Цікаво, що вісім із них відбулися в серпні – вересні 2010 р., сім із цих восьми стосувалися страйку на Полтавському ГЗК. І навіть ці вісім акцій були здійснені не робітниками безпосередньо, а лівими та правими непартійними активістами. Акції полягали в розписуванні та розмальовуванні стін банку «Фінанси та Кредит», який належить тому ж власнику, що й Полтавський ГЗК.

У робітничих протестах конфронтаційна тактика мала місце більше ніж удвічі частіше, ніж у протестах загалом. І навпаки – робітники вдвічі рідше вдаються до конвенційної і насильницької тактики.

З жовтня 2009 р. моніторинг зафіксував в Україні 32 страйки, значна частина яких були багатоденними, таким чином це становить 204 протестні дії, або 55 % від усіх робітничих протестів. Саме страйк є традиційно ефективною для робітників формою протесту, що може нанести відчутні збитки власникам підприємств та збільшує ймовірність поступок із їхнього боку.

Типовою негативною реакцією на робітничі протести є звільнення активістів. Таку практику у цьому році застосовувала державна митниця у Сумах проти голови незалежної профспілки, також були звільнені активісти страйку на Полтавському ГЗК та відсторонені від роботи журналісти запорізької медіа-компанії після того, як вони направили в органи місцевої влади лист-протест. «Цілком ймовірно, що кількість таких звільнень значно більша, адже це ефективна репресія проти робітничих активістів, про яку ЗМІ можуть і не повідомляти, не пов'язуючи звільнення з протестами. Арешти також часом використовувалися проти робітничих протестів. Так, після пікету працівників львівської компанії Veem був арештований один із робітників.

Інші спроби арештів були або невдалі, або не йшли далі погроз», – говорить-ся у дослідженні.

За результатами моніторингу, з жовтня 2009 р. по вересень 2010 р. було зафіксовано 278 протестних дій унаслідок незгоди з будівельними проектами. Таким чином, частка антизабудовних протестів у загальній кількості протестних дій становила 10,0 %, а серед соціально-економічних протестів – 17,6 %. Дані свідчать про те, що питання забудов є однією з найбільш конфліктних соціальних проблем в Україні.

Динаміка антизабудовних протестів не надто відрізняється від динаміки протестних дій за цей період загалом. Після сплеску антизабудовної протестної активності в листопаді (32 протестні дії, насамперед через тривале блокування входів до будинку № 48 по вул. Староєврейській у Львові, де велася реконструкція з метою облаштувати ресторан, яка шкодила навколишнім будинкам та спотворювала історичну частину міста), кількість протестних дій різко падає в грудні (шість протестних дій), але після президентських виборів у лютому поступово зростає аж до нового сплеску в травні – липні (понад 40 протестних дій щомісяця).

Беззаперечним центром антизабудовного протистояння став Харків (43,2 % протестних дій), де з травня і фактично по вересень 2010 р. тривала конфронтація через побудову траси крізь парк ім. Горького для обслуговування елітних котеджів усередині лісопарку, що супроводжувалося вирубкою близько півтори тисячі дерев. Саме в рамках кампанії за збереження харківського лісопарку відбувся і наймасовіший антизабудовний протест 19 червня, коли близько 2 тис. екологічних активістів та простих громадян пікетували Київську районну раду в Харкові, де відбувалися громадські слухання з приводу вирубки траси, на які їх не допустили охоронці, посилаючись на брак вільних місць. Іншими центрами конфліктів навколо забудов були міста Київ (16,2 %), Львів (9,4 %) та Одеса (7,2 %), де відбувався незвичайний для України активний протест мешканців вул. Церковної, що перекривали дорогу для перевезення важких вантажів з морського порту, що проходить надто близько від житлових будинків. Вони вимагали відселення у район з кращими житловими умовами. Таким чином, 76 % протестних дій відбулися і у цих чотирьох містах (включно з Харковом).

У більше половини випадків (50,7 %) протестні дії здійснювалися виключно місцевими мешканцями, що безпосередньо зіткнулися з проблемою, організованими не більш ніж у неформальні ініціативні групи. У 37,4 % протестних дій брали участь екологічні активісти (ця підтримка обмежувалася майже виключно конфліктом навколо парку ім. Горького у Харкові). Лише в 6,5 % антизабудовних протестів брали участь НУО (не рахуючи екологічних) і лише в 4,7 % – політичні партії або політики.

Локалізована і розпорошена природа антизабудовних протестів підтверджується і аналізом цілей протесту. 60,1 % протестних дій були спрямовані

проти підприємств, які вели безпосереднє будівництво, та їхніх працівників. Лише 24,5 % протестних дій були спрямовані проти органів місцевої влади. Лише у восьми випадках за 12 місяців протестувальники зверталися до органів центральної влади.

За стратегією боротьби антизабудовні протести значно відрізняються від середнього зрізу протестних дій в Україні загалом. Частіше застосовувалися перекриття дороги, блокування техніки та фізичне протистояння з працівниками та охороною будівельних компаній. 83,3 % з протестних дій за логікою відданості сталися в Харкові: наметове містечко та чергування використовувалися для забезпечення безперервного захисту дерев від вирубки. Логіка шкоди в переважній більшості випадків застосовувалася проти будівельних компаній, але в протестах проти місцевої влади вона використовувалася лише в 7,4 % випадків.

Аналіз тактики вказує на частіше застосування прямої дії в антизабудовних конфліктах. Хоча більшість протестних дій залишаються конвенційними, частка конфронтаційних дій переважає їх частку серед протестних дій загалом, причому насильницькі дії застосовувалися майже вдвічі частіше (насамперед це знесення будівельних парканів та пошкодження іншого майна, а також бійки і силове протистояння з працівниками будівельних компаній або правоохоронними органами).

Найчастішою формою протестної дії було перешкоджання руху транспорту та будівельним роботам (24,1 %). Через довготривале протистояння у харківському парку Горького майже таку ж саму кількість протестних дій становило наметове містечко як форма протесту (23,0 %). Далі, з великим відривом за частотою використання, йде пікетування (14,8 %).

При цьому, вказано в результатах проведеного моніторингу, протестні дії через будівельні проекти майже вдвічі частіші, ніж протестні дії загалом, стикалися з репресіями та негативною реакцією держави та будівельних компаній (23,7 репресивні дії на 100 протестних дій через будівельні проекти порівняно з 13,7:100 в середньому) і водночас більш ніж вдвічі частіше добивалися поступок з боку об'єктів протесту (11,9 позитивних реакцій на 100 протестних дій через будівельні проекти порівняно з 5,5:100 в середньому). Зокрема, тільки в Києві за період моніторингу було зупинено сім забудов, у тому числі Київською міською радою було скасовано рішення про будівництво готелю в Бабиному Яру, а наслідком тривалої протестної кампанії проти будівництва біля Олександрівської (Жовтневої) лікарні стало остаточне рішення Вишого господарського суду на користь протестувальників.

«10,1 % (281) протестних дій в Україні з жовтня 2009 р. по вересень 2010 р. кидали виклик певній інтерпретації минулого або захищали її. Політика пам'яті “знизу” становила більше половини (55,1 %) від протестів, пов'язаних із ідеологічними конфліктами та ствердженням регіональної ідентичності», – повідомляється в презентованому дослідженні.

За тематикою, яку піднімали протестні дії, виділялись такі категорії політики пам'яті «знизу»:

- 1) прокомуністичні протести, які стверджували або захищали радянську версію історії України;
- 2) антикомуністичні протести, які кидали виклик радянській версії історії;
- 3) інші протести, напряму не пов'язані з інтерпретацією дій радянської влади: зокрема, акції навколо встановлення пам'ятників діячам російської імперії або з вимогою визнати геноцид вірменів у Туреччині.

Найбільш масштабними кампаніями та конфронтаціями навколо історичних питань були акції пам'яті загиблих студентів у бою під Крутами в 1918 р., які в січні 2010 р. були зафіксовані в 11 обласних центрах України; численні протести «за» і «проти» присвоєння звання Героя України Р. Шухевичу та С. Бандері, конфронтація між крайньою правою ВО «Свобода» та лівими партіями й ветеранами Великої Вітчизняної війни на 9 травня у Львові.

За даними моніторингу, антикомуністичні протестні дії ставалися на 75 % частіше, ніж прокомуністичні. Більше того, до виборів кількість антикомуністичних дій була удвічі більшою за кількість прокомуністичних, хоча у поствиборний період ця різниця зменшилася – більшою мірою за рахунок зростання політики пам'яті «знизу» з інших питань. Незважаючи на те що після президентських виборів відбулося більше протестних дій навколо історичних питань, структура політики пам'яті «знизу» стала дещо менш поляризованою.

Антикомуністичні протести відбувалися частіше в західному і центральному регіонах, а прокомуністичні – в східному та південному. Загальна ж картина регіонального розподілу політики пам'яті «знизу» майже не відрізняється від регіонального розподілу протестних дій в Україні в середньому.

«Під час аналізу місячної динаміки політики пам'яті “знизу” можна прослідкувати загальні тенденції спаду протестної активності напередодні президентських виборів та поступове зростання після них, але й помітні значні сплески, адже політика пам'яті концентрується навколо визначних дат. Так, пік у січні створений численними акціями на честь дня народження С. Бандери (1 січня) та річниці бою під Крутами (29 січня), а пік у травні доводиться на конфронтації у День Перемоги», – інформують матеріали, надані журналістам.

Значною протестною дією став мітинг кримських татар 18 травня в Сімферополі. Близько 18 тис. учасників мітингу вшанували жертв депортації 1944 р. та вимагали захисту прав кримськотатарського народу.

На відміну від соціально-економічних питань історія в Україні надзвичайно політизована, вважають експерти. Про участь політичних партій або окремих політиків було повідомлено у майже половині (48,8 %) протестних дій, пов'язаних з політикою пам'яті, що вдвічі перевищує середній показник для всіх протестних дій за період моніторингу. А в 36,3 % протестних дій брали

участь політичні непартиїні організації та ініціативи (радикальні українські націоналісти, російські націоналісти та ліві радикали). Таким чином, політичні організації (як партійні, так і непартиїні) брали участь у 73 % протестних діях, пов'язаних з історичними питаннями.

У 63,4 % антикомуністичних протестних діях брали участь представники крайнього правого політичного сектору: ВО «Свобода» та/або праворадикальні непартиїні організації та неформальні ініціативи включно з відкрито расистськими «автономними націоналістами» та неонацистським «Патріотом України».

Портрет учасників прокомуністичних протестних дій був майже симетричним. У 47,4 % брала участь Комуністична партія України (КПУ). Однак з боку непартиїного радикального сектору її підтримували не радикальні ліві (марксиста або анархіста), а російські націоналіста – організації та групи, що виступають від імені російського населення України, вимагаючи ближчих відносин між Україною та Російською Федерацією. (Зокрема, найбільш активним був політичний рух «Русское единство», хоча й переважно в Криму. З вересня 2010 р. він зареєстрований як політична партія).

Найбільш поширеною темою протестів є проблема громадянських свобод як таких (36,2 %). Менш часті протести дії з приводу незаконних дій посадовців (21,5 %), міліцейських неправомірних дій (14,2 %) та корупції (7,1 %). Також 11,5 % дій стосуються свободи слова. Решта тем конфліктів – місцеве самоврядування, міліцейське невтручання та протест проти політиків загалом.

Найактивнішими учасниками боротьби за громадянські права є НУО (35,9 % дій), в основному ті, що спеціалізуються на цій тематиці (наприклад, Центр захисту прав людини «Свобода», «Демократичний альянс» та різні правозахисні групи). Лише трохи відстають у своїй активності партії та окремі політики чи посадовці (31,8 % дій). Треба зазначити, що, за результатами проведеного моніторингу, тенденції до переважання певних політичних сил чи представників лівого або правого крила немає. 22,4 % дій відбулись за участі неформальних ініціативних груп. НУО в основному привертаять увагу громадськості до найбільш загальних питань, пов'язаних з громадянськими правами, наприклад до необхідності захисту постраждалих осіб, сумнівних законопроектів чи порушень Конституції урядовцями. Ініціативні групи здебільшого активізуються з приводу міліцейського свавілля чи порушень свободи слова. Основні об'єкти, на які спрямований протест, – уряд (34,5 %), органи примусу (31,5 %), конкретний політик або посадовець (20,3 %), місцеві органи влади (10,8) та правоохоронні органи (8,1 %). Протест на захист громадянських прав зазвичай ненасильницький і рідше мобілізує широкі кола громадськості на підтримку. 27,4 % протестних дій відбулися за участі менш ніж 10 учасників (для порівняння: лише 15,4 % усіх протестів у середньому налічували таку кількість осіб). Ще у 13,7 % протестних дій задіяно було менш ніж 100 активістів. Тому не дивно, що протестувальники частіше вдаються до логіки відданості чи символічних дій, оскільки не завжди можуть

мобілізувати численну підтримку. Логіка нанесення збитків також нетипова, оскільки бракує об'єктів для деструктивних дій.

Тактика боротьби у конфліктах навколо громадянських прав подібна до тактик протестів у цілому, хоча їй притаманне більш мирне протікання подій (лише 1,5 % насильницьких дій порівняно з 5 % для всіх протестів загалом). Найбільш часто використовуваними формами протесту були пікети (20,8 %), символічні перформанси (19,8 %), наметові містечка (19,6 %), голодування (19,3 %) та мітинги (10,8 %).

Щодо екологічних протестів у дослідженні зазначається, що в основному вони ініціюються відповідними НУО або ж людьми, що хоч і не об'єднані в організацію, але займаються питаннями довкілля на постійній основі.

Неурядові організації приєднуються до екопротестів найчастіше: дослідженням зафіксовано 64 протестні дії за їхньої участі, причому майже всі відбулися вже після виборів. Найбільше НУО активні в Харкові (у цьому місті за їхньої участі відбулося вдвічі більше акцій, ніж навіть у Києві), причому переважно за рахунок протестів стосовно проблеми бездомних тварин. Досить часто задіяні в протестах НУО є організаціями, пов'язаними з конкретною проблемою, якій присвячений протест (наприклад, «Ліга допомоги тваринам») або локальними НУО, що виникають з місцевих ініціативних груп, сформованих з метою захистити ту чи іншу територію. Такі НУО організовують акції лише в межах своєї проблеми. Є також кілька природозахисних організацій ширшого профілю, які беруть участь у різних протестах: Національний екоцентр, «Зелене майбутнє», «Печеніги» тощо. Існують також рухи, що не мають громадської організації, але є досить активними.

У матеріалах, наданих журналістам, повідомляється, що за період моніторингу в Україні відбулося 127 студентських протестних дій, що становить лише 4,5 % від усіх протестних дій за цей час в Україні.

Перше зростання кількості студентських протестів припадає на березень. Весняний сплеск протестної активності пов'язаний з початком серії акцій проти призначення Д. Табачника на пост міністра освіти і науки України. Липень та серпень були місяцями майже повного затишшя, а у вересні, коли студенти повернулися з канікул на навчання, протестні акції відновилися. Восени 2010 р. студентські протести посилювались, і однією з найбільш поширених тем цих протестів було введення платних послуг у навчальних закладах.

Під час проведення протестних акцій українські студенти лише в 11,3 % випадків застосовували конфронтаційну тактику, до конвенційної тактики вони зверталися у 88,7 %, а насильницька тактика не використовувалася українськими студентами в жодній протестній акції.

У студентських протестах значно переважає логіка чисельності та символічна логіка. Після президентських виборів їх частка навіть збільшується, відображаючи активну участь ВО «Свобода» в «антитабачній кампанії».

До протестів підприємців проти нового Податкового кодексу, що отримали назву «Другий Майдан», проблеми малого бізнесу губились у ряді інших соціально-економічних конфліктів. Їх чисельність була невеликою, форма дій та перебіг акцій звичайними, а проблеми локальними та актуальними лише для невеликих груп підприємців. Проте «листопадовий масовий вибух незгоди з податковою політикою уряду В. Януковича продемонстрував неочікуваний протестний потенціал представників малого бізнесу», підкреслюється в дослідженні. За звітний період з жовтня 2009 р. до вересня 2010 р. відбулася 141 протестна дія на захист інтересів малого бізнесу (5,1 % від загальної кількості).

До того, як новообрана влада взялася за економічні реформи, нечисельні протести відбувалися на локальному рівні навколо конкретних проблем дрібних підприємців. Найбільш поширені приводи – конфлікти торговців з адміністрацією ринків щодо ціни та правил оренди, заборони місцевої влади на вуличну торгівлю чи роботу під час епідемії грипу, приватизація та закриття ринків, демонтаж торгових контейнерів, збільшений митний збір, рейдерські атаки та інші економічно збиткові обставини. Проте влітку та восени тематика й характер протестів змінилися. Протестні акції стали, по-перше, всеукраїнськими, по-друге – спрямованими проти уряду та його рішень. Приводом послуговували два законопроекти – новий Податковий кодекс та заборона на імпорт секонд-хенду. Підприємці стверджують, що ці ініціативи уряду спрямовані на придушення їх «як класу», оскільки позбавляють, щонайменше, прибутку, а в гіршому випадку – робочих місць.

У протестів на захист прав дрібних підприємців до вересня 2010 р. не було одного або кількох конфліктних центрів. 9,9 % протестних акцій відбулися в Одеській області, 9,2 % – у Черкаській, 8,5 % – у Криму, Київській та Полтавській областях, 7,1 % – у Запорізькій; в інших областях також відбувалося по кілька протестних акцій. 87,2 % дій відбулися за участю представників малого бізнесу, 20,6 % – за участю місцевих профспілок та асоціацій підприємців. У 13,5 % випадків до протестів приєднувалися партії чи політики, насамперед ВО «Свобода» та «Фронт змін». Утім, «Свобода», яка позиціонує себе як захисника малого бізнесу, взяла участь усього у восьми протестних акціях, чотири з яких відбулися протягом однієї акції проти закриття ринку на карантин у Чернівцях, а ще дві сталися з приводу тиску на члена партії у зв'язку з його підприємницькою діяльністю. Ще до 7,8 % акцій долучилися НУО. Загалом, у 29,8 % випадках відзначалась участь інших суб'єктів, окрім самих підприємців та їхніх об'єднань, проте ця підтримка була несистематичною та не впливала на перебіг подій. Основні цілі протестів – органи місцевої влади (63,8 %) та центральної влади (22,7 %). Причому до президентських виборів уряд був об'єктом протесту лише один раз, решта випадків припадає на поствиборчий період. Найчастіше протести на захист прав дрібних підприємців збирали кілька сотень осіб (у 53,7 % з 82 дій, для яких

була повідомлена чисельність). Малочисельні протести, до 10 осіб, відбувалися значно рідше, ніж у середньому (8,5 % порівняно з 29,6 %). Шість акцій зібрали від 1000 до 4000 протестувальників: чотири мітинги проти Податкового кодексу та дві акції проти закриття чернівецького Калинівського ринку на карантин у зв'язку з епідемією грипу. Більшість (61,0 %) протестних дій з приводу прав підприємців, для яких була повідомлена чисельність, збирали понад 100 осіб (для порівняння, середній показник по всіх протестах – 37,1 %). Тому переважна логіка, до якої вдавалися протестувальники – логіка чисельності. Хоча представники малого бізнесу майже не користуються підтримкою широких громадських кіл, їхніх власних ресурсів вистачає, щоб забезпечити масовість своїх акцій.

На 100 протестів з приводу прав підприємців припадає 8,5 поступок влади та 3,5 силових дій (для порівняння: для всіх протестів ці показники дорівнюють 5,5:100 та 13,7:100 відповідно). Моніторинг зафіксував лише один арешт після акту вандалізму та один судовий позов на 141 протестну дію.

«Мені здається, що нинішня влада штучно загострила деякі питання. Тобто, експерти після приходу до влади В. Януковича очікували, що політика буде більш зваженою, більш компромісною. Насправді цього не сталося. І суспільство відповідно реагувало... Я вважаю, що тут потрібна єдність дій між громадянським суспільством і політичною опозицією», – наголошував у своєму виступі на прес-конференції політолог, науковий директор школи політичної аналітики, професор політології НАУКМА О. Гарань.

Коментуючи цей висновок, можна зауважити, що він дійсно акцентує увагу на проблемі неефективної роз'яснювальної роботи, недостатню увагу до проблеми формування конструктивних взаємовідносин сучасної влади з різними соціальними структурами суспільства, у тому числі й опозиційними. Однак, ініціювання опозиційності заради опозиційності не принесло користі українському суспільству жодного разу протягом його сучасної історії.

(Інформація СІАЗ)

Консорціум громадських організацій про вдосконалення виборчого законодавства

«Реформа виборчого законодавства: для політиків чи для виборців?», – так була анонсована тема прес-конференції представників українських громадських організацій, що відбулася в інформаційному агентстві УНІАН.

На прес-конференції громадянська мережа ОПОРА, Комітет виборців України, Лабораторія законодавчих ініціатив та Український незалежний центр

політичних досліджень повідомили про створення консорціуму для забезпечення участі громадськості в розробці виборчого законодавства та законодавства, що регулює діяльність політичних інститутів. Метою Консорціуму громадських організацій є формування в Україні сучасної ефективної політичної системи, що ґрунтується на принципах демократії, верховенства права, свободи, рівності можливостей та конкуренції, усталених та загальноприйнятих європейських стандартах.

Завданням Консорціуму є реалізувати кампанію залучення неурядових громадських організацій, журналістів, інших зацікавлених сторін до розробки нового виборчого законодавства, законодавства про політичні партії, реформування політичних інститутів та розвитку представницької демократії.

На прес-конференції журналістам були представлені пропозиції Консорціуму громадських організацій щодо вдосконалення виборчого законодавства.

Як сказано в документі, жодна з існуючих виборчих систем не позбавлена недоліків та має свої переваги. Водночас, з урахуванням загальноєвропейської практики, потреби в розвитку внутрішньопартійної демократії, необхідності посилення зв'язку всіх обраних депутатів з виборцями доцільнішим в Україні видається перехід до пропорційної системи з голосуванням за т. зв. «відкриті» списки кандидатів.

Згідно з даними досліджень TNS в Україні (лютий 2011 р.), лише 22,5 % українських громадян вважає, що наступні парламентські вибори мають проводитись за пропорційною виборчою системою з голосуванням за закриті списки кандидатів у депутати від партій та блоків. При цьому запровадження змішаної виборчої системи підтримали лише 27,6 % опитаних громадян. Як показала практика парламентських виборів 1998 та 2002 рр., застосування змішаної системи призводить до істотних диспропорцій між кількістю поданих за партії голосів та кількістю реально отриманих ними мандатів, що обумовлено значним впливом т. зв. «адміністративного ресурсу» на результати виборів в одномандатних виборчих округах. Змішана система має і ряд інших недоліків: порушення принципу рівності депутатів, які обираються за партійними списками та окремо в одномандатних мажоритарних виборчих округах, послаблення відповідальності уряду перед парламентом тощо, говорить в матеріалах, наданих журналістам.

На етапі перегляду законодавства, яке визначатиме порядок організації та проведення парламентських виборів у 2012 р., необхідно врахувати ряд ключових вимог до виборчого процесу та процедури підготовки законодавчих змін. Якщо законодавство про вибори народних депутатів закріпить змішану виборчу систему, до чого існує політична воля (50 % депутатів обираються в багатомандатному виборчому окрузі за пропорційною системою, а 50 % – в одномандатних мажоритарних виборчих округах), то учасникам робочої групи щодо вдосконалення виборчого законодавства та Президенту України як

виявнику цієї законодавчої ініціативи необхідно врахувати досвід виборчих кампаній, проведених за аналогічною системою (парламентські 1998, 2002 та місцеві 2010 рр.), відзначив директор правових програм Лабораторії законодавчих ініціатив Д. Ковриженко. «На жаль, останні супроводжувалися системними порушеннями міжнародних норм підготовки та проведення демократичних виборів, що було закладено у відповідному профільному законі. Крім того, змішана пропорційно-мажоритарна система, що не забезпечує права на самовисування кандидатів в одномандатних мажоритарних виборчих округах, замикає виборчий процес на партійних організаціях, які мають доволі низький рівень довіри», – ідеться в представлених матеріалах.

Учасники прес-конференції повідомили, що презентовано пропозиції, підготовлені на основі міжнародних практик і документів, що визнає держава Україна, та системних порушень, зафіксованих українськими та іноземними спостерігачами під час виборів за змішаною системою.

Представники українських громадських організацій упевнені, що строки виборчої кампанії мають встановлюватися з урахуванням організаційних потреб та конституційних вимог до виборчого процесу. Так, для належного виконання основних організаційних заходів з підготовки та проведення виборів, забезпечення належної реалізації права на оскарження рішень, дій та бездіяльності, пов'язаних з виборами, загальна тривалість виборчого процесу повинна становити не менше 120 днів.

Участь блоків у виборчій кампанії має бути врегульована профільним законом з урахуванням низького рівня кооперації всередині «блокових» фракцій у післявиборчий період. Крім того, формування виборчих комісій окружного та дільничного рівнів на засадах збалансованого партійного представництва неможливе за умови виділення квот для фракцій, адже партії, що входять до складу блоків, конкурують між собою, а інші, які створили монопартійні фракції, отримують невинуватену системну перевагу. Проте заборона реєстрації об'єднань партій під час виборів – не демократичний механізм, орієнтований на вирішення проблеми. Тому закон повинен передбачити виправдане подвійне підвищення прохідного бар'єру для об'єднань партій. Крім того, підкреслив Д. Ковриженко, «на сьогоднішній день блоки, як правило, дуже часто мають іменний характер, тобто створюються під лідерів», відповідно, на його думку, доцільною є заборона на реєстрацію іменних блоків, що не найкращим чином характеризують рівень внутрішньопартійної демократії в Україні.

Територіальна організація виборів має визначатись з урахуванням типу виборчої системи, що застосовуватиметься. Закон повинен забезпечувати можливість належної реалізації активного виборчого права громадянам, що проживають за межами України, а також можливість оскарження ними рішень, дій та бездіяльності, пов'язаних з підготовкою та проведенням виборів. Межі територіальних виборчих округів повинні враховувати кількість зареєстрова-

них виборців таким чином, щоб було дотримано принцип рівного виборчого права. Крім того, під час визначення цих меж необхідно враховувати місця компактного проживання національних меншин. Закон має передбачати поділ виборчих дільниць на постійні та тимчасові. Кількість виборців, що належать до виборчої дільниці, повинна бути зменшена до 1500, що забезпечуватиме належну організацію голосування та підрахунку голосів.

Формування окружних та дільничних виборчих комісій повинне здійснюватися за принципом рівного представництва для парламентських та позапарламентських партій на заповнення 50 % місць за квотою кандидатів в єдиному багатомандатному виборчому окрузі та аналогічно – в одномандатних. Утім, за словами голови правління громадянської мережі ОПОРА О. Айвазовської, зважаючи на політичну карту діючого парламенту, який складається з моно- та багатопартійних фракцій, розподіл місць в окружних та дільничних виборчих комісіях повинен здійснюватися через окреме жеребкування на заповнення квоти парламентських та позапарламентських партій. Таким чином буде збережено баланс партій, представлених у Верховній Раді України, за рівноправної участі у формуванні комісій потенційно конкуруючих суб'єктів зі складу одного блоку. «Ми наголошуємо на тому, що блоки не повинні брати участь у розподілі місць в окружних комісіях. Але це не означає, що партії, що входять у блоки, не беруть участь у розподілі цих місць», – відзначила О. Айвазовська.

Процедуру жеребкування необхідно здійснити для кожної окружної виборчої комісії (згодом і для ДВК) окремо. Таким чином не буде допущено повторення прецеденту, коли позапарламентські партії, які отримали перші номери за результатами єдиного жеребкування, забезпечили собі домінуючу кількість місць.

Розподіл керівних посад (голова, заступник, секретар) у виборчих комісіях різних рівнів повинен здійснюватися методом жеребкування між кандидатами, які мали попередній досвід аналогічної роботи. Практика показала, що відбір виключно за другим критерієм створює передумови для маніпуляцій з поняттям «досвід». За умов відсутності єдиних баз даних зі зручними пошуковими системами перевірка інформації із заяв кандидатів потребує значних часових затрат та переважно не здійснюється. Тож за змішаної виборчої системи на останніх місцевих виборах невинуватиме перевагу за результатами розподілу керівних посад отримали виняткові партії. Відповідальність за координацію, підготовку, навчання та забезпечення супровідними матеріалами членів окружних виборчих комісій процесу необхідно закріпити за ЦВК, а ДВК – за ОВК та суб'єктами виборчого процесу.

Необхідно врахувати практику українських виборів та логіку процесу, щоб визначити найприйнятніший кворум для засідань виборчих комісій окружного та дільничного рівня. «Кворум 2/3 присутніх членів виборчої комісії є проблемним для наших реалій, так як дає можливість зірвати виборчий процес, особливо в день голосування на рівні ДВК», – наголошувала О. Айвазовська.

Спрощення цієї жорсткої вимоги під час виборів Президента України, повторного голосування 7 лютого 2010 р. та виборів до органів місцевого самоврядування, сільських, селищних, міських голів 31 жовтня 2010 р. призвела до максимальної мобілізації членів комісій від полярних кандидатів, які усвідомили, що за їх відсутності підготовка та організація волевиявлення, процедура підрахунку голосів відповідатимуть чинному законодавству. Тож вимога щодо присутності 50 % + 1 % членів виборчих комісій – достатня та виправдана. Проте вона повинна залишитися у тому самому вигляді й щодо дня голосування, а не звужуватися до присутності трьох членів комісії, як це було передбачено під час останніх місцевих виборів. Рішення на засіданні мають прийматися більшістю від присутніх, що забезпечить необхідний баланс рівності можливостей для партій парламентської більшості, меншості та позапарламентських політичних сил.

Представники Консорціуму громадських організацій вважають, що спостереження українських громадських організацій з широкими повноваженнями покликано забезпечити незаангажовану оцінку виборчого процесу, зафіксувати порушення процедур та сприяти їх усуненню. Спостерігачі від громадських організацій повинні бути прирівняні до офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу, та мати право на:

- 1) отримання копії протоколу про підрахунок голосів та встановлення офіційних результатів виборів;
- 2) звернення до відповідної виборчої комісії або суду з письмовою заявою про усунення порушень закону у разі їх виявлення;
- 3) складання акту про виявлене порушення закону, що підписується ним та не менш, ніж двома виборцями, які засвідчують це порушення;
- 4) присутність під час волевиявлення виборців поза приміщенням для голосування (на дому);
- 5) присутність під час засідань виборчих комісій різного рівня під час підрахунку голосів, встановленні результатів волевиявлення.

Всеукраїнські та місцеві громадські організації, які мають строк реєстрації не менше трьох років, а їх статутні документи передбачають організацію та проведення спостереження під час виборів народних депутатів, акредитуються Центральною виборчою комісією на основі заяви, підписаної керівником, та копії статуту, засвідченої нотаріально. Реєстрація та видача посвідчень окремим громадянам України забезпечується ЦВК та відповідними окружними виборчими комісіями, до яких звернувся представник акредитованої організації з довіреністю на здійснення представницьких функцій у межах округу чи України, списком кандидатів на спостереження, який додається, завіреною печаткою організації, копією документа від ЦВК про акредитацію, оригіналами заяв від кандидатів у спостерігачі.

У пропозиціях Консорціуму громадських організацій ідеться про те, що підстави для відмови в реєстрації кандидатів мають бути чітко та вичерпно

визначені в законі і не створювати можливостей для неоднозначного тлумачення відповідних норм виборчими комісіями. Закон повинен відводити достатній час для виправлення недоліків у поданих на реєстрацію документах та можливість їх повторного подання до завершення відведеного граничного строку. Можливість скасування реєстрації кандидатів повинна передбачатись лише у виняткових випадках, визначених чинним Законом «Про вибори народних депутатів України». Повторне вчинення суб'єктом виборчого процесу правопорушення не повинне бути підставою для скасування його реєстрації (у цьому випадку необхідно застосовувати інші санкції, наприклад, штрафи, розмір та підстави накладання яких має визначатись безпосередньо законом). Закон не повинен передбачати подання підписних листів на підтримку висування кандидатів. Розмір виборчої застави не повинен обмежувати можливість висування кандидатів невеликими партіями, які не мають у своєму розпорядженні значних фінансових ресурсів. Закон повинен передбачати обов'язковість подання декларацій про доходи та майновий стан кандидатів, а також обов'язковість їхнього оприлюднення на веб-сайті ЦВК.

Фінансування виборчих кампаній повинне здійснюватися за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів виборчих фондів суб'єктів виборчого процесу. У разі проведення позачергових виборів – з резервного фонду Кабінету Міністрів України. Одночасно з прийняттям нової редакції Закону «Про вибори народних депутатів України» необхідно внести зміни до Закону «Про політичні партії в Україні», які передбачатимуть: а) запровадження прямого державного фінансування діяльності політичних партій та встановлення заборони їх фінансування юридичними особами; б) узгодження розміру внесків на користь партій з розміром внесків до виборчих фондів; в) обов'язкове оприлюднення на веб-сайті ЦВК річних звітів про доходи та видатки партій (вимоги до змісту таких звітів повинні визначатись безпосередньо в законі), а також звітів про надходження і використання коштів виборчих фондів (вимоги до змісту таких звітів та меж розкриття відображеної у них інформації повинні визначатись безпосередньо у законі); г) відображення у звітах інформації про осіб, які здійснили внески на користь партій або до виборчих фондів, що перевищують певну величину, визначену законом; д) закріплення за ЦВК права здійснювати контроль не лише за надходженням і використанням коштів виборчих фондів, а й фінансуванням партій у цілому; е) ефективні та пропорційні санкції за правопорушення у сфері фінансування виборів, які повинні бути визначені як у Законі «Про політичні партії в Україні» (щодо порушень у сфері фінансування партій), так і безпосередньо в Законі «Про вибори народних депутатів України».

Відповідно до пропозицій представників українських громадських організацій, до Закону України «Про Державний реєстр виборців» необхідно внести зміни, які передбачатимуть можливість надання партіям декількох електронних копій бази даних Державного реєстру виборців, що сприятиме

ефективнішому контролю партій за веденням Державного реєстру виборців. Порядок складання та уточнення списків виборців на виборах народних депутатів України повинен базуватись на нормах Закону «Про Державний реєстр виборців», при цьому: а) попередні списки виборців повинні передаватись безпосередньо дільничним виборчим комісіям; б) дільничні виборчі комісії повинні бути позбавлені права внесення змін до списків виборців – такі зміни повинні вноситись виключно відповідними органами ведення Державного реєстру виборців; в) виборчі комісії не можуть розглядати скарги на порушення, пов'язані зі складанням і уточненням списків виборців, – відповідні скарги повинні розглядати органи ведення Державного реєстру виборців; закон повинен передбачати можливість ефективного оскарження рішень органів ведення державного реєстру виборців в адміністративному та судовому порядку; г) уточнення списків виборців та розгляд скарг, позовних заяв щодо невнесення, неправильного внесення виборців до списків виборців повинно завершитись не пізніше ніж за два дні до дня голосування, після чого будь-які зміни до списків виборців вноситись не можуть; д) кожному виборцю у встановлений законом термін до дня виборів повинно бути надіслане іменне запрошення із зазначенням відповідних даних, необхідних для участі виборця в голосуванні; е) закон не повинен передбачати можливість голосування виборців на підставі відкріпних посвідчень – у разі неможливості голосування на виборчій дільниці, до якої віднесено виборця, він повинен мати можливість звернутись до органу ведення Державного реєстру виборців для зміни місця голосування (виборчої дільниці) без зміни виборчої адреси.

У наданих журналістам матеріалах вказано, що за пропозицією Консорціуму громадських організацій, у новій редакції Закону «Про вибори народних депутатів України» необхідно чітко визначити поняття передвиборної агітації, політичної реклами, офіційного повідомлення про дії кандидатів у депутати. У випадку реклами продукції (комерційної реклами) з використанням символіки, зображень, назв (імен) суб'єктів виборчого процесу така реклама повинна вважатись політичною. З метою забезпечення рівних можливостей суб'єктів виборчого процесу необхідно скасувати квоти на політичну рекламу, передбачені Законом «Про рекламу». Відповідності до рекомендацій ОБСЄ/БДПЛ, виборчі комісії повинні бути звільнені від обов'язку сприяти суб'єктам виборчого процесу у здійсненні ними передвиборної агітації. Правове регулювання права на відповідь повинно бути приведене у відповідність до європейських стандартів; зокрема, закон повинен передбачати можливість відмови ЗМІ у забезпеченні права на відповідь з можливістю оскарження такої відмови у судовому порядку. Граничний строк оприлюднення результатів опитувань громадської думки повинен бути скорочений до семи днів до дня голосування, що відповідатиме кращій зарубіжній практиці. У законі не повинні закріплюватись положення чинного Закону «Про вибори народних депутатів України», які мають недемократичний характер, зокрема щодо забо-

рони проведення передвиборної агітації у ЗМІ з часткою іноземної власності понад 50 %, заборони коментувати чи оцінювати зміст передвиборної агітаційної програми протягом 20 хв. до і після її трансляції тощо.

«Проблема якісної підготовки бюлетенів та відсутності жорсткого контролю за їх виготовленням може призвести до поглиблення недовіри до виборчого процесу загалом», – зазначено в пропозиціях Консорціуму громадських організацій. Отже, на думку представників українських громадських організацій, закон про вибори повинен передбачати можливість перевищення кількості виборчих бюлетенів – кількості виборців, включених до списків виборців на дільниці, не більше ніж на 0,5 %. Виборче законодавство повинне гарантувати можливість обов'язкової присутності членів відповідних виборчих комісій, уповноважених осіб усіх суб'єктів виборчого процесу та представників правоохоронних органів під час виготовлення бюлетенів, знищення друкарських форм, поліграфічного браку, транспортування виборчої документації, її передачу відповідним виборчим комісіям. Правоохоронні органи повинні забезпечувати надійне зберігання виборчої документації.

Представники українських громадських організацій вважають, що порядок судового розгляду виборчих спорів повинен визначатись виключно Кодексом адміністративного судочинства (КАС) України, а не виборчим законодавством. Положення КАС та Закону «Про вибори народних депутатів України» повинні: а) передбачати поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, пов'язані з виборами; можливість вжиття судами заходів із забезпечення позову; б) встановлювати такі строки подання та розгляду скарг і позовних заяв, які даватимуть можливість ефективно захищати порушені права та належним чином вирішувати виборчі спори з урахуванням швидкого перебігу етапів виборчого процесу; в) передбачати можливість перегляду всіх судових рішень у виборчих спорах в апеляційному порядку.

На думку учасників прес-конференції, зміст виборчого бюлетеня повинен відповідати списку зареєстрованих партій в єдиному багатомандатному виборчому окрузі та переліку кандидатів, зареєстрованих у кожному з одномандатних мажоритарних виборчих округів. Послідовність розташування кандидатів та партій у виборчих бюлетенях визначається жеребкуванням на спеціальному засіданні відповідної виборчої комісії. У разі виявлення неточностей чи помилковому невиключенні до макета бюлетеня одного з кандидатів або партій, весь наклад необхідно знищити та забезпечити оперативне виготовлення повторного.

Щодо протоколу про підрахунок голосів на виборчих дільницях, Консорціум громадських організацій зазначає, що він повинен враховувати та відтворювати всі процедурні дії її членів. Так, необхідно фіксувати кількість бюлетенів у кожній зі скриньок для голосування, результатів волевиявлення під час голосування поза межами відповідного приміщення (на дому), кількість контрольних талонів, зіпсованих та недійсних бюлетенів тощо. Та-

ким чином можна проаналізувати всі позаштатні ситуації, які трапляються на дільниці, але можуть бути приховані за сумованими даними. Крім того, закон повинен передбачити жорстку вимогу до підписання протоколу членами виборчої комісії. Легітимним є протокол, дані якого засвідчили не менше ніж 2/3 від присутніх членів ДВК, але й не менше половини від її загального складу. Законопроектом потрібно передбачити кримінальну відповідальність не лише за виніс печатки за межі приміщення для голосування, а й за бездіяльність представників правоохоронних органів та членів окружних виборчих комісій, які відмовляються фіксувати непоодинокі факти переписування протоколів про підрахунок у приміщенні ОВК.

Представники Консорціуму громадських організацій підкреслюють, що принцип вільних виборів передбачає не лише право бути обраним, а й право обирати. Воно реалізується, зокрема, на основі володіння якомога повнішою інформацією про виборчий процес і про кандидатів, хоч би яка виборча модель не застосовувалася. «Ідеться про те, щоб виборець отримав максимум інформації про кандидатів у народні депутати», – зазначила у своєму виступі керівник політичних програм Українського незалежного центру політичних досліджень С. Конончук. «Ми пропонуємо підняти на якісно новий рівень інформування про кандидатів», – говориться в пропозиціях Консорціуму громадських організацій щодо вдосконалення виборчого законодавства. Мінімальний набір відомостей, який, на думку консорціуму, дасть змогу здійснювати усвідомлений вибір, містить біографічні дані, громадянство, відомості про освіту, попередню діяльність (у тому числі на виборних посадах), місце роботи, місце проживання, декларацію про майновий стан та доходи, передвиборню програму, відомості про наявність судимості, звіт про використання коштів виборчого фонду. У разі застосування змішаної системи щодо багатомандатного округу передбачити публічне подання партіями інформації щодо повного складу списку кандидатів. Така інформація повинна розміщуватися та оперативно оновлюватися на сайті ЦВК. Зміст даної прес-конференції дає підставу для таких висновків: по-перше, у громадській думці викристалізувались конкретні уявлення про необхідність удосконалення виборчого законодавства і трансформувались у відповідний соціальний запит; по-друге, на сьогодні ми вже маємо свідчення того, що визріває необхідність удосконалення механізмів організації громадського обговорення та реалізації на базі цього обговорення громадських ініціатив у вигляді конкретних кроків щодо підвищення дієвості виборчого законодавства; по-третє, даний процес є важливим індикатором розвитку громадянського суспільства, ефективності демократичних перетворень в Україні.

(Інформація СІАЗ)

Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти

Кабінет Міністрів України Розпорядженням від 16 лютого 2011 р. «Про підписання Рамкової угоди між урядом України та урядом Перу щодо співробітництва у сфері космічної діяльності» схвалив проект Рамкової угоди між урядом України та урядом Перу щодо співробітництва в галузі космічної діяльності. Зазначену угоду уповноважено підписати голову Державного космічного агентства України Ю. Алексєєва (*Кабінет Міністрів України схвалив проект Рамкової угоди між урядом України та урядом Перу щодо співробітництва в галузі космічної діяльності // Державне космічне агентство України (<http://www.nkau.gov.ua>). – 2011. – 18.02).*

* * *

Україна та Польща активізують науково-технологічне співробітництво та посилять кооперацію у сфері освіти. Про це йшлося під час зустрічі голови Державного агентства з питань науки, інновацій та інформації України В. Семиноженка з головою партії «Союз демократичних лівих сил» (СЛД), головою фракції СЛД у Сеймі Республіки Польща Г. Наперальські.

Зокрема, сторони обговорили перспективи відкриття українсько-польського університету, можливість заснування спільних проєктів у таких високотехнологічних галузях, як нано- та біотехнології, кріомедицина та ін., а також розбудову інноваційної інфраструктури у двох країнах.

За словами Г. Наперальські, високі технології та інновації є найбільш актуальною темою для співпраці Польщі й України. Він наголосив на тому, що в Сеймі Республіки Польща створена Комісія з інновацій та нових технологій, яка багато в чому аналогічна Комітету майбутнього, що діє у Фінляндії. Також Г. Наперальські висловив сподівання, що така комісія запрацює й у Верховній Раді України. Робота комісії сконцентрована на трьох напрямках: аудит правової бази розвитку високих технологій, підготовка нових законодавчих ініціатив і, головне, винесення питання високотехнологічного розвитку в площину політичних дебатів і суспільних дискусій. Тема інноваційного розвитку має увійти до політичної культури й суспільної свідомості – тільки в цьому випадку можна розраховувати на успіх, переконаний польський політик.

Що ж стосується законодавчих ініціатив, то Г. Наперальські особливо відзначив законопроект про технологічний кредит, який надаватиметься фірмам та підприємствам, що ведуть інноваційну діяльність. Основні переваги технологічного кредиту полягають у тому, що він є легкодоступним, якщо фірма відповідає певним критеріям, гарантом погашення кредиту виступає держава, а відсоткові ставки зафіксовані на низькому рівні.

В. Семиноженко зазначив, що українському високотехнологічному бізнесу наразі не вистачає саме таких стимулів, як технологічний кредит у Польщі, і підкреслив необхідність створення в Україні національної венчурної компанії. Сторони домовилися обмінятися досвідом щодо впровадження заходів, спрямованих на побудову інноваційної економіки (*Україна і Польща разом формуватимуть засади технологічного лідерства // Урядовий портал (<http://www.kmu.gov.ua>). – 2011. – 24.02).*

* * *

В Україні впроваджуватимуться інноваційні технології керування фінпроектами на базі японських наукових досягнень. У рамках робочого візиту до Японії міністр фінансів України Ф. Ярошенко провів офіційну зустріч із міністром фінансів Японії Й. Нода та обговорив питання щодо інноваційних технологій розвитку системи державних фінансів, інвестиційних проектів і програм, можливостей реалізації їх в Україні та поінформував японську сторону про хід економічних реформ в Україні.

Зокрема, Й. Нода підтримав ініціативу Ф. Ярошенка щодо започаткування в Україні Центру знань для запровадження інноваційних технологій керування фінансовими проектами на базі передових японських наукових досягнень (*В Україні впроваджуватимуться інноваційні технології управління фінпроектами на базі японських наукових досягнень // Урядовий портал (<http://www.kmu.gov.ua>). – 2011. – 22.02).*

Діяльність науково-дослідних установ

З метою підготовки та забезпечення передумов реалізації Державної науково-технічної цільової комплексної міждисциплінарної програми наукових досліджень НАН України Національна академія наук України постановою президії НАНУ від 26 січня 2011 р. затвердила програму наукових досліджень «Дослідження сонячно-земних зв'язків та їх впливу на функціонування геосистем (ГЕОКОСМОС)» на 2011–2013 рр.

Програма формується й виконується на основі наукових проектів та діє в період з II кварталу 2011 р. по IV квартал 2013 р. Науковий проект подається на експертизу до наукової ради програми до 15 березня 2011 р. у формі запиту на фінансування (*Конкурс наукових проектів за цільовою комплексною програмою фундаментальних досліджень НАН України «Дослідження сонячно-земних зв'язків та їх впливу на функціонування геосистем (ГЕОКОСМОС)» на 2011–2013 рр. // Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2011. – 25.02).*

Аерокосмічна і авіаційна галузі

У лютому, у м. Бангалорі (Індія) відбувалася Міжнародна аерокосмічна виставка AeroIndia-2011. Серед її учасників з різних держав була делегація лідера українського авіабудування – державного підприємства «Антонов», очолювана заступником головного конструктора С. Федоровим.

На виставці AeroIndia-2011 делегація ДП «Антонов» провела ряд переговорів з керівниками індійських промислових підприємств, зокрема таких великих корпорацій, як HAL і TATA, з командуванням Військово-повітряних сил Індії, високопосадовцями міністерств, відомств і авіакомпаній цієї держави та деяких інших країн Південно-Східної Азії.

У своїй експозиції на AeroIndia-2011 підприємство представило (у вигляді моделей та за допомогою різних інформаційно-ілюстративних засобів) різні типи машин з фірмовою маркою «Ан».

Серед тих, які можуть знайти застосування не лише з Індії, а й в інших державах азійського регіону, на виставці презентовано створений у ДП «Антонов» проект нового багатопільового морського патрульного літака із сімейства Ан-74. Спектр завдань, на виконання яких він розрахований, широкий: це, крім патрулювання над морями й сушею, підтримка військових кораблів (з можливістю протидії супротивникові), електронна та радіорозвідка, контроль забруднення морської поверхні, пошуково-рятувальні операції. За потреби цей літак можна легко переобладнати для перевезення людей, евакуації поранених, хворих тощо.

Вантажна кабіна цього варіанта Ан-74 має площу 26 кв. м, висококоманізований люк-рампа та бортові завантажувально-розвантажувальні пристрої дають змогу перевозити на таких літаках різні вантажі й у автономному режимі завантажувати та розвантажувати на аеродромах, а також зробити парашутне десантування з повітря.

Завдяки унікальній конструкції Ан-74 може безпечно експлуатуватися і з малопідготовлених злітно-посадкових смуг. До того ж новий варіант машини відрізняється від своїх попередників багатьма значними вдосконаленнями. Зокрема, на ньому реалізовано концепцію радикальної модернізації Ан-74, яку розробили фахівці «Антонова» у співпраці з кількома партнерами; серед них Aero-data (Німеччина) і SAAB (Швеція). До цієї концепції модернізації входить встановлення на літаку новітніх засобів пілотування, зв'язку і навігації. Піддаються змінам його маршові двигуни та допоміжна силова установка, системи керування літаком і керування двигунами, а також паливна гідравлічна та інші системи.

Під час виставки AeroIndia-2011 представники ДП «Антонов» та їхні індійські колеги обговорили перспективи представлення розробленого в Україні проекту морського патрульного літака на тендері, оголошеному Військо-

во-морським флотом Індії, а також стосовно подальших кроків спільного просування машин сімейства Ан-74 на ринок Південно-Східної Азії.

На виставці в Бангалорі представлено також сімейство регіональних пасажирських реактивних літаків нового покоління Ан-148 і Ан-158. Індійські фахівці зазначили, що високі показники лайнерів Ан-148 і Ан-158 дадуть їм змогу ефективно експлуатуватися в умовах цієї країни.

На думку генерального конструктора державного підприємства «Антонов» Д. Киви, Ан-148 і його модифікації ефективно працюватимуть в Індії. Адже вони успішно пройшли випробування в умовах високих температур навколишнього повітря (до +40° Цельсія) і високогір'я. Вони можуть виконувати польоти на будь-яких повітряних трасах (разом із маршрутами з високою інтенсивністю руху), у простих і складних метеорологічних умовах, вдень і вночі. При цьому вони здатні базуватися на широкій мережі аеродромів. А приземлятися Ан-148 і Ан-158 можуть в умовах практично нульової видимості.

Представники ДП «Антонов» та їхні потенційні індійські партнери обговорили питання створення центру для обслуговування Ан-148, які в перспективі експлуатуватимуться в Індії, та стосовно формування системи післяпродажної підтримки цих літаків.

На переговорах під час AeroIndia-2011 розглядався і такий важливий сегмент можливої співпраці, як подальший розвиток сімейства Ан-148/158 – у напрямі розробки лайнерів Ан-148VIP і Ан-168ABJ (із підвищеним комфортом для пасажирів) і транспортного літака Ан-178 (*Фельдман В. Індійський вектор «Антонова» // Демократична Україна (<http://www.dua.com.ua/2011/010/10.shtml>). – 2011. – 11.03).*

* * *

Кабінет Міністрів України затвердив Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті для виконання Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми на 2008–2012 рр. Згідно з рішенням уряду, бюджетні кошти спрямовуються на проведення наукових космічних досліджень (створення наземно-космічної радіофізичної системи моніторингу «космічної погоди», проведення наземно-космічних радіоастрономічних досліджень, створення і використання перспективних малих супутників); здійснення дистанційного зондування Землі (створення космічної системи для спостереження за Землею в оптичному діапазоні, бортових оптикоелектронних систем, інформаційної системи забезпечення користувачів аерокосмічними даними); провадження космічної діяльності в інтересах національної безпеки й оборони.

Також виділені кошти спрямовуються на створення космічних комплексів (космічного ракетного комплексу легкого класу на космодромі «Алкантара», безплатформної інерціальної навігаційної системи, розроблення й удосконалення технології виробництва ракет-носіїв та космічних апаратів, розроб-

лення технологій виготовлення радіоелектронної апаратури на основі сучасної елементної бази, розвиток системи стандартизації у сфері космічної діяльності, Української системи сертифікації космічної техніки, створення та розвиток галузевої системи керування якістю); науково-технічне супроводження створення перспективної ракетно-космічної техніки й технологій; забезпечення розвитку наземної інфраструктури, зокрема експлуатації та розвитку системи контролю й аналізу космічної обстановки (СКАКО), наземного інформаційного комплексу, створення контрольно-калібрувального полігона підсупутникової підтримки, командно-вимірювальних та приймально-реєструвальних радіоліній, удосконалення засобів траєкторних та телеметричних вимірювань ракет-носіїв (*Затверджено Порядок використання коштів для виконання Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми до 2012 року // Урядовий портал (<http://www.kmu.gov.ua>). – 2011. – 25.02*).

Практичні впровадження науково-дослідних і проектно-технічних напрацювань

В. Гринченко, академик НАН України, директор Інститута гідромеханики НАНУ: «До начала 90-х годов XX ст. основные направления исследовательской работы были связаны с гидроакустикой. Очень интересными были разработки, связанные с созданием глубоководных гидроакустических экранов. Оказалось возможным обеспечить эффективное экранирование излучателей вплоть до глубин в 600 м. Для обеспечения безопасной буксировки гидроакустических средств приходилось решать сложные задачи гидродинамики, что также делалось в институте. Специалисты разработали рекомендации по созданию протяженных буксируемых антенн. Такие длинные антенны делались для улавливания низких частот и организации направленности приема.

Институт имеет необходимое образование и большой опыт работы с задачами физической акустики, чувствуем закономерности распространения звуковых волн. Поэтому, когда возник вопрос о приложениях акустики в медицине, квалифицированная команда специалистов среагировала незамедлительно.

В первую очередь следует сказать, что само моделирование респираторной системы человека очень интересно с научной точки зрения, потому что она обладает фантастически сложной механикой. Для того чтобы зафиксировать звук, обработать его надлежащим образом, в институте был создан специальный, оборудованный цифровой техникой, комплекс с разработанными чувствительными сенсорами.

Старший научный сотрудник института А. Макаренко вместе с д-ром мед. наук А. Басанец провела колоссальную работу в Институте медицины труда НАМН Украины, исследовала большую группу шахтеров и металлургов

с пневмокониозом. Им удалось найти очень интересные признаки, позволяющие идентифицировать эту болезнь по звукам дыхания.

Институт получил официальное разрешение Минздрава на применение в практике всего комплекса. Он используется в Институте пульмонологии. В настоящее время с ним работают в Медицинской академии в Днепропетровске и в детской клинике проф. В. Майданника, расположенной в Киеве» (*Рожен А. Спасение утопающих – в... реорганизации науки // Зеркало недели. Украина (http://www.zn.ua). – 2011. – 26.02 – 4.03).*

* * *

Ученые физико-технологического института металлов и сплавов НАНУ разрабатывают все более эффективные методы литья. Речь идет о новом, более выгодном способе литья пространственных каркасно-ячеистых металлоконструкций и изделий по пенопластовым моделям.

В. Дорошенко и В. Кравченко в составе группы ученых во главе с проф. О. Шинским разработали метод литья каркасно-ячеистых изделий из металла. Причем принципы строения кристаллических решеток были разработаны на основании изучения спиралевидного расположения листьев растения филлотаксис. А реализован метод при помощи пенистых материалов с ячейками в виде известного в математике пентогонального додекаэдра.

Основную роль в литейном процессе отвели модели из пенополистирола. Продемонстрировав свой метод сначала в лабораторных, а затем в производственных условиях, ученые доказали, что такую модель для литья металлической древовидной конструкции нетрудно получить, собрав пространственный вариант подобно нанизыванию бумажных снежинок на нитку. Наномир позволяет создать изделия в металле, подобные структурам кристалла или аморфным веществам, а также строению ДНК.

Такие изделия применимы как облегченные несущие, армирующие, изолирующие, ограждающие, демпфирующие удары конструкции. Их можно использовать для отделения отходов при очистке газов, жидкостей, а также для глушителей шума, взрыво- и пламяпреградителей, акустических, адсорбционных, теплообменных устройств, элементов источников тока, катализаторов, кристаллизаторов, электродов и как костяк для композиционных материалов.

Исследовательские работы продолжаются. Недавно институт получил 20 патентов и подал ряд заявок на регистрацию изобретений. Начали поступать заказы украинских, российских и белорусских производителей деталей и конструкций для атомного машиностроения, сотовых теплообменников, декоративных высокохудожественных решеток и ограждений. Металлурги по этому методу уже изготавливают из износостойкой стали корпуса насоса для перекачивания горнорудной пульпы (*Дорошенко В., Кравченко В. По рецепту природы / Беседу вел М. Балтянский // Рабочая газета (http://rg.kiev.ua/page5/article20770/). – 2011. – 15.03).*

Інноваційні розробки та технології

Виконавці Державної цільової науково-технічної програми «Розроблення і освоєння мікроелектронних технологій, організація серійного випуску приладів і систем на їх основі на 2008–2011 рр.» на засіданні науково-технічної ради з управління цієї програми відзвітували про річні результати та визначили основні цілі на 2011 р.

Працюючи за першим напрямом програми «Створення мікроелектронних приладів для сфери охорони здоров'я, моніторингу (зокрема ядерного) оточуючого середовища, попередження тероризму», українські дослідники та інженери розробили портальний монітор, нейтронний канал якого здатний працювати не на гелії-3, а на стильбені; ультрафіолетовий сенсор та цифровий рентгенівський сканер, який є складовою гамма-камери та дає можливість отримати як функціональне, так й анатомічне зображення. Такий сканер є новою моделлю для ринку, тому має хороші комерційні перспективи. Також у межах цього напрямку виготовлена лінійка блоків детектування на основі кристалів з високими спектрометричними властивостями. Розробка вже зацікавила Казахстан. Також ведуться переговори з Великою Британією.

Партнером у цих проектах виступив НДІ мікроприладів, який розробив електроніку для детекторів та чіпи для рентгенівських сканерів, які згодом можуть замінити японські. Посилювачі та передпосилювачі для детекторів пройдуть тестові випробування до кінця року, після чого можливо налагодити їх виробництво в Україні.

Створення принципово нових матеріалів, у тому числі наноматеріалів, компонентів для мікроелектроніки – другий напрям програми. У його рамках були розроблені макети екранів відображення інформації, які працюють на основі електролюмінесцентних діодів. Такі екрани вирізняються низьким рівнем споживання енергії та не потребують внутрішнього підсвічування. Продемонстровано робочий макет екрана, який може стати базою гнучкого дисплея, зокрема для електронної газети. Іншим результатом виконання програми за цим напрямом є створення сапфірових підкладок для світлодіодів та СВЧ-приладів. За словами учасників засідання, продовження досліджень та налагодження виробництва в цій сфері має відбуватися в кооперації з Росією.

У рамках напрямку «Створення приладів інфрачервоної мікроелектроніки» проведено розроблення основних складових оптоелектронної компонентної бази, маршрутів основних технологічних процесів для створення приладів інфрачервоного бачення на основі фотоприймальних пристроїв різних форматів з великими інтегральними схемами зчитування. Розроблений та виготовлений дослідний зразок ІЧ-тепловізора формату 128x128 елементів для спектрального діапазону 3–5 мкм. Тепловізор, який працює в масштабі реального часу, створено на основі українських ком-

плектуючих, його параметри відповідають параметрам закордонних зразків. Досягненням стало розроблення детекторів терагерцового діапазону, що дасть можливість створювати системи для одержання зображення в цьому діапазоні спектра. Зацікавленість у таких розробках висловлюють ряд організацій РФ.

Робота за останнім напрямом «Забезпечення твердотільної надвисокошвидкісної електроніки міліметрового діапазону довжин хвиль» передбачала створення елементної бази для світловипромінювальних приладів, які здатні забезпечити стабільну роботу діоду, адже для того, щоб зменшити теплове навантаження на нього, потрібні надійні контактні схеми. У результаті спільно з НДІ «Оріон» виготовлені термостабільні контакти на основі платини, які дають змогу діоду працювати впродовж 1 тис. год.

Як зазначив голова Державного агентства з питань науки, інновацій та інформації України В. Семиноженко, частина представлених у межах програми розробок має для України імпортозаміщене значення, проте деякі технологічні рішення є дуже перспективними й у подальшому дадуть нам можливість зайняти унікальні ніші на світових ринках високотехнологічної продукції. Безпосередньо ці напрями повинні стати пріоритетними. Він наголосив на необхідності проведення своєрідного аудиту вітчизняної сфери хай-тек з метою визначення її існуючого стану, напрямів розвитку та переліку тих інститутів, які проводитимуть розробки за цими напрямами. Також В. Семиноженко зауважив, що найближчим часом в Україні буде розроблено програму високих технологій та створено державну корпорацію «Українські технології», яка об'єднає науково-дослідні інститути та провідні ВНЗ, діяльність яких спрямовуватиметься на забезпечення конкурентних переваг України у високотехнологічних секторах економіки й підготовку спеціалістів за інноваційними напрямами.

Довідка. Виконавцями Державної цільової науково-технічної програми «Розроблення і освоєння мікроелектронних технологій, організація серійного випуску приладів і систем на їх основі на 2008–2011 рр.» є Інститут сцинтиляційних матеріалів НАНУ, Інститут монокристалів НАНУ, Інститут фізики напівпровідників НАНУ, НДІ мікроприладів НАНУ, ННЦ «Харківський фізико-технічний інститут» (*Український хай-тек показав результати // Урядовий портал (<http://www.ktm.gov.ua>). – 2011. – 25.02).*

Інформаційні технології

Самый большой в мире радиотелескоп (УТР-2, Харьковская область) в 2011 г. будет подключен к международной научной компьютерной системе, что позволит ускорить обработку получаемой радиотелескопом информации. Об этом сообщил директор Радиоастрономического института

Национальной академии наук Украины Л. Литвиненко. По его словам, от радиотелескопа проложат 6 км оптоволоконного кабеля к уже существующей кабельной линии, по которой сигнал дойдет до Харькова, где уже имеется ячейка международной компьютерной системы. Средства на программу создания грид-системы обработки сигналов радиотелескопа выделяет Национальная академия наук Украины.

Л. Литвиненко отметил, что грид-система – высокопроизводительная сеть, объединяющая вычислительные средства разных организаций. «В нашем институте есть большой кластер этой сети. Он соединен скоростной оптоволоконной линией с другими кластерами и имеет выход в Европу с базой в Европейском центре ядерных исследований (Швейцария). Скорости обработки в грид-системе огромные: если не хватает вычислительных ресурсов своего кластера, то подключаются ресурсы других», – отметил ученый.

Справка. На телескопе УТР-2 получают 70 % мировой информации из космоса в декаметровом диапазоне. Возле УТР-2 строится еще один радиотелескоп – «ГУРТ». Эффективная площадь УТР-2 – около 150 тыс. кв. м, новый телескоп будет иметь площадь 1 млн кв. м. На нем будут установлены антенны нового образца – так называемые активные, их размеры меньше и они дешевле. На строительство телескопа в 2010 г. из госбюджета был выделен 1 млн грн. Если будет выделяться в год по 1 млн грн, то через четыре года инструмент будет построен (*Грищенко А. Самый большой в мире харьковский радиотелескоп соединят с международной компьютерной сетью // STATUS QUO (<http://www.sq.com.ua>). – 2011. – 21.02.*)

Освіта та кадрове забезпечення в Україні

В. Запорожан, академик АМН Украины, ректор Одесского государственного медицинского университета:

«Сегодня в медицинских вузах страны сконцентрирован мощный научный потенциал. Многие научные школы имеют широкое международное признание. Ученые университетов вносят весомый вклад в развитие и академической, и отраслевой науки. Именно в университетах отбирается и воспитывается талантливая молодежь, способная пополнить ряды научной элиты страны. Однако практически нулевое финансирование поставило университетскую науку на грань выживания. Если бы не международные гранты, получить которые с каждым годом становится все сложнее, да не энтузиазм наших ученых, университетская наука давно перестала бы существовать. На мой взгляд, настало время подумать об объединении усилий академической и вузовской науки. Речь могла бы идти об интеграции научно-исследовательских институтов и медицинских вузов, что позволило бы привлечь научные школы университетов к фундаментальным исследованиям, а ученых

НИИ – к учебному процессу. Совместное использование материально-технической базы, в том числе университетских клиник, финансов и кадрового потенциала могло бы повысить эффективность как научных исследований, так и подготовку врача.

Такие объединения на уровне регионов могут стать прекрасной базой для создания учебных центров переподготовки практических врачей, обучения их новым методикам диагностики и лечения» (*Запорожан В. Наука должна быть головой, а не хвостом в реформировании здравоохранения // Зеркало недели. Украина (<http://www.zn.ua>). – 2011. – 26.02.–4.03*).

Охорона здоров'я

На черговому засіданні президії НАН України 16 лютого члени президії НАН України та запрошені заслухали наукову доповідь директора Національного інституту раку Міністерства охорони здоров'я України, доктора медичних наук І. Б. Щепотіна «Стовбурові клітини: досягнення, проблеми, перспективи».

Президія НАН України зазначила, що фундаментальні дослідження, спрямовані на вивчення біології стовбурових клітин, створення на їх основі високоефективних тканинних і клітинних препаратів, – галузь сучасної біології та медицини, що інтенсивно розвивається в усьому світі, адже її мета – істотне оздоровлення людей, підвищення фізичної та розумової працездатності, уповільнення старіння організму. Відкриття стовбурових клітин з фібробластів дорослої людини шляхом їх перепрограмування повністю знімає проблеми етичного характеру в генетичних дослідженнях, пов'язаних з використанням ембріонального матеріалу людини.

Стовбурові клітини є перспективними для медицини й можуть стати основою для створення нових клітинних та тканинних препаратів, які будуть використовуватись для реконструкції уражених органів та тканин в онкології, кардіології та інших галузях медицини.

Незважаючи на значний прогрес у цій галузі, залишаються практично невирішеними багато питань і завдань. Досягнення цієї мети вимагає інтеграції таких дисциплін, як біологія розвитку, клітинна та молекулярна біологія, молекулярна генетика, імунологія, кріобіологія, медицина тощо.

Тому вкрай необхідно розширити співпрацю у цій галузі фахівців академії з науковими установами Міністерства охорони здоров'я та Національної академії медичних наук України. Була висловлена впевненість, що плідне співробітництво сприятиме подальшим успіхам у вирішенні згаданої проблеми (*Прес-реліз за підсумками засідання президії НАН України 16 лютого 2011 р. // Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>)*).

* * *

В. Запорожан, академик АМН Украины:

«Сила и предназначение Национальной академии медицинских наук Украины в том и состоит, чтобы определить приоритеты в научных исследованиях и возглавить их практическую реализацию. Такими приоритетами сегодня является развитие высокотехнологичных медико-биологических исследований, прежде всего в области биотехнологий, нанотехнологий, молекулярной медицины на основе достижений геномики, протеомики, стволовых клеток, открывающих неограниченные возможности для понимания причин возникновения и развития болезней и для разработки наиболее эффективных способов их лечения.

Любая наука должна опираться на фундаментальные гуманитарные знания. Успех в перечисленных сферах невозможен без дальнейшего развития биоэтики, нооэтики как основы гуманитарного контроля и плацдарма для разработки необходимых юридических регламентаций по работе в сфере высокотехнологичных дисциплин и внедрению полученных результатов.

Очевидно, что перечисленные направления требуют большей координации деятельности научно-исследовательских институтов Национальной академии медицинских наук с Национальной академией наук Украины, Министерством здравоохранения, другими отраслями с целью объединения усилий по решению актуальных научных медицинских проблем. Нельзя сказать, что в стране не ведутся комплексные научные исследования. Есть прекрасные примеры, которые только подтверждают справедливость вышесказанного. Вот один из них.

Институтом электросварки им. Б. Патона НАН Украины совместно с Киевским аграрным университетом, клиникой СБУ и Киевской городской больницей № 1 была совместно разработана методика сварки живых тканей человека. Проведены успешные научные исследования, разработан и серийно выпускается уникальный электрокоагулятор, позволяющий оптимизировать проведение оперативных вмешательств в области клинической онкологии: уменьшить кровопотерю больного, обеспечить более благоприятное течение послеоперационного периода, дальнейший позитивный прогноз течения болезни, не говоря о значительном экономическом эффекте этого метода.

В Одесской области, например, за последние три года проведено более 6,5 тыс. таких операций в области маммологии, гинекологии, урологии, желудочно-кишечного тракта, которые дали позитивные результаты. Такое сотрудничество ученых различных областей науки должно существовать в рамках совместных долгосрочных программ с выходом на конкретный результат с внедрением в практическое здравоохранение.

Последние десятилетия сколько-нибудь серьезные научные открытия и практические разработки осуществляются на стыке наук, а мы по-прежнему планируем и финансируем отдельные направления медицинской науки. Значительно целесообразнее и эффективнее сосредотачиваться на проблеме. На-

приклад, якщо мова йде про боротьбу з онкологічними захворюваннями, потрібно об'єднати зусилля генетиків, хірургів, фізиків, хіміків, біологів, інших спеціалістів у пошуку оптимального комплексного рішення поставленої задачі.

На мій погляд, Національна академія медичних наук могла б стати ініціатором міжведомственного програмно-цільового планування і реалізації наукових досліджень, замовником яких повинно бути Міністерство охорони здоров'я України» (*Запорожан В. Наука повинна бути головою, а не хвостом в реформуванні охорони здоров'я // Зеркало тижня. Україна (<http://www.zn.ua>). – 2011. – 26.02.–4.03*).

Наука і влада

Ураховуючи необхідність підготовки пропозицій щодо вдосконалення конституційного регулювання відносин, з метою забезпечення максимальної прозорості, загальнодоступності, демократичності та деполітизації цього процесу, невтручання в нього суб'єктів владних повноважень, а також започаткування широкого обговорення конституційних ініціатив, залучення до нього громадськості, учених, міжнародного експертного середовища Президент України В. Янукович постановив:

1. Підтримати ініціативу Л. Кравчука – Президента України в 1991–1994 рр. щодо створення Конституційної асамблеї для підготовки змін до Конституції України.

2. Узяти до відома, що для напрацювання пропозицій щодо механізму створення й діяльності Конституційної асамблеї, визначення засад, алгоритму та етапів її роботи, а також аналізу концепцій реформування Конституції України сформовано Президентом України в 1991–1994 рр. Л. Кравчуком науково-експертну групу з підготовки Конституційної асамблеї.

3. Запропонувати Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України надавати науково-експертній групі з підготовки Конституційної асамблеї сприяння в діяльності, у тому числі з аналітичного супроводження, організації відповідних публічних заходів для обговорення підготовлених пропозицій і рекомендацій, залучення до такого обговорення максимального репрезентативного наукового середовища широких кіл громадськості.

4. Кабінету Міністрів України забезпечувати за зверненням Президента України в 1991–1994 рр. Л. Кравчука вирішення питань щодо створення належних умов для діяльності науково-експертної групи з підготовки Конституційної асамблеї, висвітлення її роботи (*Указ Президента України № 224/2011 «Про підтримку ініціативи щодо створення Конституційної асамблеї» // Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2011. – 21.02*).

За участі глави держави відбулося перше засідання науково-експертної групи зі створення Конституційної асамблеї.

В. Янукович подякував першому Президенту України Л. Кравчуку за ініціативу щодо створення в Україні Конституційної асамблеї.

Глава держави відзначив величезний досвід учасників науково-експертної групи, яка займатиметься створенням Конституційної асамблеї.

Президент зауважив, що тема конституційної реформи постала практично одразу після прийняття Основного закону в 1996 р. Конституцію критикували з різних боків, навіть коли вона ще не працювала, зазначив В. Янукович. Різні погляди існували і щодо того, як вона функціонуватиме на практиці.

На переконання глави держави, нині настав час відновити процес удосконалення Основного закону *(За участі глави держави відбулося перше засідання науково-експертної групи зі створення Конституційної асамблеї // Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2011. – 21.02).*

Проблеми інформатизації

В. Пальчук, мол. наук. співроб.

Бібліотека як важливий інструмент соціокомунікативної діяльності українського суспільства

Стаття присвячена висвітленню розвитку інформаційно-інтелектуальних ресурсів електронних бібліотек як важливих інструментальних засобів соціальних комунікацій.

Глобальний характер інформатизації світового розвитку й динамічність соціальних процесів спонукають усіх учасників суспільного прогресу швидко освоювати та масштабно використовувати інформаційно-інтелектуальні ресурси в усіх сферах ділової активності суспільства.

У результаті збільшується кількість суб'єктів процесу накопичення, продукування та споживання інформації (знань), посилення інтелектуальної компоненти в обробці інформаційних масивів, зокрема активізації інформаційно-аналітичної функції. Водночас під впливом інформаційно-телекомунікаційних технологій змінюється форма інформаційної взаємодії, яка переноситься в нове технологічне середовище, що розширює традиційні канали, засоби та інструменти інформаційних обмінів і збагачує можливості

соціальних комунікацій. Активне використання сучасних телекомунікаційних систем і інформаційних технологій впливає на природу, обсяг і форми поширення інформації (знань).

У цьому контексті вагоме значення набуває процес перетворення інформаційних масивів суб'єктів системи документальних комунікацій у потужний потенціал, від якого залежать темпи поступального розвитку країни. Це ставить всі підсистеми інформаційної інфраструктури суспільства, у тому числі і бібліотечні заклади, у ряд найважливіших з погляду задоволення суспільних потреб інститутів формування й поширення якісних інформаційно-інтелектуальних ресурсів.

Бібліотечні заклади, які характеризуються у фаховій літературі як універсальні інформаційні центри, роблять свій внесок у розвиток та поширення інтелектуально-інформаційного потенціалу суспільства, мобілізуючи наявні можливості таким чином, щоб підвищити ефективне використання інтелектуального доробку усіх поколінь, активізувати процес продукування нового знання. У свою чергу, посилення позиції бібліотек в організації роботи щодо введення в суспільний обіг актуальних для розвитку всіх напрямів сучасної діяльності інформаційно-інтелектуальних ресурсів сприятиме підвищенню ролі бібліотечних закладів у вирішенні суспільно значущих питань прискореного розвитку країни.

Сучасні бібліотеки не лише накопичують документно-інформаційні ресурси, а й активно створюють власні інформаційно-інтелектуальні продукти з метою їх поширення, впливаючи тим самим на розвиток продуктивних сил суспільства. Цим сприяють удосконаленню «керування потоками постійно продукованої суспільством інформації, підготовку її до багаторазового використання в різних суспільних інтересах» [2, с. 28].

Як один з головних інститутів суспільства, що забезпечує акумуляцію взаємопов'язаних інформаційних масивів, їх структурування за галузями знань, впорядкування й суспільне використання інформації та знань, бібліотека спрямовує свою діяльність на інформаційне забезпечення потреб як суспільства в цілому, так і всіх його складових (галузей, різних соціальних груп тощо). Накопичений у бібліотеці інтелектуально-інформаційний потенціал є відбиттям соціально значущих наукових знань і найважливіших результатів суспільної практики. Їх фонди характеризуються бібліотекознавцями як «унікальна, універсальна за змістом система, яка має складну й розвинуту структуру» [6, с. 23].

Однак інформаційна насиченість соціального середовища і, як наслідок, розпорошеність та швидке старіння необхідних для суспільної діяльності інформації (знань) загострили проблему змісту та якості бібліотечно-інформаційного забезпечення як засобу подолання інформаційного голоду шляхом якнайшвидшого введення в суспільний обіг інтелектуального доробку.

Пріоритетними стають заходи, спрямовані на забезпечення повного й своєчасного використання знань у всіх суспільно значущих видах діяльності

людини, створення комфортного інформаційно-знанневого середовища з високим рівнем репрезентативності бібліотечних інформаційно-інтелектуальних продуктів.

Перед бібліотечними закладами постало завдання, що полягає в концентрації та структуризації всього найновішого, найгрунтовнішого, що має цінне значення для розвитку держави, активізації процесу якнайшвидшого поширення інформаційно-інтелектуальних ресурсів, зосереджених як у бібліотеці, так і тих, що циркулюють у світовому інформаційному просторі. Такі заходи сприятимуть, зокрема, прискореному введенню інтелектуальних напрацювань в усі галузі суспільства, інтелектуальному й професійному зростанню учасників його розвитку. Самоусвідомлення нових пріоритетів у процесі сприяння суспільному розвитку відбувається визначення стратегічних напрямів подальшої бібліотечно-інформаційної діяльності в новій якості, коригування основних підходів до організації практики бібліотек, пошук нових можливостей удосконалення і розширення спектра бібліотечних послуг і продуктів.

З метою забезпечення більшої оптимізації бібліотечно-інформаційного обслуговування всіх галузей суспільства бібліотеки вдосконалюють традиційні форми роботи та використовують нові можливості збагачення бібліотечно-інформаційних послуг на основі новітніх інформаційно-телекомунікаційних технологій. Вони трансформуються з місця зберігання локальних інформаційних ресурсів у величезний генератор знань суспільства і посідають одне з найважливіших місць у його соціокомунікативній діяльності [7].

Це зумовлює проведення техніко-технологічних завдань, що пов'язані з запровадженням новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій у бібліотечно-інформаційну галузь, з поширенням нових носіїв інформації, змінами у способі поширення інформації (знань) через сітьові та віртуальні засоби їх використання в інтерактивному режимі.

Бібліотеки створюють інформаційні мережі, оснащуються програмно-системними засобами, що сприяє введенню нових технологій пошуку, обробки, зберігання та поширення інформації, а також здійснюють аналітико-синтетичне опрацювання, генерацію інформаційно-інтелектуальних ресурсів і продуктів, їх структуризацію і зберігання, введення в суспільний обіг.

За допомогою новітніх інформаційних технологій бібліотеки отримали можливість більш якісно забезпечити інформаційні потреби своїх користувачів. Вони дедалі більшою мірою використовують можливості для забезпечення миттєвого доступу до інформації (знань) в електронному варіанті в будь-який момент; розширюють номенклатуру бібліотечних послуг, видову структуру бібліотечно-інформаційних продуктів, зокрема створюють електронні каталоги, запроваджують локальні автоматизовані системи, які наповнюються бібліографічними, реферативними, повнотекстовими БД, що виключають необхідність звернення до першоджерел.

Завдання оперативної трансляції найбільш цінного значущого для різних сфер професійної діяльності бібліотеки вирішують шляхом формування електронної частини бібліотечного фонду. Здійснюється комплектування вітчизняними та зарубіжними інформаційними продуктами на CD-ROM, значну кількість яких становлять бібліографічні, реферативні, текстові, тематичні та інші БД. Ці БД мають значні масиви світової бібліографічної інформації і за рахунок зручних пошукових систем надають можливість абонентам бібліотек своєчасно отримувати необхідні відомості за тематикою їх досліджування.

Доступ до періодичних видань провідних міжнародних видавництв (Elsevier, Springer, Academic Press, Kluwer, EBSCO та ін.) українські бібліотеки вирішують на засадах участі в проєктах «Електронна інформація для бібліотек», «Доступ до електронних журналів для вчених нових незалежних держав» [4, 10].

Поряд із цим у межах своїх можливостей бібліотеки прагнуть забезпечити відкритість різнопланових інформаційних масивів і потоків, здійснюють багаточільовий їх аналіз та створюють умови для активного використання інтелектуальних ресурсів, надають необхідні для суспільного розвитку інформацію та знання.

Крім формування поточних і ретроспективних електронних колекцій бібліотеки виконують функції аналітико-синтетичного опрацювання інформаційних потоків з метою продукування широкого спектра взаємопов'язаних власних інформаційно-інтелектуальних продуктів. Якщо раніше основним результатом бібліотечної діяльності була переважно бібліографічна інформація у формі покажчиків, бібліографічних довідок, різноманітних видів бібліографічного інформування, то сьогодні вагомого значення набув аналітичний рівень інформаційного обслуговування. У зв'язку з цим розширюється видова структура бібліотечно-інформаційної продукції, що розкриває знання, зосереджених у фондах бібліотек, а також в інформаційних ресурсах інших суб'єктів системи документальних комунікацій і глобальних мереж.

На основі аналізу інформаційних потоків і більш якісним формам організації знань, їх тематичній і адресній спрямованості бібліотеки створюють бібліографічні, реферативні, фактографічні, оглядово-аналітичні, повнотекстові БД. Тобто користувачам надаються не лише відомості про документи, а й інформація (знання), що придатна для використання і за можливості виключає потребу звернення до першоджерел.

Зокрема, загальнодержавна реферативна БД «Україніка наукова» як інтеграційна основа наукової інфосфери держави сприяє більш оперативній ретрансляції інтелектуальних здобутків суспільства, стає засобом використання наукової думки, ідей і дослідження напрямів розвитку різних галузей знань.

З використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій ці реферативні БД відіграють вагоме значення у швидкому введенні у всі сфери ділової

активності, інтелектуальних напрацювань, забезпечують комплексний пошук інформації з різних галузей знань, інформують про досягнення в науковій сфері, інтегрують інформаційно-інтелектуальні масиви різних наукових напрямів. Крім того, інформаційні і телекомунікаційні технології забезпечили надзвичайно широкий спектр релевантності пошукових можливостей реферативних БД і організації дистантного доступу до них через глобальні мережі.

Якісні зміни в галузі розвитку сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій і засобів організації більш швидкого доступу до інформаційно-інтелектуальних ресурсів зумовили створення електронних бібліотек та формування їх змістовної частини з подальшим уведенням знань у суспільний обіг.

Основна увага теоретичних досліджень і практичних розробок у сфері створення електронних бібліотек спрямована на формування фондів електронних документів і представленню їх в Інтернеті для онлайнного доступу [9, 5].

Ці заходи сприяють ефективності використання бібліотечних фондів та каталогів, оскільки виникає можливість дистантного ознайомлення з наявним інформаційним масивом бібліотек через глобальні інформаційні мережі.

При цьому забезпечення доступу не обмежується лише своїми фондами, а й поширюється на інформаційні масиви інших суб'єктів системи документальних комунікацій (бібліотек, архівів, музеїв, світових інформаційних центрів та їх БД, науково-дослідних, науково-освітніх установ та ін.). У даному контексті за допомогою використання новітніх інформаційних технологій доступ до інформації (знань) відкриває можливості використовувати нові її обсяги та засоби одержання.

Принципово новим підходом до організації, ефективного використання суспільно значущої інформації (знань) стали технологічні процеси формування фондів електронних, зокрема онлайнних документів. У процесі формування наукової електронної бібліотеки в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського розроблено та впроваджено технологічні процеси формування фонду онлайнних документів шляхом комплектування, зокрема мереженого збирання електронної інформації, опрацювання онлайнних документів, систематизованого розташування їх у файловому сховищі, забезпечення до них онлайнного доступу.

З метою раціонального введення в суспільний обіг не лише власних суспільно значущих інформаційно-інтелектуальних ресурсів, а й інших суб'єктів системи документальних комунікацій бібліотеки розробляють навігатори до ресурсів системи Інтернет, орієнтовані на тематику запитів основних категорій користувачів.

Розвиток електронних наукових комунікацій здійснюється в напрямі кардинального підвищення їх оперативності й зумовлює стрімке збільшення зібрань мережених наукових публікацій, розпорочених у глобальних комп'ютерних мережах. У зв'язку з цим бібліотеки запроваджують методи та засоби роботи з інформаційними потоками на основі освоєння технологій

архівування джерел інформації (знань) і її аналітико-синтетичного опрацювання, а також створення й багатоаспектного використання нових інформаційних продуктів [3].

В умовах зростання значення прискореного й ефективного використання інформаційно-інтелектуальних ресурсів у всіх сферах суспільної діяльності перспективності набуває створення системи ретроспективної національної бібліографії (РНБ) України.

Створення РНБ сприятиме розвитку одного з найсуттєвіших елементів інформаційної інфраструктури країни – інтегрованого в електронній формі комплексу бібліографічних даних про вітчизняні і закордонні документи, пов'язані з Україною за всі історичні періоди. Мова йде про створення умов для швидкого й розширеного доступу до розподілених масивів бібліографічних даних, що містять найцінніші з наукового й соціокультурного погляду документи, більш якісного аналізу бібліографічної інформації в конкретній галузі знань.

Збагачення змістовної частини бібліотечного сегменту електронного середовища, насамперед для задоволення внутрішньосуспільних потреб, стає одним із пріоритетних напрямів діяльності бібліотек. Він представлений електронними бібліотеками з каталогами, різномірними базами даних (бібліографічними, реферативними, фактографічними, проблемно орієнтованими тощо) та гіпертекстовими посиланнями на електронні версії статей, розташованими на веб-серверах бібліотечних закладів, довідниковими ресурсами, навігаційною системою, архівами онлайн-ової суспільно значущої інформації тощо.

Таким чином, бібліотеки дедалі більшою мірою стають важливими елементами інформаційних взаємообмінів, які вдосконалюються з розвитком сучасних засобів зв'язку користувачів з науково-інформаційними базами. Удосконалення оптимальної системи взаємообмінів і взаємовпливів на базі ефективного використання інтелектуально-науково ресурсів «в електронному середовищі неминучо пов'язано з розвитком електронних бібліотек як інструментальних засобів наукових комунікацій» [1, с. 130]. Саме електронні бібліотеки як інструментальні засоби передових інформаційних технологій мають забезпечувати необхідну швидкість з'єднання з потрібними базами знань з урахуванням постійного, оперативного оновлення в них інформації. У зв'язку з цим науковці приділяють значну увагу розробці та впровадженню стратегії розвитку електронних ресурсів бібліотек у системі наукових комунікацій, форм та механізмів взаємодії бібліотеки й наукового інформаційного середовища [8].

Бібліотеки завдяки інформаційно-телекомунікаційним технологіям, що дають можливість для практично безмежного розширення взаємозв'язків між користувачами, поступово входять в етап реалізації і стимулювання розширення спектра засобів наукових і професіональних комунікацій в обміні найновішими знаннями.

Головна принципова відмінність від традиційних форм комунікацій, вироблених бібліотеками протягом багатьох століть, полягає в тому, що новітні електронні технології забезпечують масову за масштабами інформаційну взаємодію на рівні окремих індивідуумів, суспільних науково-професійних груп різних галузей діяльності, державних і міждержавних чи міжнародних об'єднань.

Список використаних джерел

1. Баркова О. В. Формирование электронной библиотеки как направление развития научных коммуникаций / О. В. Баркова // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития: науч.-практ. и теорет. сб. – К. : НБУВ, 2005. – Вып. 3. – С. 123–130.
2. Горовий В. Бібліотеки оновлюваного суспільства: деякі тенденції та особливості розвитку / В. Горовий // Бібліотечна планета. – 2006. – № 3. – С. 28.
3. Копанєва В. О. Архівування науково-інформаційних ресурсів Інтернет: основні концептуальні положення / В. О. Копанєва // Бібл. вісн. – 2005. – № 2. – С. 14–19.
4. Манятина Е. Электронные ресурсы агентства EBSCO: изучение использования в областной библиотеке / Е. Манятина // Бібл. форум України. – 2004. – № 2 (4). – С. 19–21.
5. Павлуша І. А. Електронні бібліотеки: системний підхід до формування фондів / І. А. Павлуша // Бібл. вісн. – 2000. – № 2. – С. 16–19.
6. Слободяник М. Трансформація змісту діяльності Національної бібліотеки України в період формування інформаційного суспільства / М. Слободяник // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика: Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. – Х. : ХДАК, 1999. – Вип. 1. – С. 23.
7. Федорова Т. С. Феномен управления знанием и библиотека / Т. С. Федорова // Библиотека в эпоху перемен : информ. сб. (дайджест). – М. : Изд. РГБ, 2002. – Вып. 4 (12). – С. 52–73.
8. Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій: монографія / Г. В. Шемаєва ; Харк. держ. акад. культури. – Х. : ХДАК, 2008. – 289 с.
9. Шрайберг Я. Л. Электронные библиотеки России: программная стратегия и проектная тактика / Я. Л. Шрайберг // Науч. и техн. б-ки. – 2001. – № 2. – С. 69–74.
10. Ярошенко Т. Електронні журнали: нові можливості для бібліотек України / Т. Ярошенко // Бібл. форум України. – 2004. – № 2 (4). – С. 15–18.

Для нотаток

Підп. до друку 7.04.2011.

Формат 60x84/16. Друк офс. Папір офс. Ум. друк. арк. 5,7.

Видається в друкованому та електронному вигляді

Адреса видавництва: 03039, м. Київ, просп. 40-річчя Жовтня, 3